

BERNARD NEŽMAH

FRAGMENTI O NOVINARSKEM PISANJU

IZIDOR CANKAR – IZNAJDBA INTERVJUJA 1911

FORMIRANJE ŽANRA VOJNEGA REPORTERSTVA 1875

PRVA SVETOVNA VOJNA V ČASOPISIH: CENZURA,
VESELJE DO BRANJA, HVALNICA SMRTI

MANIHEJSKA LOGIKA DOBREGA IN ZLA
V MNOŽIČNIH MEDIJAH

OKOLJEVARSTVO IN ODSTOP MEDIJEV
V KAMPANJI ŽUPANSKIH VOLITEV 2012

*HUMANISTIKA KOT PERSPEKTIVA
RAZBIRANJA DOGODKOV*

NOVINARSTVO, PROSTO PRISTRANOSTI

**CENZURA. SAMOCENZURA IN
CENZURA MIŠLJENJA**

SAMOUMEVNI POGLED NA REALNOST,
KI ZAPIRA POT DO SVOBODE MIŠLJENJA

INSTITUT NOVE REVIJE
ZAVOD ZA HUMANISTIKO

BERNARD NEŽMAH

FRAGMENTI O NOVINARSKEM PISANJU

Kazalo

Predgovor	3
I. Izidor Cankar – Iznajdba intervjuja 1911	7
II. Formiranje žanra vojnega reporterstva v <i>Slovenskem narodu</i>	15
III. Prva svetovna vojna v časopisih: cenzura, veselje do branja, hvalnica smrti	27
1. Cenzura	28
2. Branje na fronti	32
3. Pesniki v vojaški službi	35
4. Vojaki dobijo imena in zvezdniški status	39
5. Smrt in žrtve naših	41
6. Lahkotna smrt drugih	42
IV. Manihejska logika dobrega in zla v množičnih medijih	45
V. Okoljevarstvo in odstop medijev v kampanji županskih volitev 2012	53
VI. Humanistika kot perspektiva razbiranja dogodkov	61
VII. Novinarstvo, prosto pristranosti	71
1. »Sin kardinala Rodeta«	72
2. Proslava dražgoške bitke	75
3. »Volk kolje ovce po Pokljuki«	80
VIII. Cenzura, samocenzura in cenzura mišljenja	83
IX. Samoumevni pogled na realnost, ki zapira pot do svobode mišljenja	97
Bibliografija	105
Recenziji	109
Imensko in stvarno kazalo	114

Predgovor

Knjiga predstavlja zbirko člankov in referatov na konferencah in simpozijih, ki jih družijo premišljevanje o novinarstvu, njegovi zgodovini, žanrih in posledicah umanjkanja humanistike v množičnih medijih.

Prvo poglavje obravnava iznajdbo žanra intervjuja. Izidor Cankar je namreč leta 1911 v reviji *Dom in svet* objavljal cikel intervjujev z osrednjimi slovenskimi umetniki, kot so bili Ivan Cankar, Oton Župančič, France Finžgar itd., kar predstavlja prvo pojavitev žanra intervjuja na Slovenskem. Od kod je pri njem vzniknila ta ideja, kako je zastavljal vprašanja, kakšen tip intervjuja je oblikoval, kako je vzpostavljajal odnos med časnikarjem in intervjuvancem, s čim je ustvarjal reportažno strukturo intervjuja, zakaj je ta projekt, ki ga je desetletje kasneje izdal v samostojni knjigi, ostal brez posnemovalcev, so vprašanja, ki si jih zastavlja uvodno poglavje.

Tema drugega poglavja je formiranje žanra vojnega reporterstva, ki ga je kot urednik *Slovenskega naroda* vzpostavil urednik Josip Jurčič v času časopisnega poročanja o protiturski vstaji v Bosni in Hercegovini v letih 1875 in 1876. Zaradi informacijske cenzure, ko državni informacijski biro zaradi pakta Avstro-Ogrske s Turčijo na začetku sploh ni posredoval novic, je bil primoran vzpostaviti dopisniško mrežo, ki jo je nadgradil celo z vojnimi dopisniki, obenem pa se je soočal s cenzuro in konfiskacijami časopisa, zoper katere je vodil pravne in časopisnopolitične bitke. Temo vstaje je nato postavil kot osrednjo topiko časopisa, tako s poročevalskega (mitologizacija vojne), idejnega (panslovanstvo) ter politično-angažiranega stališča (pozivi k humanitarnim prispevkom, prostovoljcih v bojnih enotah, slavnostni sprejemi slovenskih poveljnikov ter demonizacija Turkov).

Tretje poglavje prikazuje reprezentacijo prve svetovne vojne v časopisih skozi uredniške spopade s cenzuro, moduse medvojne branja, nastajanje ilustriranih časnikov, mitologizacijo vojne z rekrutacijo pesniških velikanov (Prešerna, Gregorčiča in Koseskega), hvalnice smrti ter literariziranje žrtev vojne.

Četrto poglavje se loteva insuficience humanistike v množičnih medijih. Humanizem v obliki sokratskega dvoma (kjer vednost ni apriorna, ampak odprta za iskanje spoznanja) primerja z manihejsko logiko dobrega in zla v množičnih medijih (ki producira aroganco vsevedne publike) v analizi dveh primerov poročanja o vojni v Ukrajini leta 2014 in o deportaciji vojnih ujetnikov pomladi 1945 iz Avstrije v Slovenijo.

Peto poglavje, ki obravnava vladajoče ideologije okoljevarstva in množičnih medijev, je hommage usodnemu Pučnikovemu članku o kmetijstvu v *Perspektivah* leta 1964, v katerem izpostavlja značilnost demokracije, da v množičnih medijih dopušča in razširja spopad različnih idej oziroma ideologij kot samoumevno stanje stvari. Nato pa iz te perspektive analizira medijske implikacije okoljevarstvene akcije »Očistimo Slovenijo« in samoukinitve osrednjega medijskega poročanja o nadomestnih županskih volitvah v Ljubljani leta 2012.

Šesto poglavje se nanaša na vlogo humanistike kot intelektualnega backgrounda žurnalizma, ki ustvari, dopušča in omogoča svobodo sploh uzreti in prepoznati dogodek kot dogodek. Med primeri obravnava tudi fenomen presenečenja in šokiranja ameriške javnosti ob novinarskih poročilih o grozotah holokavsta po osvoboditvi koncentracijskih taborišč leta 1945, čeprav so časopisi že od konca leta 1942 redno poročali, kako nacisti izvajajo sistematično izničenje židovskega naroda.

Sedmo poglavje obravnava vprašanja medijske pristranosti, ki jo analizira s pomočjo kritičnega aparata ameriškega profesorja žurnalizma Melvina Mencherja. Pristranost tako ni psihološka drža, temveč posledica pisanja novinarskih zgodb brez upoštevanja temeljnih konceptov žurnalizma. Kot objekt konkretne analize nastopajo tri medijske teme: škandalozno razkritje domnevnega sina kardinala Rodeta, poročila s proslavo dražgoške bitke leta 2013 in zver kot objekt senzacionalizma.

Osmo poglavje tematizira cenzuriranje, ki ga obravnava in osvetli v treh različnih modusih: klasična cenzura, samocenzura in cenzura mišljenja.

Deveto poglavje predstavlja niz primerov iz zgodovine novinarstva in humanistike, skozi katere premišljuje samoumevnost pogleda na realnost kot posledico dominacije vladajoče ideologije, ki zapira pot do svobode mišljenja in do zapažanja skritih in tabuiziranih vsebin.

I. Izidor Cankar – Iznajdba intervjuja 1911¹

Ko je Izidor Cankar začel leta 1911 objavljati serijo člankov o slovenskih umetnikih pod naslovom »Obiski«, je v publicistiko vpeljal nov literarni žanr, tako slogovno kot vsebinsko. Vsebinsko so se umetnikom posvečali v revijah in časnikih skozi poročanja o izidih knjig, razstavah, koncertih in gledaliških predstavah ter v objavljanju kritik, ki so vrednotila posamezne umetnine. Sočasno pa so o umetnikih pripovedovale tudi govorice, ki jih sociolog Jean-Noel Kapferer² prepozna kot najstarejši in vzporedni množični medij. Vsebine govoric so kajpak skrivne in temne strani iz življenja umetnikov. Celo sam Cankar jih konkretno navede: »O Župančiču, da je očeta zaklal, spekel in pojedel, o Finžgarju, ki da ima v kleti že sedem let tri žene zazidane.«³

V uvodu novega žanra je avtor čutil potrebo pojasniti, zakaj ga sploh vpeljuje: »Občinstvo naj po teh popisih spozna osebno te umetnike, naj se iz njihovih lastnih ust seznani z načinom in težnjami njihovega dela; umetniki sami pa naj dobe priložnost, da povedo svojemu občinstvu in kritikom, kar jim je na srcu. Tako se bo ustvarila naravnostna vez med občinstvom in umetnostjo, a nabrali se bodo tudi znameniti doneski k literarni in umetnostni zgodovini, ki bodo čez nekaj desetletij morda dragoceni.«⁴

Če so o umetnikih govorili dotlej drugi, bodisi kritiki bodisi anonimneži skozi govorice, je Cankar v »Obiskih« pripeljal umetnike neposredno v medije, ko jim je dal možnost, da sami spregovorijo o sebi. Novum na ravni forme je dialoški žanr, ki ga časopisje dotlej ni poznalo. V zgodovini se je sicer uveljavil že v antiki s Platonom v obliki dialogov, ki jih ima Sokrat s sogovorniki, in ki prav prek sokratskih vprašanj prinašajo odgovore in spoznanja. Vendar pa ta filozofski princip spraševanja ni

1 Zasnitek članka je bil predstavljen kot referat na simpoziju: Izidor Cankar, Vojislav Molè, France Stelè – Ob 130-letnici rojstva treh umetnostnih zgodovinarjev na Filozofski fakulteti v Ljubljani leta 2016.

2 Jean-Noël Kapferer. *Govorice*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 2010, str. 11.

3 Izidor Cankar. *Obiski – S poti*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1960, str. 90.

4 *Dom in svet*, 1911, št. 1, str. 30.

našel odziva v časnikarstvu vse do dvajsetega stoletja. Cankar je za novo obliko izbral termin »Obiski«, ki pa je bil ob času izhajanja, torej leta 1911, neinteligibilen. Revija *Dom in svet*, ki je vsebine letnih izdaj popisala v kazalu po posameznih rubrikah, Cankarjevih »Obiskov« sploh ni nikamor razvrstila in jih tako ne najdete v predmetnem kazalu.

Sedaj naslovna tema: »Obiski« kot začetek in vrh intervjuja na Slovenskem. Deset nadaljevanj v *Domu in svetu* je bralcem predstavilo takrat osrednje pisatelje: Ivana Cankarja, Frana Saleškega Finžgarja in Frana Ksaverja Meška, pesnika Otona Župančiča in Silvina Sardenka, slikarja Riharda Jakopiča in Matijo Jamo,⁵ komponista Antona Foersterja in Gojmirja Kreka ter igralca Antona Verovška.

Termin »Obiski« je impliciral dva momenta: pogovor in srečanja z umetniki. Same tekste sestavljata dva pristopa. V uvodu avtor predstavi bivalni milje, s poudarkom na knjigah ter revijah na policah, mizah ali kjerkoli že ležijo, kajpak njegovo budno oko popiše tudi vsebino in slog slik, ki krasijo domovanje, vzdušje v delovnih in sprejemnih sobah ter izpostavljene predmete, kot so starodavne puščice in podobno. Župančičevo delovno sobo je opisal takole: »*Na obeh mizah leže kupoma knjige, nametane in spravljene, kakor so ravno padle iz roke: obadva testamenta sv. pisma v žepni izdaji, ilustrirani katalog neke monakovske razstave, obširen budistični katekizem, en zvezek Balzaca, nekaj ruskih knjig in veliko nemških, angleški original Dickensovega Oliverja Twista [...]. Med knjigami ni videti sistema ali tendence, temveč le nemirno zbiranje, skeptično iskanje odgovorov, odločno stremljenje po lepoti in resnici, a obenem disorientiranost ali morda resignirana konciliančnost.*«⁶

Skozi tekst potem beleži tudi odzivanja sogovornika, o Jakopiču tako zapiše: »Govori zelo mirno, končuje vsak stavek z enakomerno,

⁵ Članek o slikarju Jami je za *Dom in svet* sicer napisal Josip Regali, a je bil očitno del Cankarjevega projekta; izšel je v 10. številki revije, ne sicer v rubriki »Obiski«, a je smiselno dopolnjeval predhodni niz. Kasneje ga je sam Izidor Cankar uvrstil v knjižno izdajo leta 1920.

⁶ Izidor Cankar. *Obiski*. Nova založba, Ljubljana 1920, str. 168.

prijetno kadenco, gestikulira le poredkoma in še tedaj gane brezstrastno bolj dlan kot roko. Ne polemizira, temveč razlaga. Med govorjenjem kadi zelo mnogo – palec in kazalec na desni roki sta mu črno ožgana od dima – in mirno sedi; le včasih se dvigne, da napravi pet korakov, in nato zopet sede.»⁷

Opis, ki je tako vizualno nazoren, kot da bi ga posnela kamera. Njegov časopisni intervju je pisan kot televizijski intervju. Osrednji del je pogovor, ki ga strukturira skozi odgovore na vprašanja, v primerjavi z modernimi intervjuji besedilo ne teče v formi citiranih odgovorov, temveč v integralnem tekstu. Vendar »Obiski« po svoji formi nedvomno predstavljajo žanr intervjuja.

Da so pomenili prelom v časnikarstvu, govori že dejstvo, da je takoj po njihovi pojavitvi urednik *Slovana* Fran Ilešič priobčil zajedljivo kritiko, v kateri je bralcem najavil, da bo v naslednji številki revije opravil »interview« z Izidorjem Cankarjem. Intervjuja kajpak ni bilo, je pa »Obiske« jasno prepoznal in klasificiral kot žanr intervjuja. Ko je Cankar »Obiske« izdal v knjigi, je delo doživelo izjemen odmev med kritiki. France Koblar je v *Domu in svetu* delo primerjal s knjigo Pavla Gsella o pogovorih z Rodinom, strukturno pa ga je opredelil s pojmom razgovori in memoarji, njegovo posebnost pa je izpostavil v uporabljeni metodi: »Udaril je že s tem, da je pokazal ljudi tiste dobe z iskreno poštenostjo in približal umetnika kot človeka človeku [...]. Treba je bilo prikazati vrednost umetnika kot človeka, če so drugi videli v njem nemoralno prikazen; pokazati ga je moral kot resnega delavca, če so ga eni imeli za lahkomiselnega, drugi pa za propadlega vagabunda.«⁸

Joža Glonar je v *Ljubljanskem zvonu* »obiske« prepoznal kot intervjuje in o njih zapisal: »Obiski, interviewi urednika pri raznih naših umetnikih. Za naše slovstvece so bili nenavadna novost, katere smo se od kraja skoro ustrašili. Saj smo poznali nevšečne, včasih naravnost ostudne primere sličnih interviewev, s katerimi je posebno nemško židovsko časopisje skušalo laskati svojim abonentom in ‚obiskancem‘. Ko

⁷ Ibid., str. 48.

⁸ *Dom in svet*, 1921, št. 1-2, str. 56–57.

je bila serija končana, smo z veseljem videli, da je bil ta strah prazen. Urednik in obiskanci so svoje delo opravili resno, brez vsake neumetniške in banalne poze [...]. S temi ‚obiski‘ smo dobili dragocen dokument naše zgodovine in nadvse zanimiv brevir za sedanost.»⁹

Ob pojavitvi intervjuja v slovenski publicistiki se je Cankar izognil modelu laskanja, danes to imenujemo PR-intervju, katerega smisel ni predstavitev osebnosti, ampak njena promocija. Njegova intenca ni bila apriorno hvaljenje, temveč si je pridržal pravico meriti in ocenjevati, kdaj prav pikro kot denimo pri pesniku Sardenku: »*Po stenah vise zgolj verske podobe, od lepih reprodukcij do sv. Alojzija, ki je videti, da je bil kupljen na kmetiškem sejmu [...]. Nisem se mogel ubraniti vtiska, da vlada v teh dveh sobah skoraj preobilno religiozno čustvovanje.*«¹⁰ S podobno distanco prikaže tudi milje Ksaverja Meška: »*Presenetila me je velika množica slik [...]. Slike so večinoma barvane reprodukcije, dasi je tudi nekaj originalov; posebne lepote jim nisem mogel prisoditi; prej bi rekel, da so slabe [...]. Njegov drobn, rahlo začrtani obraz – zlasti, ker je obrat, spominja močno na žensko.*«¹¹ Ali pa njegov opis igralca Verovška: »*Ne le na odru, ampak tudi na ljubljanskih ulicah je Verovšek dobro znan. On je skoraj tudi integralen del Ljubljane. Kadar hočete, ga vidite, kako hodi s svojim počasnim korakom, pozdravlja najrazličnejše ljudi na cesti – on se tika z vsemi stanovi in z vsemi strankami [...]. Verovšek ni zbran, kadar govori, misli mu naglo begajo od predmeta do predmeta, dober dovtip ali zanimiva anekdota ga zmotita, da pozabi, kje je začel in kam meri.*«¹²

Zorni kot Cankarja ni stališče časnikarja, ki bi umetniku dajal revijalni prostor za osebno promocijo, temveč drža kritika, ki je poznavalec umetnosti in si tako jemlje pravico presoja in vrednotiti.

Toda, od kod je avtor, ki je bil v času »Obiskov« sicer že priznani esejist, vpeljal v časnikarstvo princip spraševanja, ki potem strukturira celoten tekst? Glonar je namignil, da je bil intervju poznan kot malovre-

⁹ *Ljubljanski zvon*, 1921, št. 3, str. 182.

¹⁰ Izidor Cankar. *Obiski*. Nova založba, Ljubljana 1920, str. 127.

¹¹ *Ibid.*, str. 114–115.

¹² *Ibid.*, str. 154–155.

den žanr v nemškem časopisju. Pri Cankarju, ki je bil na vseh področjih delovanja perfekcionista in ljubitelj lepega in sublimnega, bi dvomili, da je za osnovo vzel vprašljivi žanr, ki bi ga potem nadgradil. Njegova pikrost, ki jo poznamo iz prvih esejev, je vsekakor tista potrebna distanca, ki omogoča dialoški in enakovreden pogovor med sogovornikoma. Toda princip teksta, ki se odvija skozi zastavljanje vprašanj, je Cankar uporabil že poprej. Ob sedemdesetletnici Maksa Pleteršnika je namreč v *Domu in svetu* objavil kratko predstavitev slavljenca, ki pa je ni pisal iz naslojnjača, temveč na osnovi srečanja z velikanom slovaropisja. V vsega štirih odstavkih je zapisal pravo dramaturgijo intervjuja. Velja ga povzeti v celoti: »O svojem delu nam je na naše vprašanje govoril tako: ‚Škof Pogačar je bil nejevoljen, da Levstik ni končal naloženega dela, in se je baje izrazil proti svojemu kaplanu Koblarju, da bo uredniško mesto razpisal in ga podelil prvemu, ki se oglasi. Tedaj sem na prigovarjanje g. Koblarja delo prevzel jaz. Urejeval sem besednjak od l. 1882 do l. 1895. Pravopis sem sam enotno priredil; posvetoval sem se prej s P. Škrabcem, toda on je hotel, da sprejem njegov pravopis, k čemur se nisem mogel odločiti. Pravopis, ki sem ga vzel v besednjak, je bil tedaj v splošni rabi in je sestavljen po vzorcih Miklošiča. Če se mi zdi danes pravilen, bi radi vedeli? Zdi se mi, da je, glavna preporna točka je pravzaprav samo vprašanje ali naj pišemo -avec ali -alec, in jaz sem še vedno mnenja, da je -avec pravilnejši. Pisati -alec je posnemanje Hrvatov [...]. Ogrski Slovenci imajo -avec [...]. Katera oblika bo zmagala, vprašate? Nekoč sva se prepirala z rajnikim Levstikom pred šenklavško cerkvijo ali naj pišemo -avec ali -alec; slednjič je zamahnil na svoj odločni način in zaklical: Nič, jaz bom pisal -alec.‘ Tudi meni se danes zdi, da bo -alec močnejši. Kaj hočete contra torrentem. Usus Tyrannus! Da pritrdim Vam, da bi Levčev pravopis lahko postal podlaga enotnega in šolskoobveznega pravopisa [...]. Ko smo se poslovili in izrazili upanje, da bomo praznovali tudi osemdesetletnico, se je gospod profesor nasmehnil, mirno zamahnil z roko in dejal: ‚Bog ne daj!‘ Mi iz vsega srca želimo, da bi se mu ta želja ne izpolnila in da bi mu še večkrat mogli vdano čestitati, kot mu čestitamo danes.«¹³

13 *Dom in svet*, 1911, št. 1, str. 40–41.

A kaj je v članku počel Cankar? Izhajal je iz bistva – grandioznega slovensko-nemškega slovarja, učenjaku zastavil štiri vprašanja, skozi katera je osvetlil zgodovino tega projekta prek osebnih srečanj z glavnimi protagonisti: s škofom Pogačarjem, Koblarjem, Levstikom, Škrabcem in Levcem, hkrati pa ostal pretanjeni poslušalec, ki je bralcem v finalu predstavil še Pleteršnikov črni humor in svojo ironično pripombo. Mimogrede, uresničila se je Cankarjeva in ne Pleteršnikova želja, saj je Pleteršnik živel do leta 1923 in praznoval osemdesetletnico ter dočakal celo 82. rojstni dan.

Čeravno članek ni v formi citatnega intervjuja, so prav vprašanja ta, ki poganjajo in osmišljajo tok teksta. Vendar pa tudi dejstvo, da je princip formacije teksta skozi spraševanje uporabil že pred »Obiski«, ni pokazalo, od kod je pri njem nenadoma vzniknil novi žanr intervjuja. Tu bi lahko po metodologiji literarnih vplivov sledili tezi, da je denimo nanj naletel v časnikarstvu in literaturi, ki mu je bila dostopna v miljeju belgijskega Louvaina, kjer je bil leta 1909 na daljšem študijskem obisku. Toda leta 1909 se je po vrnitvi iz Belgije udeleževal izobraževalnih tečajev, ki jih je Sv. Joštu prirejal Janez Evangelist Krek. Eden izmed udeležencev je bil tudi njegov prijatelj in »sošolec« na teh prireditvah Jože Dolenc, ki se je teh tečajev spominjal takole: *»Krek ni nič predaval, ampak je razvijal svoje nazore po Sokratovi metodi s tem, da je vodil razgovor. Zato pa so izsledki študija ostali trajno v spominu [...]. Vsaka naslednja ura se je začela z vprašanjem, ali želi kdo kaj dodati ali vprašati glede snovi, obravnavane v dosedanjih razgovorih.«*¹⁴

Izidor Cankar se s sokratskim dialogom ni seznanil le kot bralec Platona, temveč kot aktivni diskutant na Krekovih tečajih, kar mu je omogočilo, da ga je inherentno posvojil kot formo mentis, ki jo je potem udejanjal v formiranju žanra intervjuja v »Obiskih«. Kakšno pa je njihovo mesto v slovenski kulturi in časnikarstvu oziroma kakšna je bila njihova recepcija med sodobniki in v naslednjih generacijah, ali preprosto: kaj je dediščina Cankarjevih intervjujev?

¹⁴ Alenka Puhar. *Izidor Cankar: mojster dobro zasukanih stavkov*. Mladinska knjiga, Ljubljana 2016, str. 23.

Odgovor je presenetljiv: čeravno predstavljajo vrh slovenskega intervjuja, so ostali brez posnemovalcev. V časnikarstvu so se pojavljali v dvajsetih letih v skromni obliki par zastavljenih vprašanj; časopisna zgodovina izpostavlja kratek intervju s češkim predsednikom Benešem. V knjižni obliki je sredi tridesetih komparativist Anton Ocvirk objavil razgovore s francoskimi in ruskimi pisatelji ter filozofi: z Gideom, Maurisem, Berdjajevim etc., ki jih je srečeval v študijskem bivanju v Parizu. Toda medtem ko so Cankarjevi »Obiski« ostali nesmrtni, leta 1960 jih je v knjižni obliki ponovno objavil Bojan Štih, pred časom je dva ponatisnila Alenka Puhar v knjigi *Mojster dobro zasukanih stavkov*, je Ocvirk doživel ostro kritiko že ob izidu. Njegovi *Razgovori* so povsem zgrešeni pastiš intervjujev, zakaj v njih ne dominira pogovor s pisatelji in filozofi, temveč prikaz in razlaga njihovih idej. V *Sodobnosti* je Josip Vidmar zapisal ostro oceno: »Ocvirkovemu predmetu, to je osebnostim teh mož, je nekako ponevedoma odpadla bistvena polovica, namreč njihove ‚človeške svojstvenosti‘ in so jim samo ostali samo odlomki njihovih miselnih svetov [...]. Često se mu dogaja, da se v literarnem prikazu obravnavana osebnost popolnoma neopazno izgubi in pozabi.«¹⁵

V čem je torej razlika med dvema univerzitetnikoma? Izidor Cankar je bil v izhodišču časnikar. Obvladal je formo kratkega zapisa, katere izvor je misel na bralca. Skratka, poznal je *métier*, kako pisati, da pritegneš tako sogovorca kot bralca. A njegova posebnost ni bila le odlični esejistični zapis, ki je vabil bralca, še bolj mu je uspevalo pritegniti v pogovor intervjuvanca, da je bil ta pripravljen odprto pripovedovati o sebi, brez kakršnihkoli zadržkov. Kako mu je to uspelo?

Intervju ni policijsko zaslišanje, kjer bi spraševalec prosto vrtil po sogovorniku. V njem je namreč ključni moment vzajemno sodelovanje, pri katerem je usodni trigger punktualno postavljeno vprašanje, ki v intervjuvancu ustvari spoštovanje do časnikarja; šele tedaj lahko vznikne osebnotni intervju v svoji najboljši izvedbi. Frederic Lefèvre je v Parizu v dvajsetih letih osnoval legendarno revijo *Les Nouvelles Littéraires*. V njej je leta 1922, več kot desetletje za Izidorjem Cankarjem, najverje-

15 *Sodobnost*, 1934, št. 4, str. 180.

tneje, ne da bi vedel zanj, vpeljal intervjuje s pisatelji v znameniti rubriki »Une heure avec«, v kateri je objavil desetine pogovorov: od Jeana Cocteauja, Paula Valeryja, Thomasa Manna, Aldousa Huxleya pa do Rainerja M. Rilkeja, ki so potem izšli še v seriji knjižnih izdajah. Lefèvre je zaslovel s svojo načitanostjo, saj je veljal za časnikarja, ki je prebral vsa dela pisateljev, s katerimi je vodil intervjuje.

Skratka, predpogoj odličnega intervjuja je duel med enakovrednima sogovornikoma, kjer ni mesta za nevednost, saj mora biti časnikar v umetnikovih očeh nesporni poznavalec njegovih del in umetnosti nasploh.

Lefèvre je v predgovoru svoje knjige razkril skrivnost svojega početja: »Najpomembneje je ustvariti atmosfero, v kateri pripeljem intervjuvanca v *état de grâce*, kjer ta pozabi, da je pred spraševalcem.«¹⁶ In točno to je uspelo Izidorju Cankarju, ki je pripravil bratranca Ivana, da je izrekel: »Jaz sem najbolj len človek na svetu; len pisati. Sicer pa delam z mislijo neprestano, še v sanjah in prvi trenutek, ko se zbudim. Reda nimam in pišem, kadar je. Vendar če navsezgodaj sklenem še v postelji, da bom kaj napisal, je gotovo narejeno še isti dan [...]. Tragedija iz slovenskih kmetских puntov mi roji po glavi že osem ali devet let; cele scene vidim pred seboj, a napisati je ne morem. Pišem strašno hitro. Pohujšanje sem napisal v štirinajstih dneh, za svojo najdaljšo povest Na klancu nisem potreboval več kot tri tedne, Hlapca Jerneja sem pisal sredi volilne agitacije.«¹⁷

Sposobnost ustvariti *état de grâce* in izjemni esejistični slog sta ustvarila čudo, da pionirski začetek intervjuja na Slovenskem predstavlja tudi njegov vrh.

16 »L'important, c'est la création de l'atmosphère, il s'agit de mettre mon interlocuteur en état de grâce, en lui faisant oublier qu'il est devant l'inquisiteur.« Frédéric Lefèvre. *Une heure avec*. Siloë, Laval, 1996, str. 22.

17 Izidor Cankar. *Obiski*, 1920, Nova založba, Ljubljana, str. 8–9.

II. Formiranje žanra vojnega reporterstva v Slovenskem narodu¹⁸

Tema članka bo formiranje žanra vojnega reporterstva v dnevniku *Slovenski narod* v času protiturske vstaje v Bosni in Hercegovini v letih 1875 in 1876. Poročanje o vojni je posebna zvrst žurnalizma, zakaj sooča se z dvema ključnima problemoma pridobivanja informacij. Novinar je le izjemoma v položaju priče dogodka, v večini primerov se sklicuje na vire iz druge ali tretje roke, na komunique bojujočih se strani, na vesti tiskovnih agencij in na poročila v drugih množičnih medijih.

Zakaj vstaja v Bosni in zakaj *Slovenski narod*? *Slovenski narod* je bil prvi slovenski dnevni časopis in prav dnevnik je bil z naravo svoje ažurnosti idealni kraj za razvoj vojnega poročanja v drugi polovici 19. stoletja. Zaradi dnevnega ritma je bil primoran posvetiti vprašanjem tega žanra bistveno več pozornosti in obsega kot drugi dvodnevni, tedenski in mesečni časniki. Vstaja v Bosni je specifična oblika vojne zaradi načina poročanja, ki je izhajal iz posebej motiviranega ukvarjanja s to temo, ki jo je poganjala identifikacija z idejama panslavizma in novonastajajočega jugoslovanstva. Razlika med pisanjem *Slovenskega naroda* in drugimi nemškimi dnevniki v monarhiji je bila očitna že ob samem začetku vstaje, o katerem dunajski korespondenčni biro sploh ni poročal, tako da je *Slovenski narod* namesto ustaljenega principa dela vzpostavil lastno mrežo pridobivanja informacij.

Prvi članek o vstaji je *Slovenski narod* objavil 11. julija 1875 na drugi strani v rubriki zunanje dežele, v katerem povzema pisanje češkega časnika *Pokrok* o spopadih med turško vojsko in vstajniki v Hercegovini. Pri čemer izpostavi še kritiko na račun dunajskega korespondenčnega biroja: »Čudno je, da korespondenčni biro, ki telegrame novinam pošilja, ne ve, ali mogoče nalašč nič noče vedeti o teh dogodkih, ki so tako važni, medtem ko drugič z osebnimi malenkostmi nadleguje časopise.«

¹⁸ Osnutek članka je bil predstavljen na 46. mednarodnem kulturnozgodovinskem simpoziju Mogersdorf 2017 v Lendavi.

Informacijska blokada korespondenčnega urada pa ne ustavi časnika, temveč stori nasprotno – sproži nesluten razvoj vojnega reporterstva. Da bi ga ovrednotili, velja pogledati, od kod je izhajal, torej na kakšen način je pred tem poročal o vojnah, in kot primer bomo vzeli francosko-nemško v letih 1870/71 in iz nje izhajajočo državljansko vojno v mesecih pariške komune.

Slovenski narod se sklicuje izključno na telegrame korespondenčnih birojev iz Muenchna, Berlina, Pariza, Londona, Basla, St. Petersburga, iz katerih ustvarja dva tipa člankov. Poročila o vojnih dogodkih objavlja na notranjih straneh, se pravi na 2., 3. in 4. strani, narejena pa so kot kratki splošni povzetki bojov, v katerih opisuje vojne dogodke skozi perspektivo vojaške zmage/poraza ter ob njih kot posamična dejstva navaja poročila o številu žrtev med vojaki.

Navedimo dva primera. Za časa bitke pri Metzu: »*Pruski kralj telegrafira kraljici 16 t.m. Jako krvav boj se je začel (Metz, b.n.), sovražnik je bil vržen na vseh krajih in poden do trdnjave.*«¹⁹ Po končani bitki pa: »*Strašna pa je številka 90.000, ki so padli na obeh straneh.*«²⁰

Časnikov zorni kot je faktičen, bitke le konstatira, vrednostni moment je kvečjemu človekoljubni pridevnik »strašen«, ki vojno iz heroične perspektive prestavi v humanitarno. Kot akterji časopisnih poročil poimensko ne nastopajo vojaki, ne izvemo namreč za imena nobenega padlega, temveč le generali in poveljniki, cesar in kralj. Denimo v obliki: »*Garibaldi je Prusom vzel važno mesto Dijon, katerega pruski general Werder ni mogel dalje držati.*«²¹ Poročila o vojni niso punktualna, ne zadevajo posameznega dogodka na bojiščih, temveč odlikavajo le splošno stanje razmerja moči med vojskama, usode posameznikov so zunaj zornega kota poročanj. Pač, kolikor ni to cesar, ki so ga ujeli med ofenzivo: »*Napoleon se je vdal s temle pismom poslanem pruskemu kralju: Ker mi ni posrečilo od krogle zadetemu biti, mi ne ostane drugo nego meč pred noge vašega veličanstva*

¹⁹ *Slovenski narod*, 18. 8. 1870, str. 3–4.

²⁰ *Slovenski narod*, 23. 8. 1870, str. 4.

²¹ *Slovenski narod*, 31. 12. 1870, str. 1.

položiti' [...] potem je h kralju prišel, kakor pravi pruski kralj: pobit, a dostojen v obnašanju in vdan. Pruski kralj mu je za ,ječo' določil gradič pri Wihlhelmhoehe pri Kasslu.»²²

Sočasno s poročili s fronte pa je časnik temo vojne obdeloval z žanrom, ki pa je bil veliko bolj obsežen, postavljen na naslovne strani in pisan izključno vrednostno. Začetek vojne je tako pospremil z uvodnikom »Vojna in avstrijski Nemci«, v katerem pa topika ni francosko-nemška vojna, temveč razmerje med nemštvom in slovenstvom oziroma slovanstvom. *Slovenski narod* tako poantira, da nemško časopisje poje hvalnice Bismarcku in kralju Viljemu, sam pa problematizira hvalo Prusom, pišoč: »Nesramno zavajanje resnice, kakor bi bil samo Napoleon volk, Bismarck in Wilhelm pa nedolžne jagneti.»²³

Komentarji o konkretni vojni prehajajo v posledične geostrateške vizije, tako časnik v pruskem zmagovanju vidi razmah pruskega imperializma, ki mu prisoja tudi aspiracije nad Avstro-Ogrsko. Po končni pruski zmagi časnik dobesedno zapiše: »Avstrija nima zakaj praznovati pruskih zmag [...] kajti na Francoskem je tepena tudi Avstrija sama. Tepena Beustova politika, ki je v dolgo vrsto vprašanj gnala tudi nemško vprašanje, katero že zdaj Bismarcka kliče iz ust nemških novin [...] tisti, ki to vpitje vodijo [...] zelo težavno čakajo hipa, da bi po dunajskem ,ringu' ropotali pruski bobni in pele pruske vojaške trombe.«²⁴ Topika vojne se prestavlja v kritiko pruskega vladarja, ki ga predstavlja kot krvoloka Atilo, ob kronanju za cesarja pa časnik zajedljivo zapiše, da si je Viljem postavil krono na svojo plesnivo glavo. Izvor zajedljivosti je v manifestu novega cesarja, ki je napovedal, da bo množitelj države. Pojem množitelj je bil kajpak razumljen kot evfemizem za nadaljnje priključevanje nemških dežel v prusko državo.

Francosko-nemška vojna je bila s strani *Slovenskega naroda* opisovana prek brzobjavk z bojišča, glavni ton poročanja pa so bili politič-

²² *Slovenski narod*, 5. 9. 1870, str. 3.

²³ *Slovenski narod*, 21. 7. 1871, str. 1.

²⁴ *Slovenski narod*, 21. 3. 1871, str. 1.

ni komentarji, zadevajoč razmerje med slovanstvom/slovenstvom in nemštvom v habsburški monarhiji.

V nadaljevanju vojne skozi obdobje pariške komune ima časnik enak faktični pristop, v katerem kot vire informacij jemlje korespondenčne urade. Ker časnik nima svojih reporterjev, sestavlja stanje stvari iz različnih brzojavk, pri čemer je indikativno, da četudi vrednostno stoji na strani republike proti revolucionarjem, tega ne stori na ravni poročanja. Tako zapiše: »*Pariški dogodki še zdaj niso razjasnjeni, dasiravno cele strani telegramov o njih poročajo. Večidel en telegram pobija drugega.*«²⁵

Slovenski narod se v primeru pariške komune odloči za redko časniškarsko držo: ker nima svojega dopisnika s kraja dogodkov in ima na voljo le diametralno nasprotna poročila, jih med seboj ne hierarhizira, ampak jih navede parcialno ter pri tem opozori bralce, da ne more stati za njimi.

In zdaj vstop v vstajo 1875 v Bosni in Hercegovini. Časnik se zaradi informacijske blokade ne more opreti na brzojavke, zato začne citirati druge časnike, najprej češke, potem pa predvsem hrvaške, ki so geografsko na meji dogodkov. Če je francosko-nemško vojno spremljal prek korespondenčnih uradov, ki so o bitkah poročali iz Muenchna, Londona, Pariza, Dresdna, je zdaj časnik orientiran k mestom ob sami meji s Turčijo. Tako se sklicuje na brzojavke iz Metkovičev, Dubrovnika in Splita, torej na mesta, kamor prihajajo begunci in kjer je nosilec vesti ljudski glas in z njim neposredne govorice. Pisanje o vstaji sprva beleži na notranjih straneh v kratkih odstavkih na 3. strani, nato pa sistematično povečuje pozornost spopadam in jih pomika proti naslovnici. Kako bo časnik nezaželeno temo, zaradi katere doživlja cenzurne posege, povzdignil v naslovno? Vstajo poveže s cesarsko monarhijo, deseti dan vstaje javlja namreč, da imajo hercegovski vstajniki avstrijske zastave in da baje vzklikajo – *Živel Franc Jožef!*²⁶

Vsebine poročil niso le faktične kot v francosko-nemški vojni, pojavljajo se v metaforah: »*Turek se je naostril in ostro gleda na kristjana*

²⁵ *Slovenski narod*, 28. 3. 1871, str. 3.

²⁶ *Slovenski narod*, 21. 7. 1875, str. 1.

kot prašič na sekiro.«²⁷ Predvsem pa se v vojno poročanje vplete izrazita pristranost, časnik med drugim poziva bralstvo na denarno pomoč beguncem, torej slovanskim bratom, s čimer implicira, da je protiturška vstaja hkrati tudi slovenska vstaja. In to poveže tudi neposredno na primeru bivšega avstrijskega junaka Miljenka Stažića, ki je prodal svoje posestvo in odšel v Hercegovino, kjer je postal poveljnik čete.²⁸

Vstaja v Bosni je definitivno postala slovenska tema, ko akter v vojni postane Slovenec. *Slovenski narod* zaradi njega poročanje prestavi na naslovnico – *Slovenec od Turkov ujet*.²⁹

Časnik je kmalu zgradil mrežo dopisnikov v obmejnih krajih, njihove telegrame pa od drugih razloči s pripisom »izv. dop.« = izvirni dopis. *Slovenski narod* tekst posebnega dopisnika prične: »Pišem v naglosti, še predno zopet prestopi moj poročevalec avstrijsko mejo ter gre nazaj v sveti boj za svobodo Slovanstva.«³⁰

Skratka, časnik ima blizu bojišča svoje dopisnike, ti pa so si ustvarili mrežo svojih poročevalcev, ki prihajajo iz vojnih krajev. Toda *Slovenski narod* je naredil še korak naprej in si omislil neposrednega dopisnika z bojišča. Je tja poslal svojega časnikarja? Ne, v Ljubljani se je dogovoril s študentom, ki se je odpravil v Bosno kot vojaški prostovoljec, da se bo iz vojne javljal s svojimi pismi in telegrami. Toda časnik je imel smolo, saj je na naslovnici poročal, da so ranjenemu vojaku Kovačiču v spopadu pri Kostajnici Turki odsekali glavo. *Slovenski narod* je članek zaključil s tragično ironijo usode: »Pred odhodom na bojišče je obljubil, da bo za časopis poročal z bojišča, a prvo poročilo je njegova junaška smrt.«³¹

Slovenski narod je torej dobil in obenem že izgubil prvega vojnega dopisnika. Vprašanja, kako je lahko vojni prostovoljec hkrati tudi objektivni poročevalec, si časnik ni zastavljal, stremel je preprosto k

27 *Slovenski narod*, 23. 7. 1875, str. 2.

28 *Slovenski narod*, 4. 8. 1875, str. 1.

29 *Slovenski narod*, 26. 9. 1875, str. 1.

30 *Slovenski narod*, 26. 9. 1875, str. 1.

31 *Slovenski narod*, 26. 9. 1875, str. 1.

cilju, kako si pridobiti čim več informacij o dogodkih, medtem ko mu način ni bil sporen.

Že dva dni kasneje je časnik objavil demanti smrti svojega dopisnika v poročilu, kako je prostovoljec Kovačič pobegnil iz ujetništva. Popravljanje novic ni imelo statusa novinarske napake, temveč so to jemali kot sestavni del poročanja. Ko je nato časopis objavil pismo, ki jim ga je poslal sam Kovačič in v njem obširno poroča o bitki, je razkril vir svoje zmote – o smrti je napačno poročal hrvaški časopis *Obzor*.³²

A Kovačič ni bil edini vojak-reporter, posebni poročevalec je bil tudi eden poveljnikov vstaje: »*Naš vrli rojak Miroslav Hubmajer, glavni poveljnik bosenskih vstajnikov, nam iz Bosne piše, da se vstaja v zgornjej Bosni dobro organizuje in kmalu bode kaj več o njej slišati. Več iz tega pisma objaviti ne smatramo za primerno v korist dobre stvari.*«³³

Časopis je tu opustil poročanje o dogodkih, del jih zavestno zamolči, in prestopi v politično propagando, ko pri časnikarskem delu razmišlja, kaj in kako objaviti, da bi koristil vstajnikom.

Same vsebine spopadov se ne omejujejo na zmage in poraze ter na število mrtvih, časnik vključuje tudi slike detajlov. Tako javlja, da so turški vojaki na poti čez Trebinje klali starce in požigali prazne vasi, starešinam sedmih vasi pa so glave odsekali.³⁴ Njegov reporter pa v prvi osebi poroča iz Kostajnice, kjer so najkrutejši Turki, ki so vse vasi zažgali in živino odpeljali, da so Krajino opustošili.³⁵ Turke imenuje za volkove, turške poboje žena in otrok opisuje kot barbarstvo in se čudi, kako ravnodušna je Evropa spričo teh grozodejstev.³⁶

Časopis izpostavlja krutost in poboje turške vojske, toda istočasno poroča o vojnih uspehih vstajnikov dobesedno: »*Lazar Sočica, vojvo-*

32 *Slovenski narod*, 1. 10. 1875, str. 2.

33 *Slovenski narod*, 4. 1. 1876, str. 2.

34 *Slovenski narod*, 21. 10. 1875, str. 3.

35 *Slovenski narod*, 23. 10. 1875, str. 2.

36 *Slovenski narod*, 15. 8. 1875, str. 2.

da Bogdan in Vule Hadžić s 1000 vstajniki so požgali 1000 turških hiš, pobili 200 vojakov in 150 drugih Turkov, zaplenili 800 ovac, 500 goved in 150 turških konj.»³⁷

Slovenski narod tu poroča o požiganju turških civilnih hiš ter navede, da so poleg 200 turških vojakov pobili še 150 drugih Turkov. Kdo so bili »drugi Turki«, ki niso bili vojaki in so imeli v kraju svoje hiše in živino? Evidentno je šlo za turške civiliste, vstajniki so očitno izvršili vojni zločin nad civilisti. Ne enkrat samkrat: »Ljubibratić, ki je novo četo osnoval, prestopil je Neretvo in požgal tri turške vasi.«³⁸ »Iz Kostajnice se poroča, da so bosenski vstaši pri Drakšeniću napali Turke, razbili jih, več glav posekali in nekaj konj osvojili.«³⁹ »V ponedeljek so hercegovinski vstaši pribojevali največjo zmago izmed vseh dosedanjih. Turška vojska je gonila čredo goveje živine in ovac iz Gačka v Goransko. Vojvoda Peko Pavlović in Sočica sta to izvedela in udarila na poti na turško vojsko, potisnila jo na Muratovico in tam jo ostro prijela in pretepla. Vstaši so 800 Turkom glave odsekali in sicer še 1000 Turkov pobili in ranili.«⁴⁰

V primeru turških grozodejstev časnik poroča skozi moralne standarde: turški fanatizem, gnusne oskrumbe, sekanje glav, nezaslišani požigi in kraja živine. Kadar pa so žrtve Turki, tedaj moralna drža časnika onemi, saj jo preseže ideja jugoslovanstva, v imenu katere zločine jugoslovanskih vstajnikov povzdigne v trofejne zmage. Požiganja in plenjenja vasi ter obglavljanja Turkov časnik ni problematiziral. Za ista dejanja je uporabil dve perspektivi: Turkom je očital grozodejstva, poboje vstajnikov nad turškimi civilisti in ujetimi vojaki pa štel za veličino zmage.

O rezanju glav je časnik poročal prek posebnega dopisnika: »Miroslav Hubmajer mi je pripovedoval, da vsak Hercegovec, ako ubije Turka, po turškeji šegi slednjemu odreže glavo, ker bi mu nikdo ne hotel verjeti,

37 *Slovenski narod*, 12. 10. 1875, str. 1.

38 *Slovenski narod*, 11. 3. 1876, str. 1.

39 *Slovenski narod*, 6. 1. 1876, str. 2.

40 *Slovenski narod*, 10. 3. 1876, str. 1.

da ga je res ubil [...]. Miroslav je videl na tem mestu 55 odrezanih turških glav.«⁴¹

Slovenski narod je turško rezanje glav vstajnikom opisoval kot bestialnost, medtem ko je isto početje vstajnikov obravnaval kot etnološko posebnost, ki upošteva turške šege in vstajniške navade, da je smrt Turka dokazana s tem, da junak prinese s seboj glave pobitih!

Misel, da bi vojnih ujetnikov vendar ne pobili, temveč jih zaprli kot vojne ujetnike, se pojavi šele ob vstajniški zmagi v kraju Budžim: »*Vsa turška posadka v mestu Budžim se je morala vstajnikom vdati. Vstaši so Avstrijo prosili, naj te turške vojake vzame in kje zapre, če ne, jih morajo poklati, ker jih nimajo kam deti, izpustiti pa jih tudi ne morejo, da bi zopet proti njim vojevali.*«⁴²

Človekoljubnost postane kategorija šele na ravni politike, ko v njenem imenu terjajo od avstrijske vlade, da se vmeša v vojno na njihovi strani tako, da ujetnike spravi v vojna taborišča oziroma zapore. Protiturška naperjenost časopisa se razmahne celo v šovinizem, ko Turke opisujejo z izrazi volkovi, Aziati, krdela, Čerkezi ...⁴³ Obenem pa Turke *Slovenski narod* izenači s kugo; ker turška trupla ležijo naokoli nepokopana, širijo se smrtonosne nalezljive bolezni, kot so koze,⁴⁴ preti pa velika nevarnost, da izbruhne kuga, ki bi se lahko razširila v Avstrijo. »*Turški vojaki so v Hercegovino zanesli kugo, kakor poroča Wiener Tagblatt. Zavaljo turške zanikrnosti in avstrijskega praznega diplomatiziranja se utegne strašna bolezen tudi k nam priplaziti.*«⁴⁵

Kaj vodi časniki k poročanju o kozah in kugi? Uporablja jih kot argument za vojaško intervencijo Avstrije, ki naj bi skupaj s Srbijo in Črno goro zasedla Bosno in Hercegovino, da bi preprečila prihod kuge v Evropo.

41 *Slovenski narod*, 30. 9. 1875, str. 2.

42 *Slovenski narod*, 4. 6. 1876, str. 2.

43 *Slovenski narod*, 22. 1. 1876, str. 3.

44 *Slovenski narod*, 23. 1. 1876, str. 3.

45 *Slovenski narod*, 10. 5. 1876, str. 2.

Poročanje o vojni v Bosni pa poteka tudi skozi mitologizacijo vstajniških voditeljev v obliki ustvarjanja zvezdniškega sistema, saj časnik permanentno objavlja hagiografijo vstajniških voditeljev. Poveljnik Ljubibratić ima status časopisne zvezde, na začetku upora, da je prišel iz Beograda s svojimi uskoki organizirat upor, potem o vseh njegovih akcijah, o njem poročajo celo takrat, ko je padel s konja,⁴⁶ o njegovi zvezi z nizozemsko hčerko bankirja gospodično Markus, ki je materialno podpirala vstajo,⁴⁷ o njegovi aretaciji, ko so ga avstrijski vojaki aretirali pri Imotskem, celo o njegovem triumfu v Ljubljani, ko so ga kot zapornika peljali na Dunaj skozi Ljubljano, kjer se je na kolodvoru zbrala velika množica in mu vzklikala – *Živio!*⁴⁸

Druga zvezda je legendarni italijanski revolucionar Garibaldi, o katerem je *Slovenski narod*, sklicujoč se na italijanski časopis *Movimento*, poročal, da je sprejel črnogorskega vojvodo, ki ga je prosil za pomoč in mu ponudil poveljstvo nad oddelkom črnogorske armade.⁴⁹ Skoraj sedemdesetletni revolucionar, ki je še nekaj let nazaj poveljeval tudi francoskim četam v vojni s Prusijo, resda ni prišel v Bosno, je pa *Slovenski narod* objavil njegovo pismo vstajnikom, v katerem se jim je zahvalil za ponujeno poveljstvo in zapisal, da se mora Turek vrniti nazaj v Burso, nekdanjo prestolnico otomanskega imperija, ter poantiral: »*Kakor volk se je priklatil čez Bospor, ta divjak, opustošil vaše lepe zemlje.*«⁵⁰

Še močnejša zvezdniška figura je bil ustaški poveljnik Hubmajer, ki je odšel v Hercegovino kot prostovoljec. Na *Slovenski narod* je pošiljal pisemska poročila, dopisniki pa so ga redno citirali kot očividca s podrobnostmi o spopadih. Ko se je jeseni na kratko vrnil v Ljubljano, so mu v salonu ljubljanske čitalnice priredili celo slavnostni banket, kjer ga je pričakal narodnjaški vrh inteligence z napitnicami in pozdravnimi govori.⁵¹

46 *Slovenski narod*, 12. 11. 1875, str. 2.

47 *Slovenski narod*, 14. 3. 1876, str. 1.

48 *Slovenski narod*, 22. 3. 1876, str. 1.

49 *Slovenski narod*, 28. 7. 1875, str. 1.

50 *Slovenski narod*, 15. 10. 1875, str. 1.

51 *Slovenski narod*, 12. 11. 1875, str. 3.

O Hubmajerju je celo evropski tisk prinašal vesti, ki so bile videti kot bajke, in so ga prikazovale kot junaka, neustrašnega poveljnika in stratega ustašev.⁵² Kot ikono upora je *Slovenski narod* izpostavil tudi lokalnega župnika Mušića, ki je vodil 600 vstajnikov, ki so premagali Turke v Neumu in mesto zažgali.⁵³

Pod poveljstvom župnika so vstajniki požgali celo mesto. Je časnik ubijanje ne le v imenu vere, ampak pod vodstvom katoliškega duhovnika, problematiziral? Nasprotno, časnik je čez čas prinesel vest, da je katoliški škof župniku vzel duhovniške pravice, ker je vodil oboroženo četo, ob tem pa protestno pripisal: »*Ko bi Hercegovina več Mušićev imela.*«⁵⁴

Slovenski narod je v žanr vojnega reporterstva vpeljal hagiografijo poveljnikov, začel dajati identiteto lokalnim poveljnikom in slovenskim prostovoljcem, predvsem pa je preusmeril pogled iz splošne slike na punctum, kot je vojni dogodek v posameznem kraju, kjer so njegovi atributi število smrtnih žrtev, število zaplenjenih živali in morebitni požig kraja ter beg domačinov. Na ravni virov in vprašanja, od kod prihaja vednost, kaj se je zgodilo, je dotlej dominantno prakso sklicevanja na brzojavke tiskovnih uradov nadomestil s citiranjem drugih časnikov, telegrami dopisnikov in pismi prostovoljcev, ki jim je dal status vojnih dopisnikov. S temi novimi prijemi je pisanje o vojni postavil za eno osrednjih časopisnih tem.

Toda samega vprašanja, kaj se je zgodilo, kaj je bil dogodek, ni več postavljajl v mrežo različnih poročil s strani vojskujočih se sil. Opustil je princip, da bi o istem spopadu poleg provstajniških virov navajal še proturške. Še več, časnikarstvo je manihejsko razklal in te, ki niso v člankih simpatizirali z vstajniki, ožigosal kot »*nemško-judovske časnike, ki pišejo za Turke in proti našim krščanskim bratom*«. ⁵⁵ V poročanju o dogodkih je načelo objektivnosti pretvoril v propagando. V poroča-

52 Božidar Jezernik. *Jugoslavija, zemlja snova*, XX. vek, Beograd 2018, str. 42.

53 *Slovenski narod*, 1. 2. 1876, str. 1.

54 *Slovenski narod*, 17. 2. 1876, str. 2.

55 *Slovenski narod*, 12. 3. 1876, str. 1.

nju je dominirala izrazito navijaška in solidarnostna drža do vstajnikov. Dosledno je vpeljal vrednostne ocene in zarisal shizmo – biti za ali proti. Tako denimo posredovanje mostarskega škofa v upornem kraju, v katerem je upornike prepričal, da se prenehajo upirati z orožjem proti Turkom, ni le opisal kot dogodek sam po sebi, ampak ga je ožigosal kot – hlapčevstvo in bratoizdajstvo!⁵⁶

Vzporedni razvoj časnikarstva pa je potekal v *Slovenskem narodu* tudi kot odgovor na konfiskacije, ki jih je doživljal zaradi svojega pisanja. Poleg vehementnih polemik s cenzorji je *Slovenski narod* širil ideje svobode govora in tako je kot naslovni članek objavil »Tiskovno svobodo v Severni Ameriki«, v katerem izpostavlja popolno svobodo novinarjev, ki jih država ne omejuje z nikakršnimi zaplembami, časniki lahko prosto izhajajo, morebitni razžaljeni pa imajo zaradi objavljanih člankov pravico poiskati satisfakcijo na sodiščih.⁵⁷

Poročanje o protiturški vstaji je v *Slovenskem narodu* prineslo dvojni obrat, če ga primerjamo s poprejšnjim poročanjem o francosko-nemški vojni in pariški komuni. Na ravni pridobivanja informacij gre resda za prehod od povzemanja vesti svetovnih tiskovnih agencij k formiranju lastne dopisniške mreže in celo vojnih reporterjev, ki so ustvarjali podrobna poročila o konkretnih vojnih dogodkih. Toda ta bolj kompleksna in razvita forma žurnalizma je opustila principe objektivnega presojanja dogodkov in prestopila v obliko rasizma skozi apriorno protiturško perspektivo.

Časnik vojne v Bosni ni vzel za objekt poročanja, jo predstavljal in mislil kot tako, temveč kot stvar propagande. Bolj poglobljeni časnikarski angažma ni pomenil razvoja novinarstva, zakaj bolj razvite novinarske oblike je uporabljal za manipulacijo javnega mnenja.

⁵⁶ *Slovenski narod*, 5. 8. 1875, str. 1.

⁵⁷ *Slovenski narod*, 15. 8. 1875, str. 1.

III. Prva svetovna vojna v časopisih: cenzura, veselje do branja, hvalnica smrti⁵⁸

Vojna ni dogodek sam po sebi, temveč je v prvi vrsti mit, ki ga v največji meri ustvarjajo mediji. Ti z načinom poročanja, s poudarki, izbranimi temami, imenovanjem in rabo besed ter izbiro perspektiv konstruirajo objekt, imenovan prva svetovna vojna. Pričujoči članek nima pretenzije, da bi izrekal resnico o tem času, njegov namen je na posameznih fragmentih pokazati, na kakšen način so se časniki na Slovenskem odzivali na vojne dogodke. Osredotočil se bo na šest momentov: cenzuro, branje, pesnike, vojake, smrt naših in poetiko smrti.

Cenzura je formalni okvir, ki vpeljuje neposredni nadzor nad časopisnimi vsebinami v podobi cenzorja kot nadurednika in skozi omejitve ter prepovedi širjenja informacij. Kako je delovala, na katere načine je bila opazna v časopisu, kako so jo sprejemali časniki in bralci, so vprašanja, katerim bo članek iskal odgovore. Kako je potekalo branje časnikov in branje nasploh med vojno, kako so za potrebe plastičnega poročanja s fronte nastajali ilustrirani listi, so evidence, ki prinašajo predstavo o branju kot modusu vivendi, ki med vojno celo kdaj bolj vztraja kot v obdobjih miru.

Poleg rekrutacije v vojaške enote je potekala tudi posebna rekrutacija pesnikov, ki so se zaradi potreb ideološke mobilizacije znova vrnili na naslovnice časopisov, čeravno post mortem. Vojno stanje prinaša drastično spremembo časopisnih topik, ki začnejo uvajati rubrike à la družabne kronike, v katerih anonimno svetovno vojno personificirajo.

Kako časniki beležijo individualno smrt, v kakšnem obsegu in v kakšnem razmerju ter skozi katere perspektive zro na žrtve na »domači« in »tuji« strani, je okvir, ki bo vsaj fragmentarno poskušal predstaviti ta fenomen.

⁵⁸ Objavljeno v reviji *Apokalipsa*, št. 185-186, 2014, str. 82–101.

1. Cenzura

Napoved vojne je v prvi vrsti dramatično spremenila okvir svobode izražanja z uvedbo cenzure. Toda sam cenzorski poseg je ostajal znotraj zakonskih odredb, ne da bi vzpostavil stanje permanentne samocenzure, ki je delovalo v obdobju partijske diktature v Jugoslaviji. Že drugi dan po razglasitvi vojne je *Edinost* z dne 30. julija 1914 izšla z belino na naslovni strani ter z dvema nadaljnjima belinama na drugi strani. Ko je uradna cenzura prepovedala posamezni članek, časniki niso na njegovem mestu objavili drugega prispevka, temveč so cenzurirano mesto objavili kot praznino. Toda cenzorski poseg je bil omejen zgolj na vsebino časopisa, ne da bi preganjal urednike ali avtorje. In tako so skozi celotno obdobje prve vojne časniki pripravljali članke, cenzorji pa so v maniri vestnih cesarjevih uradnikov umikali iz objave inkriminirane zapise. Cenzura je bila transparentna in tako bralcem ter javnosti na očeh. Predvsem pa biti cenzuriran ni proizvedlo sankcij zoper uredništva. Še več, veljalo je za povsem običajen modus časnikaštva. Čeravno so časniki že od prvih dni vojne izhajali z belinami, jih je cesar Franc Jožef pohvalil zaradi patriotizma: »*Uradoma se razglaša, da je cesar izrekel svojo posebno zadovoljnost s patrijotičnim stališčem avstrijskega časopisja.*«⁵⁹

So bili pa časnikašji in osebje časopisov ter tiskarn v enaki meri rekrutirani. Tržaška *Edinost* se denimo po začetku vojne potoži, da je bilo precej njenih ustvarjalcev poslanih na fronto: »*Težki časi. Naš list se, vkljub temu, da je vseh skupaj nič manje nego 16 oseb odšlo iz uredništva in tiskarne pod orožje, trudi po svojih najboljših močeh, da bi v čim najpopolnejši meri vršil svojo nalogo: da bi čim točneje obveščal čitajoče občinstvo o dnevnih dogodkih.*«⁶⁰

Sama vpeljava cenzure pa je sprožila negodovanje pri bralcih, obenem pa se je vzporedno s cenzuro vzpostavila tudi samocenzura, kar je razvidno iz članka »Dnevne novice«: »*Ljudje, ki ne razumejo sedanjega položaja, so tisti, ki menijo, da ima sedaj časopisje tako*

⁵⁹ Slovenski narod, 10. 8. 1914, str. 2.

⁶⁰ Edinost, 2. 8. 1914, str. 2.

svobodo kot v mirnih časih. Sedaj je izreden položaj, v katerem imajo prvo besedo državni oziri. S tega stališča se mora vsak pošten državljani uklanjati določilom cenzure. Treba je čas razumeti, pa se bo razumelo naš težaven položaj. Storimo vse, kar moremo. Prepričani smo, da oni, ki si domišljajo, da bi list sedaj mogel priobčevati stvari, katere si v svojem često v zelo neodgovornem zapečku pože, niso prestali v sedanjem času toliko razburljivih bojov za čast in ugled našega naroda, kot jih je naše uredništvo. Kar se tiče poročil, pristavljamo vedno vir [...]. Dolžnost nam je povedati, da stroga cenzura ni sedaj samo v Avstriji, ampak še mnogo hujša na Angleškem, ki ima v mirnem času svobodo časopisja [...]. Slovenec bo storil v sedanjem času to, kar bo mogel. S starega njegovega stališča: »vse za vero, dom, cesarja, ga nihče ne spravi. Uredništvo bo storilo vse, da bo prinašalo mnogo zanimivega gradiva. Prijatelja se v sili spozna, pravi pregovor. Zato tudi upamo, da nam vsi pravi naši prijatelji zvesti ostanejo in z nami vred potrpežljivo in z upom na Boga zaupljivo čakajo boljših časov.«⁶¹

Vojne razmere so odpravile tudi dotedanjo prakso ostre polemikičnosti med posameznimi časopisi, ki jo poznamo od druge polovice 19. stoletja, ko so *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Edinost*, *Laibacher Zeitung* in drugi na svojih straneh redno objavljali kritične zapise drug o drugih. Že avgusta 1914 tako beremo: »Različnim gg. dopisnikom naznanjamo tem potom, da v sedanjih časih ne moremo prinašati polemičnih spisov, tudi če gre za hujskanje proti našemu listu.«⁶²

Da cenzuriranje ni poseben režim, ki bi vladal le v Avstro-Ogrski, bralcem sporočajo članki, denimo pod naslovom »Cenzura v Parizu«: »Glasom poročil iz Pariza je tam cenzura časopisja silno stroga. Kakor se zatrjuje, se bavijo oblasti resno z vpraševanjem, ali ne bi kazalo nadomestiti časopise z ofcijalnimi buletini.«⁶³

61 *Slovenec*, 2. 1. 1915, str. 5.

62 *Slovenski narod*, 10. 8. 1914, str. 2.

63 *Slovenski narod*, 13. 9. 1914, str. 2.

Časniki napeljuje celo na odpravo časnikarstva v Franciji, ki naj bi ga nadomestila vladna propaganda skozi uradne liste.

Kako je delovala cenzura? »Prva tri vojna leta je bila v avstrijskem delu monarhije uvedena izredno stroga cenzura tiska [...]. Deželni cenzurni uradi [...] so morali tri ure pred odhodom v tiskarno natančno pregledati vse časopise in izključiti iz njih novice, ki bi lahko škodile monarhiji.«⁶⁴ Že 4. avgusta 1914 je avstrijsko notranje ministrstvo prepovedalo vse ruske periodične časopise, potem pa tudi francoske in angleške. Tako cenzorji. Kakšna pa je bila drža časnikov, so le sprejemali dane uredbe?

Že v prvem letu vojne je bil objavljen članek »Za izboljšanje cenzure«, ki v imenu racia nasprotuje cenzurnim posegom: »Na glavnem zborovanju Nižjeavstrijskega obrtnega društva je stavil svetnik dr. Exner predlog: Ali ne bi bilo storiti korake pri vladi, da se odstrani cenzura, v kolikor gre preko meje potrebne previdnosti in je torej škodljiva [...]. Pač pa škodi ugledu monarhije, če cenzura tu zabranjuje marsikaj, kar sovražnik itak že ve, in če se pod kaznijo belega madeža ne smemo lotiti razmotrivanja vprašanj, s katerimi se občinstvo vedno bavi in v katera neprestano naperja svoje misli.«⁶⁵

Veliko bolj radikalno pa je zastavil poleti 1917 *Slovenec*, ko je objavil članek z naslovom »Proti cenzuri«, v katerem je zahteval preklic prepovedi vnosa angleških in francoskih časopisov v državo, sklicujoč se na prakso v Nemčiji in na Ogrskem, ki te omejitve ni poznala.⁶⁶

A tudi do same cenzure časniki niso bili vdani. Po enem izmed posegov cenzorja je že naslednji dan *Slovenski narod* eksplicite napadel cenzorja: »O ljubljanski cenzuri bi moral človek skoraj vsak dan pisati cele spomenice. Danes naj pribijemo k drugim spominom tudi sledeče dejstvo: V včerajšnjem našem listu je bilo konfiscirano poročilo o žalostni usodi naših beguncev v Steinklammu. Skoraj dobesedno isto

64 Petra Svoljšak, »Delovanje avstrijske cenzure med veliko vojno«. V: Režek, Mateja. *Cenzurirano*, Nova revija, Ljubljana 2010, str. 57.

65 *Slovenski narod*, 14. 1. 1915, str. 3.

66 *Slovenec*, 21. 7. 1917, str. 3.

poročilo (izvirajoče očitvidno iz istega peresa) je objavil včerajšnji Slovenec – ne da bi je smatrala cenzura za ,nevarno'. Če so se cenzorju zdele nekatere besede, ki jih je napisal nesrečni, obupani begunec, prehude (mi nimamo korajže ,retuširati' izrazov duševnega trpljenja naših ljudi), naj bi jih bil črtal. Kdo pa mu daje moralčno pravico zatreti kar celo poročilo?«⁶⁷

Odnos časnikarjev do cenzorja ni bil apriori podrejen, temveč v Jurčičevem slogu kdaj ostro polemičen. »Leta 1917 so se cenzorji celo pritoževali, da so tarča nesramnih pripomb, pisci naj bi celo objavili ,odprt lov' na cenzorje.«⁶⁸

Prva vojna je s časnikarskega gledišča diametralno drugačna od druge svetovne vojne, saj dnevno prinaša novice celo o aretacijah nasprotnikov habsburške dinastije: »27 t.m. je poslanec Trglav privedel k straži v Celju nekega fanta, ki je povzročil razburjenje, ker je klical Živio Srbija!«⁶⁹ »Tagespošta poroča, da je bil na malem gradiču blizu Višnje gore živeči akademični slikar Vesel aretiran in odpeljan v Novo mesto.«⁷⁰

Vendar tudi tu najdevamo posamične cenzurne posege. Tako je indikativno, da aretacije⁷¹ takrat največjega pisatelja Ivana Cankarja avgusta 1914 dnevnik ne omenjajo, razen če so jo bralci prepoznali v kateri izmed belin, ki je zazevala med članki. Ko pa je bil po slabih dveh mesecih izpuščen, je denimo *Slovenec* dogodek pospremil v telegrafskem slogu v rubriki »Ljubljanske novice«: »Pisatelj Ivan Cankar je bil te dni od tukajšnjega vojaškega sodišča izpuščen.«⁷²

67 *Slovenski narod*, 28. 7. 1917, str. 3.

68 Healey, Maureen. *Vienna and the Fall of Habsburg Empire*. Cambridge University Press, Cambridge 2004, str. 137.

69 *Slovenec*, 31. 7. 1914, str. 5.

70 *Slovenski narod*, 16. 8. 1914, str. 2.

71 Cankarja so sicer aretirali dvakrat. Prvič 12. avgusta 1914, a že naslednji dan ga je preiskovalni sodnik izpustil, drugič pa 23. avgusta 1914, ga potem zaprli v Ljubljanski grad, 9. oktobra je bila preiskava zoper njega ustavljena in je bil izpuščen. Cf. *Slovenska kronika XX. stoletja*, 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995, str. 159.

72 *Slovenec*, 14. 10. 1914, str. 4.

Medtem ko so bile aretacije kdaj objekt cenzorskih posegov, so bile izpustitve iz zapora klasične časopisne vesti: »Izpuščen je od vojaškega sodišča v Gradcu pisatelj Anton Novačan.«⁷³ »Iz zaporov graškega vojaškega sodišča je bil izpuščen g. Friderik Volčič, župnik v Breznu, iz zaporov ljubljanskega sodišča g. župnik Matijčič.«⁷⁴

Avstro-ogrška cenzura je ostajala kodificirana in bila primerjalno gledano bistveno manj totalna, kot je bila partijska cenzura po drugi svetovni vojni, pod katero slovenski časniki sploh niso objavili vesti, da je bil leta 1964 aretiran sociolog in publicist Jože Pučnik, niti da je bil čez leta izpuščen iz zapora.⁷⁵

2. Branje na fronti

Prva svetovna vojna je poleg cenzure dosegla tudi vrsto sprememb v samem delovanju časnikov. Ti so svoje izdajanje občasno razširili tudi na nedelje: »Z ozirom na važni položaj izide Slovenec tudi jutri v nedeljo. Slovenec izide jutri točno ob pol 5. uri popoldne.«⁷⁶ »Posebna izdaja Slovenskega naroda izide v nedeljo ob 7. uri zjutraj.«⁷⁷ Še več, nekateri so sledili tempu prihajanja novic celo z več izdajami na isti dan: »Od danes naprej bo izhajala Edinost tudi popoldne in sicer ob 5 ½. Naročniki dobe popoldansko izdajo brezplačno.«⁷⁸ Tretji so umanjkanje tuje literature in naraščajoče zanimanje publike za časopisne vesti izkoristili za ustanovitve novih časopisov. Že po drugem tednu vojne je namreč začel izhajati novi tednik *Tedenske slike*, ki je svojo pojavitev pojasnil takole: »Zaradi vojne se je število slovenskih listov že izdatno zmanjšalo in tudi izhajanje tujih časopisov preko meja je onemogočeno. Da izpolnimo nastalo vrzel začnemo izdajati nov ilustrovan tednik z naslovom *Tedenske novice* [...]. Bo zvest glasnik misli in čustev slovenskega naroda v težkih bojnih

73 *Slovenski narod*, 10. 10. 1914, str. 4.

74 *Slovenec*, 10. 10. 1914, str. 5.

75 Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba, Ljubljana 2012, str. 221.

76 *Slovenec*, 1. 8. 1914, str. 5.

77 *Slovenski narod*, 12. 9. 1914, str. 3.

78 *Edinost*, 30. 7. 1914, str. 2.

časih [...]. Bo lojalen, patrijotičen, odkritosrčno avstrijsko čuteč list [...]. Pouku in zabavi, ljubezni do domovine, in velespoštovanju milega našega vladarja hočemo služiti.»⁷⁹

Za razliko od dnevnih časopisov so *Tedenske slike* izhajale kot magazin, ki je prinašal fotografije in ilustracije vojnih dogodkov. Bil je dobesedno produkt prve svetovne vojne, zakaj izhajal je namreč kot slikovna kronika vojne v letih 1914–1918, a dasiravno zastavljen na začetku kot hvalnica vojne, je potem že s sledenjem časnikarske profesije izčrpnega poročanja o dogodkih tako kot dnevno časopisje tudi sam doživljal cenzurne beline.

Kmalu zatem – na začetku septembra 1914 – je začel izhajati še en ilustrirani časopis, tednik *Ilustrirani glasnik*, prav tako posvečen vojnim pripovedim, ki je inavguralno številko v posebni akciji razširil na številne naslove z uvodnim sporočilom na naslovnici: »*Današnja številko smo poslali nekaterim na ogled. Kdor ne misli lista naročiti, naj jo vrne.*»⁸⁰

Čtivo z vojnimi pripovedmi je bilo evidentno zelo iskano, če sta hkrati začela izhajati kar dva tednika. In tudi oba sta ob koncu vojne izgubila svoj komercialni smisel: *Tedenske slike* so zadnjič izšle 5. junija 1918 brez napovedi o koncu projekta, medtem ko je *Ilustrirani glasnik* slaba dva meseca kasneje v poslednji številki neuspešno napovedal svoje preoblikovanje iz vojaške kronike v družinski list: »*Naš list se bo spremenil v družinski list, ki bo seznanjal naše slovenske družine z najboljšimi povestmi, romani, novelami, črticami [...]. Seznanjal z domačimi in tujimi kraji, bližnjimi in daljnimi narodi v besedi in podobi, v opisih in zanimivih potopisih.*»⁸¹

79 *Tedenske slike*, 12. 8. 1914, str. 13.

80 *Ilustrirani glasnik*, 2. 9. 1914, str. 1.

81 *Ilustrirani glasnik*, 29. 8. 1918, str. 415.

Vojna je bila čas kulminacije časopisnih naklad in hkrati je predstavljala tudi fenomen naraščajočega zanimanja za branje med vojniki. Tako časnik poziva ljubljanske meščane, da prispevajo knjige za ranjence v mestni bolnišnici.⁸² Že tri dni kasneje je časnik objavil, da se je odzvalo »Gospodarsko in izobraževalno društvo«, ki je podarilo 204 knjige, in »Zveza jugoslovanskih učiteljskih društev« in »Učiteljska tiskarna«, ki sta podarili 120 knjig.⁸³

Da je branje postalo tržna niša, potrjuje tudi izdajanje knjig posebej za vojake na fronti. Založbe so v branje ponujale celo molitvenike in jezikovne učbenike. Dva segmenta branja, ki merita tako na stanje duha kot na praktično komunikacijo. Tako denimo prodajna anonsa: »Molitvenik za vojake fante pod naslovom *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*. Spisal Jernej Hafner, kaplan. Starši, skrbite, da dobe vaši sinovi ta molitvenik. Dajte jim ta molitvenik in dali jim boste najboljšega spremljevalca [...]. Cena molitveniku je nizka. Znaša samo 1 K 20 vin.«⁸⁴ V rubriki »Književnost« pa najdemo oglas za osnove nemškega jezika: »Vojaškim novincem priporočamo knjigo Nemščina brez učitelja, iz katere se priučijo že pred vojaško službo toliko o nemškem jeziku, da jim v prvih težkih dneh vojaškega službovanja ne bo vse preveč tuje in težko [...]. Ta praktična knjiga se naroča v *Katoliški bukvarni* v Ljubljani.«⁸⁵

O iskanosti časopisnega branja v strelskih jarkih pripovedujejo pisma vojakov: »Dragi Ivan! Oprosti, da ti bolj malo pišem, saj veš, da nisem gospod svojega časa [...]. H koncu te prosim še to, da mi pošlješ Slovenca, kadar bo kaj zanimivega [...]. Tvoj, France Lončar.«⁸⁶

82 »Rezervni bolničar Karel Kokolj prosi vse blagohotne prebivalce ljubljanske, da bi obdarili bolnišnico z dobrimi knjigami, ki bodo veliko tolažilo in razvedrilo ubogim ranjencem.« V: *Slovenski narod*, 7. 8. 1914, str. 3.

83 *Slovenski narod*, 10. 8. 1914, str. 2.

84 *Slovenec*, 10. 10. 1914, str. 5.

85 *Slovenec*, 7. 10. 1914, str. 5.

86 *Slovenec*, 9. 1. 1915, str. 7.

In pa pozivi k donacijam časopisov za čtivo ranjencem: »V tukajšnje bolnišnice (v Ljubljani, B.N.) so bili pripeljani ranjeni častniki in moštvo vseh avstrijskih narodnosti. Zato je želeti, da bi dobili iz svojih krajev časopise, iz katerih bi izvedeli novice iz domovine. Zato prosimo lepo vse ljubljanske naročnike časopisov, naj blagovolijo dnevniške, ilustrirane in humoristične časopise oddati na določenih mestih, da se jih odda nato ranjencem. Za zbiranje časopisov v raznih mestnih okrajih so se ponudili sledeči gospodje trgovci: Stari trg: Fr. Trdina, [...] kavarna Evropa, Kaffé Casino in kavarna Union.«⁸⁷

Da bi vojaki lahko prebirali časopise, je bila torej organizirana posebna donatorska in dobrodelna distribucijska mreža. O splošnem fenomenu ekstremnega porasta branja med prvo vojno na fronti je že leta 1916 pisal belgijski literarni kritik Roland de Marès, ki je napravil anketo med vojaki v strelskih rovih, v kateri je ugotovil, kako v dolgih dneh ponovno prebirajo knjige, ki so jih nekoč očarale. Intelektualci predvsem Pascala, Montaigna in Rabelaisa, drugi pa sentimentalne avanture v popularnih romanih.⁸⁸ Poglobljeno študijo branja v strelskih rovih pa je napravil Benjamin Gilles, ki je postregel s statističnimi podatki o nakladah francoskih časnikov, ki so med vojno skokovito povečali svoje izdaje: *L'Écho de Paris* s 135 tisoč konec leta 1912 na 365 tisoč oktobra 1917, *L'Intransigeant* s 46 na 210 tisoč, *La Liberté* z 48 na 108 tisoč, *Le Matin* s 647 na 804 tisoč v istem obdobju.⁸⁹

3. Pesniki v vojaški službi

Čeravno med pesniki moderne ni bilo najti vojnih agitatorjev, ne v Otonu Župančiču, še manj v Ivanu Cankarju, ki je bil celo zaprt, so časniki sfabricirali podpornike v že davno umrlih velikanih pesniškega Parnasa.

⁸⁷ Slovenski narod, 14. 9. 1914, str. 3.

⁸⁸ *Annales politiques et littéraires*. No. 1725, 16. 7. 1916, str. 76.

⁸⁹ Gilles, Benjamin. *Lectures de poilus 1914–1918*. Autrement, Paris 2013, str. 306–307.

Časnik *Slovenec* je sredi vojne priobčil vojaško bodrilno pesem pod naslovom *Vojaška*:

»Kaj bliska se v jasnem, kaj votlo doni,
Pred nami na levi, na pravi?
Od sela do sela v okrogu vrši
Kot jeka v zaprti dobravi.
Orožje se sveti, vojaški je šum,
Nabira se čudo okrašenih trum.

Vitezi cenjeni!
Kam ste namenjeni,
Kaj vam zažiga v obrazu pogum?

Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj
Za pravdo, za dom, za cesarja,
Zakonu domačemu viteški roj,
Protivnemu groza viharja.
Obraze bojari nam hrabrosti blesk,
Desnica, če vdari, razruši kot tresk.
Ude trum ločimo,
Grade naskočimo,
Tabor pred nami drobi se kot pes'k.

Podravske, posavske planjave so nas
Iz krepkega jedra rodile,
Neplašba, svoboda, premaga tačas
So tri rojenice nam bile.
Železo nam prva je dihnila v dlan,
Svoboda domovja naročila bran,
Zmaga le gledala,
Nekaj povedala,
Slišali boste, že bliža se, dan,

Naj bo ga kot listja sovražnika broj,
Kot trave po gorah slovenskih,
Srdito razkačen pripelji ga v boj

*Sam vojvoda brezden peklenskih:
Če trdega snopja skrbi te nasad,
Mlatiče slovenske povabi na mlat;
Radostno vrisnejo,
Krepko pritisnejo,
Udrijo srčno, ne štejejo klad.*

*Nabita je risančca, oster je meč,
Obilno v kartušu je blaga,
V junaškem je srcu poguma še več.
Na vruga, o bratje, na vruga!
Stoletni raztrgati v migljeju hrast,
Nevihiti je dana gotova oblast;
Hujše mi planemo,
Urnejše zmanemo,
V prah jo spremenimo vražno pošast!»⁹⁰*

Kdo je leta 1915 spesnil poemo v slavo cesarja in bojnem vojaštvu slovenskih vojakov? Pod pesmijo je podpisan sam J. Koseski! Časnikarji so ga 30 let po smrti navedli kot aktualnega podpornika avstro-ogrskega vojaškega spopada v I. svetovni vojni! A ne le Koseskega, časnik *Tedenske slike* je na naslovnici ob fotografiji razigranih vojakov, ki odhajajo na fronto, pripisal pozdravne besede dveh pesnikov, ki kot da jih pozdravljata: »Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj – za pravdo, za cesarja. Jov. Koseski.« »Adijo, ljubca, starši, in zbogom vi tovarši! Najprvi stan vojaški stan, vojak živi vesel v en dan, saj cesar da pol hleba in kar je treba. Fr. Prešeren«.⁹¹

Časopisi so torej izvajali prvovrstno manipulacijo, ko so med podpornike uvrstili takrat dva osrednja narodna pesnika, kot sta Jovan Vesel Koseski in France Prešeren. A rekrutacija nacionalnih literarnih ikon med vojne propagandiste se pri tem ne konča. Časnik *Slovenec* je Franceta Prešerna posredno postavil celo na bojno polje, ko je obja-

⁹⁰ *Slovenec*, 24. 6. 1915, str. 5.

⁹¹ *Tedenske slike*, 19. 8. 1914, str. 1.

vil članek pod naslovom »Sorodnik Prešernov na bojišču«: »*Sorodnik pesnika Prešerna poročnik Prešeren je bil ranjen na južnem bojišču. V boju v Srbiji je skočil predenj stasit srbski nadporočnik ter zaničljivo zavrnil nanj: „Šta češ mali?“ V istem hipu je poročnik Prešeren že potegnil revolver in ustrelil srbskega nadporočnika. Srbsko moštvo je oddalo na poročnika Prešerna strele ter je bil poročnik Prešeren ranjen od osmih krogelj. Kljub osmim ranam se je sijajno pretolkel in se sedaj zdravi v Krškem.*«⁹²

Toda prva vojna je v časopisih nasploh obujala mrtve pesnike. Tako je ljubljanski časopis *Laibacher Zeitung*, ki je izhajal v nemškem jeziku, prvič prevedel v nemški jezik pesnitev Simona Gregorčiča Soči, ki jo je izdal v obliki feljtona kar na naslovnici pod naslovom *An die Soča*.⁹³

Ce so v tradiciji slovenskega časnikarstva uredniki natiskovali pesmi priznanih poetov,⁹⁴ je vojni čas ustvarjal pesnike iz navadnih vojakov. To je bil čas, ko so anonimuse povzdigovali v poete in objavljali njihova prepevanja, v članku z naslovom »Že naše puške pokajo«: »*Z italijanskega bojišča piše mladenič Vid Brilej iz Zagorja vas Preske: S temi kratkimi vrsticami naznanjam vsem prijateljem in znancem, da sem še živ in zdrav. Hrabri smo res mi vojaki [...] veselo si prepevamo vojaške pesmi in spremljamo bojni grom: Že naše puške pokajo, Taljani pa se jokajo. Slovenci bombe mečejo, Nazaj se Lahi vlečejo.*«⁹⁵

So pa pesniki dejansko odhajali tudi na bojišče v obliki propagandistov. *Slovenec* je priobčil zbadljivi članek o razvpitem italijanskem pesniku Gabrielu d'Annunziu pod naslovom »D'Annunzio potuje na bojno črto«: »*Pariški listi popisujejo potovanje d'Annunzia na bojišče. Veliko dam se je vrglo pred avto, da bi preprečile odhod „polboga“. D'Annunzio je dobil na bojišču zelo nevarno nalogo: pisal bo kroniko vojske.*«⁹⁶

92 *Slovenec*, 8. 10. 1914, str. 1.

93 *Laibacher Zeitung*, 17. 7. 1915.

94 Začenši z Bleiweisom, ki je na naslovnica *Kmetijskih in rokodelskih novic* sistematično objavljale pesmi Koseskega, Prešerna, Malavašiča etc. Cf. Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba, Ljubljana 2012, str. 46–56.

95 *Slovenec*, 19. 6. 1915, str. 4.

96 *Slovenec*, 21. 7. 1915, str. 3.

4. Vojaki dobijo imena in zvezdniški status

Vojna iz neosebne forme prehaja v obliko družabne kronike, ko časniki začno poimensko izpostavljati posamezne vojake, člane politične in kulturne nomenklature, o katerih celo poročajo, kako se počutijo in prenašajo njihove pozdrave prijateljem: »*Podpredsednik poslanske zbornice g. Josip vitez Pogačnik, nadporočnik v rezervi sporoča, da je zdrav in da pozdravlja vse prijatelje in znance.*«⁹⁷ Ali pa o njih objavljajo tudi bolj tragične vesti: »*Igralec Bohuslav, ki ga ima ljubljansko občinstvo v najprijaznejšem spominu, je bil na gališkem bojišču ranjen.*«⁹⁸ Jih navajajo zaradi njihove požrtvovalnosti: »*Najvišje priznanje za hrabro in požrtvovalno obnašanje pred sovražnikom je dobil g. dr. Ivan Matko; on je prvi rezervni zdravnik, ki je dosegel to odlikovanje, katero je drugače rezervirano samo za častnike. Obenem je bil brez posebnega odloka imenovan asistenčnim zdravnikom.*«⁹⁹

Časniki so vojne dogodke postavili na raven družabne kronike: »*V ruskem ujetništvu je stotnik pešpolka št. 10 Karel Peršel, brat operne pevke gospe Peršlove.*«¹⁰⁰ »*Na bojišču je padel v noči od 9. na 10. septembra g. Gjuro Badovinac, stotnik 2. Bos. Polka. Bil je pastorek obč. Svetnika in lekarnarja Ubalda pl. Trnkoczyja.*«¹⁰¹

Biti brat operne pevke, sin občinskega svetnika ali sorodnik ugledne figure je prineslo posamezniku mesto med novicami, toda duh patriotizma, ki ga je prinesla vojna, je prinašal tudi demokratizacijo v smislu, da je tudi proletarec oz. slehernik postal medijska persona, da je bila lahko tudi vojaška usoda sina kolodvorskega vratarja topika časopisnega poročanja: »*V ruskem vjetništvu in ranjen je gosp. Rudolf Gross, četovodja 7. peh. polka, 6. stotnije, sin Adolfa Muellerja, vratarja južnega kolodvora. V torek je pisal očetu iz Kurska. Ranjen in vjet je bil 26. avgusta.*«¹⁰²

97 *Slovenec*, 13. 10. 1914, str. 5.

98 *Slovenski narod*, 12. 10. 1914, str. 3.

99 *Slovenec*, 8. 10. 1914, str. 1.

100 *Slovenec*, 2. 1. 1915, str. 5.

101 *Slovenski narod*, 19. 9. 1914, str. 3.

102 *Slovenski narod*, 2. 10. 1914, str. 2.

Pismo zabeleži tudi tolerantni režim tedanjega vojnega ujetništva, iz katerega se je lahko ujeti vojak oglašal in pošiljal pisma svojcem. Vstopnica na časopisne strani postane tudi junaštvo, zaradi katerega je častnik s posebnim člankom ovekovečil poroko ranjenega vojaka v članku »Poroka ranjenca«: »Danes se je poročil v cerkvi sv. Petra korporal Alojzij Sebanc iz Čužne vasi [...]. V okrašenem avtomobilu so ženina in nevesto peljali iz Ljudskega doma, kjer se Sebanc zdravi ...«¹⁰³

Kot kolateralni produkt vojne se nasploh pojavi določena oblika demokratizacije. Viktorijanska Anglija je v časnikih in literaturi strogo prepovedovala robato govorico, beseda »bloody« je bila dolgo prepovedana, potem pa so se po prvi svetovni vojni pojavili spomini vojakov, ki so svoje bivanje v strelskih jarkih opisovali z besedico »bloody«. Moralna cenzura je bila premagana, vojnih herojev pač ni mogla cenzurirati.¹⁰⁴

Seveda je tu indikativna časnikarska potreba, da o vojaku ne poročajo kot o individuumu v njegovi posebnosti, temveč ga opredelijo še prek sorodniške vezi. S tem dosežejo povezavo med fronto in zaledjem, med vojno in mirom. V eno zakrpajo dva izključujoča se svetova: vojak, ki biva v strelskih jarkih na polju smrti, je spet povezan s civilno sfero domačih mest in vasi, njegovi sorodniki, ki bivajo vsakodnevno življenje civilistov, pa postanejo simbolno – prek rodovne vezi – del fronte. Skratka – vsi so v vojni.

Ob vršenju funkcije ideološke konsolidacije patriotsko poenotenega občestva pa so časniki ohranjali tudi igrivo frivolnost črnega humorja. *Slovenec* je tako denimo priobčil članek z naslovom »Mrtvi se oglašajo«: »Jožef Nograšek, vrli fant, član Orla, Marijine družbe, se je

103 *Slovenec*, 18. 1. 1915, str. 5.

104 »Oficirji, ki so se vračali domov v Anglijo, so jo izrekli vse povprek, pisali so spomine ... Ker so jo govorili vojni heroji, je celo v visokih krogih zavladala toleranca do nekdanj vulgarne besede. Tem, ki so zastavljali življenje za imperij, ni bilo moč očitati prostaštva in nedostojnosti.« Nežmah, Bernard. *Kletvice in psovke*. Nova revija, Ljubljana 1997, str. 79, Montague, Ashley, *The Anatomy of Swearing*. Rapp & Whiting, London 1967, str. 260–261.

po treh mesecih oglasil iz ruskega ujetništva, dasi je bil že objokovan od staršev in prijateljev kot mrtev. Veselje njegovih znancev je zdaj nepopisno.«¹⁰⁵

5. Smrt in žrtve naših

Poseben fenomen vojne je bil natančni verizem, ki je na začetku vojaških spopadov prinašal poročanje o detajlih, denimo iz bolnišnic kirurških oddelkov, ko navajajo celo imena telesnih udov operiranih vojakov: »*Fortuna Jakob, p.p.št. 17/2 Žiri pri Logatcu, strel v d. podlakt [...], inf. Malerič, Fran [...] iz Črnomlja, strel v levo stegno, [...] Kajfež Matija [...] Banja Loka pri Kočevju, strel skozi levo ramo.*«¹⁰⁶

V prvem mesecu vojne časniki beležijo tudi smrtne slučaje med vojaki, ki niso posledica vojaških spopadov: »*Banczeskul Titus, nadpaznik finančne straže, dež. orož. Povelj. Št. 13, pododelek v Nowosielici, dne 6. avgusta zbolel za dimeljsko kilo, oddan 8. avgusta v domobransko bolnišnico, tam umrl.*«¹⁰⁷

Topiko individualne smrti so časniki nadgrajevali z objavami spremnih pisem: »*Smrt slovenskega častnika. Na severnem bojišču je padel pri lovskem bataljonu št. 10 poročnik Rihard Bežek. Njegova mati Ivanka Bežkova v Ljubljani je dobila od enega izmed pokojnikovih tovarišev to-le pismo ...*«¹⁰⁸

Časniki so dnevno objavljali dolge sezname mrtvih in ranjenih, kar je seveda prispevalo k branosti in iskanosti dnevnikov. Tako lahko prebiramo uredniško pojasnilo tistim, ki iščejo vesti o svojcih, da objavljajo vse podatke, ki jih dobijo od centrale Rdečega križa.

105 *Slovenec*, 2. 1. 1915, str. 5.

106 *Slovenski narod*, 1. 10. 1914, str. 3.

107 *Slovenski narod*, 24. 8. 1914, str. 3.

108 *Slovenski narod*, 9. 10. 1914, str. 2.

Ko se je vojna po nekaj mesecih spremenila v množično morišče, so ranjeni vojaki počasi izpadli kot objekt poročanja, medtem ko se je pri poročanju o ubitih vojaki partikularni slog spremenil v obče imenike padlih, s katerimi so polnili na drobno napisane kolone. Denimo članek »Izgube 17. pešpolka«: »*Meseca junija so padli tile vojaki: Balkovec Nikolaj, Vinica*« in potem v drobnem tisku dolg seznam padlih.¹⁰⁹ Nič več osebnih zgodb, samo ime in rojstni kraj. Je pa pomenljiv duh časa, saj cenzura ni posegla nad mrtvimi in tako števila in imen žrtev niso zakrivali javnosti.

6. Lahkotna smrt drugih

Že prvi mesec vojne časnik *Slovenski narod* poroča o vojnih žrtvah med srbskim prebivalstvom, ki pa jih predstavlja znotraj kronike vojnih spopadov. Članek »Mlin smrti v Šabcu« prinaša: »*Iz Budimpešte poroča ‚N.P.J.‘ iz ust nekega bojevnika izpred Šabca sledeče: [...] Na južnem koncu mesta je stal velik, petnadstropen parni mlin, v katerem je bilo mnogo četašev, žen in otrok. A naši ljudje so bili previdni. Sumljivo se jim je zdelo, da so bila vsa okna mlina odprta in da je bilo večkrat videti razne osebe smukati mimo okenj. Naenkrat so se prikazali komitaši pri oknih. Imeli so ročne granate, ki so jih metali na cesto proti našim četam. Več teh granat se je tudi res razletelo, toda naših čet to ni spravilo iz ravnotežja. Vojaki so ostali mirni, spravili so ranjence, nato pa so pričeli obstreljevati mlin. Ljudje, ki so bili v mlinu, kakih 650 četašev in še več žen in otrok, – to število smo izvedeli od nekega meščana, – je zgorelo, ali pa so jih naši postrelili.*«¹¹⁰

Če četaše in komitaše razumemo kot oborožene paraformacije srbskih upornikov, časnik navede, da so bili v mlinu tudi ženske in otroci, ki so jih naši vojaki postrelili. Streliška eksekucija otrok in žensk ima status »mirnega« vojaškega dejanja. Kar je daleč pod standardi avstro-ogrske države, katere sodstvo je na procesu zoper atentatorje

¹⁰⁹ *Slovenec*, 31. 7. 1915, str. 4–5.

¹¹⁰ *Slovenski narod*, 26. 8. 1914, str. 3.

prestolonaslednika Ferdinanda glavne obtožene obsodilo na smrt, medtem ko je strelca Gavrila Principa obsodilo na dosmrtni zapor zaradi mladostnosti. Človek, ki je ustrelil potencialnega cesarja, ki je bil skratka spoznan kot izvršitelj umora, je zaradi pravnega statusa mladostne osebe, ki še ni dopolnila starost 20 let, dobil pardon nad smrtno kaznijo in bil obsojen na dvajsetletno zaporno kazen. V Šabcu pa so vojaki hladnokrvno postrelili ženske in otroke samo zato, ker so se nahajali v isti stavbi kot oboroženi uporniki. Toda časnik tega dejanja ni izpostavil ne problematiziral.

Ilustrirani list je v svoji prvi številki septembra 1914 objavil vojno pripoved poročnika Pavla Cvenkla o boju s Srbi, ki je tekla v slogu kavbojke: »Sovražnika je bilo še vse polno ne le med drevjem, ampak tudi na drevesih. Ob svitu lune – še danes sem ji hvaležen za njen jasni sijaj tisto noč! – smo mogli dovolj natančno razložiti može med vejami. Merili smo dobro in mnogokrat se je zgodilo, da je počil naš strel in da se je po eni strani utrgal z drevesa četaš, po drugi pa njegova puška.«¹¹¹

Še več, najdemo celo primer poetizacije smrti, ki jo prinaša časnik *Tedenske slike* v članku »Srbska koruza«: »Tudi srbska koruza je bila našim četam opasen sovražnik [...]. Koruze je na Srbskem neskončno veliko: do kamor sežajo oči, povsod koruzno polje. I polki morejo marširati skozi za koruzna polja, a ne zapazi jih nihče [...]. Celovški telovadni gimnazijski učitelj Josip Weikert poroča graškemu dnevniku [...]. »Ležali smo kot rezerva v rojih po koruznem polju [...] patrolja je privedla dolgega, suhega starca v avstrijskem vojaškem plašču [...]. Komitaš! [...] Odvedli so ga pred stotnika, da ga zasliši. Tolmač je bil stotnikov sluga, ki zna povsem dobro srbski. Komitaš naj pove, od kod prihaja, kaj počno Srbi, komu in kje je vzel plašč in telečenjak [...]. Starec molči in zre mrko predse. Stotnik, drugače sila ljubezniv mož, ukaže starcu povedati: Če ne odgovoriš, predno doštejem do deset, si mrlič! In stotnik začne šteti. ‚Eins ... zwei ... drei ...‘ Zaman. Komitaš molči in strmi mračno [...]. Stotnik pa šteje dalje: ‚Acht ... neun ... zehn!‘ Pok! Zagrmi četvero pušk, in starec pade zviškoma na tla, brez glasu, mrtev [...]. Hitro so skupali

111 *Ilustrirani list*, 3. 9. 1914, str. 2.

jarek in v petih minutah je starec že ležal pod rušo. Koruza mu je prinesla smrt.»»¹¹²

Če odmislimo akt eksekucije zgolj zaradi nošnje in kraje avstro-ogrske uniforme, je osupljiva literarizacija smrti s ciničnim pristavkom, da je starcu koruza prinesla smrt. Smrt so mu vendar prinesle krogle strelskega voda in ne koruza! Namesto časopisnega poročanja o dogodku, dasiravno prek pisma vojaka, časnik objavi lahkotno poetiko smrti.

112 *Tedenske slike*, 18. 11. 1914, str. 6–7.

IV. Mahinejska logika dobrega in zla v množičnih medijih¹¹³

Ena izmed predpostavk simpozija je insuficienca humanistike v sodobni družbi. Toda za konkretno analizo velja najprej določiti koncept humanistike. Sam bom izbral preprostega, iz avtobiografske knjige enega največjih zgodovinarjev antike, Paula Veyna. Veyne, avtor znamenitega dela *Ali so Grki verjeli v svoje mite?*, je v knjigi z naslovom *V večnosti se ne bom več dolgočasil* svoje življenje humanista enostavno ponazoril s svojim dolgom do vednosti. Upokojeni profesor, ki je objavil številne tehtne knjige in bil deležen najvišjih akademskih časti in ki je sam po sebi utelešenje humanizma, skromno našteva knjige, ki jih bo še moral prebrati. Seveda to niso dela, ki so ravnokar izšla in jih reklamirajo založniki, ampak korpus literature, na katerem je osnovano obzorje humanista. Vendar ta korpus ni končen, nikoli ne pride trenutek, ko bi lahko rekel »sem že vse prebral«, zakaj humanistika je proces permanentnega študija. Korifeja antičnega zgodovinarja, ki je bil l. 1975 izvoljen v Collège de France, priznava svojo insuficienco vednosti. Prav to stremljenje za vednostjo mu narekuje vsebino in smisel bivanja. Njegovo gonilo je sokratski »vem, da nič ne vem«, ki mu dobesedno rešuje življenje. 83-letni Veyne v neverjetno prostoдушnem popisovanju svojega bivanja zapiše, da ga vsak dan obide trenutek, ko ne najde več smisla življenja in razmišlja o samomoru. Toda ko sede pred računalnik in začne delati, se mu vsakič vrmeta radovednost in veselje do bivanja.¹¹⁴ Tako dobesedno uteleša Camusovega Sizifa. Humanistika v čistem pomenu je zanj poslednji smisel bivanja.

113 Referat na simpoziju Slovenske akademije znanosti in umetnosti, objavljen v: Frane Adam, ur. *Humanizem in humanistika*. SAZU, Ljubljana 2016, str. 294–300.

114 »Penser à la mort [...] L'idée m'en reviendra fréquemment, mais sous un masque, celui du suicide [...] depuis ma septantaine, une ombre occupe constamment la marge de ma conscience; ce n'est pas la peur de la mort, mais la tristesse de vie, sauf lorsque je suis devant mon ordinateur et que je travaille.« Veyne, Paul. *Et dans l'éternité je ne m'ennuierai pas*. Éditions Albin Michel, Paris 2014, str. 145–146.

Če imamo na eni strani humanista, ki vseskozi priznava svojo šibkost nasproti vednosti, si oglejmo fragment iz modernega diskurza sodobnih množičnih medijev. Zanje je namreč značilna vsevednost. Toda ta ošabnost ni omejena na medije, temveč se širi na njihovo publiko. Trenutno imajo gledalci, bralci in poslušalci Zahodne Evrope, vključno s slovenskimi, jasno predstavo o vojni v Ukrajini. Na eni strani je zlo, ki ga uteleša ruski predsednik Vladimir Putin, ki da poskuša restavrirati sovjetski imperij in si prilastiti bližnje dežele, medtem ko so na drugi strani njegova žrtev, ki jo pooseblja aktualna ukrajinska oblast, ter Evropska unija in ZDA kot rešiteljici pred demonskimi silami zla. Sodobni Evropejec, ki spoznava in razume svet skozi množične medije, je ošabni vedež z občutkom tako popolne vednosti, da se o stanju stvari sploh več ne sprašuje.

Za hip ustavimo čas in si oglejmo aktualne medijske evidence. Potem ko je v vzhodni Ukrajini od septembra 2014 vladalo premirje, so mediji sredi novembra poročali, da so se v okolici mesta Doneck vneli najhujši boji v zadnjem obdobju. Kajpak s poanto, da gre za manifestacijo ruskega imperializma.

Toda kakšna je geneza tega spopada? 7. novembra 2014 je slovenska tiskovna agencija STA, sledeč francoski tiskovni agenciji AFP, poročala, da je prek ruske meje v Ukrajino vstopil konvoj ruske vojske, ki je štel 32 tankov, 16 topov in 30 tovornjakov. Podatki torej, ki so jasno napovedovali bližajoči se spopad in ob katerem so evropski voditelji izrekli vrsto opozoril ruskemu vodstvu. A od kod ta vednost? Od kod tiskovna agencija ve, kaj se dogaja v daljni Ukrajini? STA je v navajanju virov informacij korektna. Sama na terenu nima dopisnika in tako zapiše, da povzema francosko tiskovno agencijo. A še enkrat isto vprašanje: od kod izvira vednost francoske agencije AFP? V nadaljevanju novice lahko preberemo, da je to vest sporočil tiskovni predstavnik ukrajinske vojske Andrij Lisenko. Besede prvega ukrajinskega vojaškega propagandista torej mediji predstavljajo kot poročilo o dejstvih. Ob njem sicer resda citirajo tudi navedbe uradne Moskve, ki pravi, da zanika premike svojega vojaštva. A o tej razširjeni formi novinarskega poročanja, ki kot vednost ponuja rašomonsko izpoved udeležencev, malo kasneje.

Sprejmimo torej vest o prihodu kolone ruskih tankov v Ukrajino kot verjetno. Vendar pa razmišljanje in humanistika presegata princip posvojitve informacij, zanju je izhodišče drugod – v postavljanju vprašanj. Zakaj torej po tem, ko je bilo pred dvema mesecema podpisano začasno premierje med Ukrajino in ruskimi stranmi, zdaj na sporno območje prihajajo dodatne vojaške enote?

2. novembra 2014 so v proruskih regijah Ukrajine izpeljali volitve. Dva dni zatem so prisegli novi voditelji, toda na isti dan, 4. novembra, je pred novinarje stopil ukrajinski predsednik Petro Porošenko in zatrdil, da Kijev ostaja zavezan krhkemu mirovnemu dogovoru za vzhod Ukrajine, čeprav so proruski separatisti v nedeljo tam izvedli volitve. Ob tem pa je Porošenko napovedal, da v več mest na vzhodu in jugovzhodu države pošiljajo dodatne vojaške enote za zaščito pred morebitnim napadom separatistov.

Mediji, ki so 7. novembra poročali o prihodu kolone ruskih tankov v vzhodno Ukrajino, so dogodek že interpretirali z grozečimi ocenami, da to napoveduje vojaški spopad. Toda ko je tri dni pred tem ukrajinski predsednik napovedal napotitev novih enot ukrajinske vojske proti vzhodu države, so to zabeležili le kot nevtralen dogodek, ne da bi poskusili interpretirati njegove implikacije. Še več, niti na ravni poročila niso navedli osnovne materialnosti dogodka, v smislu, kakšne in koliko enot bo na območje premirja napotila ukrajinska oblast.

Ta princip, ko mediji identičen dogodek v nekem primeru interpretirajo, v drugem pa ga navedejo le kot tehnično danost, izvira iz vnaprejšnje odpovedi mišljenju kot poti do spoznanja. Mišljenju, ki je osnovano na poskusu doumeti, kako se sploh odvija ukrajinski konflikt, ki predpostavlja pogled onkraj. Torej perspektivo proruske Ukrajine. Ko so namreč v Lugansku in drugih proruskih mestih izvedli volitve in izbrali svojo oblast, jim ukrajinski predsednik pošlje vojaške enote. S stališča države, paradržave ali avtonomne regije, kot je proruska Ukrajina, je napoved, da Kijev proti njenim mejam pošilja dodatne vojaške enote, moč razumeti samo kot vojni alarm.

Značilnost premirja je namreč status quo, oboroženi strani sta začasno ustavili vojaške akcije, toda če ukrajinska stran na bojišče ne-

nadoma in uradno pošlje močne vojaške okrepitve, se bo ruska stran kajpak odzvala in tudi sama tja poslala vojaški konvoj.

Kronološko evidentno je, da so bili zadnji spopadi povzročeni s prihodom novega ukrajinskega vojaštva na vojna področja. A zahodnoevropski in slovenski množični mediji so se odpovedali osnovnemu postulat humanistike – misliti vojno. Na delu je namreč dominantna tendenca aktualnega žurnalizma. Zanj je značilno, da mediji na kraje dogodkov ne pošiljajo svojih dopisnikov in reporterjev, temveč preprosto povzamejo agencijske vesti, ki pa so v največji meri sestavljene tako, da agencija predstavi poglede ene in druge strani, temu pa pridoda še manihejsko vrednostno oceno, ki vojno v Ukrajini predstavi kot spopad med dobrim in zlom.

In kje je tu humanistika? Medijem in njihovi publiki je vse jasno, njihova vednost je trdna, še več, vse vedo že vnaprej. Od tod vznikne naslednja aroganca: nekdo, ki v Ukrajini nikoli ni bil, ki ne zna ne ukrajinsko in ne rusko, ki ne bere knjig ne spletnih strani iz teh dežel, ki ne posluša tamkajšnjih radijskih programov, tak nevednež bo nonšalantno prepričan, da je vseved, ki mu je vse jasno. In kaj je tu jasno? Da je izvor zla Putinova militantnost.

Francoski urednik in publicist Jean-Francois Kahn je objavil knjigo z naslovom *Medijska groza*, v kateri dokazuje, da v Franciji obstaja vzporedni medijski svet, kjer mediji ustvarjajo in konstruirajo medijsko realnost, ki je izgubila stik s stvarnostjo.¹¹⁵ Kjer bolj kot novinarski angažma – ugotoviti in razumeti, kaj se dogaja –, dominira perspektiva delitve na dobre in zle. V Ukrajini so tako dobri tisti, ki glasujejo za zahod, in slabi ti, ki za vzhod.¹¹⁶

115 »Tout se passe comme si l'information, aujourd'hui, fonctionnait moins comme reflet décrypté que comme reconstruction projetée; comme s'il agassait, en somme, d'explicitier un réel implicite dans les têtes.« Kahn, Jean-Francois. *L'horreur médiatique*. Plon, Paris 2014, str. 135.

116 »Le schéma ukrainien, en vertu duquel on est bon ou mauvais selon qu'on a voté à l'ouest ou à l'est.« Ibid, str. 127.

V aktualnem novinarstvu se formira princip rašomonskega poročanja. Ko je slavni japonski režiser Akira Kurosawa posnel *Rašomon*, je dogodek posilstva in uboja prikazal skozi štiri pripovedi vpletenih, ki so bile med seboj različne in celo kontradiktorne. A njegov učinek je bil izjemen, saj je v gledalcu naselil dvom in ga prisilil k refleksiji. Kaj je res, kaj je vednost, ni več samoumevno, ampak je produkt poglobljenega premišljevanja in upoštevanja različnih perspektiv.

Film je v svoji edinstvenosti neponovljiv, a proizvedel je tudi pridevnik »rašomonski«, ki je seveda bolj površen od originala in označuje fenomen, ko isti dogodek sočasno opisujemo z gledišč različnih akterjev. To je poročevalski postopek, ki ga prakticira sodobno novinarstvo. O velikem sodnem procesu denimo poroča tako, da prenese izjave tožilca na eni strani in na drugi advokata obtoženega. To je seveda temeljni princip žurnalizma, se pravi uravnoteženost, ki se kaže v tem, da obema stranema v konfliktni situaciji odmeriš približno enako pozornost.

Vendar to je le osnova; cilj eksistencialističnega novinarstva, ki ga je v štiridesetih letih, ko je bil urednik časopisa *Combat*, utemeljeval Albert Camus, je bil novinar, ki to, o čemer poroča, poskuša razumeti v vsej globini. Tak pristop je sledil humanistiki v njeni uperjenosti k spoznanju. Seveda je tu predpostavljen drugačen tip novinarja. Nekdo, ki je poznavalec področij, o katerih piše, nekdo, ki je izobražen v smislu, da njegov miselni horizont vključuje poznavanje zgodovine in da kot modus vivendi prakticira tudi vsakdanje branje v drugih jezikih, tako revij kot knjig. Dogodek lahko namreč misliš in uzreš šele takrat, ko ga lahko umestiš. Ko njegovo težo presojaš v primerjavi s podobnimi dogodki, in ne le s samim seboj.

Vrh eksistencializma v žurnalizmu predstavlja poljski reporter Ryszard Kapuściński. Mož, ki je desetletja poročal o vojnah in revolucijah v Afriki, Srednji Ameriki in Aziji. Preden je napisal svoje znamenito delo *Šah*, ki opisuje padec iranskega šaha Reze Pahlavija ob Homeinijevi revoluciji, se je mesece posvečal raziskovanju in pogovarjanju z Iranci, da je doumel, od kod takšno navdušenje nad verskim vodjo ajatolo Homeinijem. Čeravno je bil režim Reze Pahlavija na videz demokratičen in zahodnjakom všečen, je bil to čas v nebo vpijoče

korupcije, nesramnega bogastva peščice in arogantnega prodora zahodnjaških trgovcev in zabavljačev. Ljudska aklamacija Homeinija, ki je deželo potem prežl z religioznim redom, ni bila stvar nerazumnega fanatizma, ampak povsem racionalen odgovor na koruptivno imitacijo Zahoda v Perziji.

Namesto v slovensko medijsko aktualnost, kot bi bilo pričakovano, se ozrimo v leto 1945. V prvi mesec svobode, junij 1945. Po koncu vojne so angleške sile jugoslovanski vojski predale nekaj konvojev zajetih domobranskih vojakov. Njihova bridka usoda je znana. Kakšno pa je bilo takrat novinarsko poročanje o tem fatalnem dogodku, kako sta poročala takrat osrednja dnevna časopisa?

Slovenski poročevalec je 31. maja 1945 objavil članek z naslovom »Zločince vračajo«, v njem pa je zapisal: »Škofja Loka, 29. maja. Sklepi in pogodbe med zavezniki, da bodo vsi krivci in vojni zločinci vrnjeni na kraj zločinov, se uresničujejo. Angleži so izročili našim oblastem kopico raztrganih in moralno uničenih zločincev in ubijalcev, ki so bili še pred kratkim strah in trepet našega okraja.«¹¹⁷

Odmislimo slog in vsebino poročanja ter umanjkanje osnovnih podatkov, koliko vojakov so Titovi armadi izročili Angleži. Časnik, ki je poprej neprestano izpostavljal zahtevo o izročitvi vojnih ujetnikov, je ta usodni dan tej vesti namenil vsega – 2 stavka! In ne na prvi, ampak na četrti strani. Kaj pa so bile vesti s tedanje naslovnice? Med drugimi je bil objavljen obširen članek o literarnem večeru, ki so ga v Teheranu posvetili ruskemu pisatelju Maksimu Gorkemu. Danes bi v uredniškem izboru lahko ugledali groteskni nadrealizem. Časnik je postal absurden: najprej je leta poročal o vojnih zločinih »okupatorjevih pomagačev«, potem pa posveti naslovno temo literarni proslavi v Teheranu in komajda omeni deportacijo domobrancev.¹¹⁸

¹¹⁷ *Slovenski poročevalec*, 31. 5. 1945, str. 4.

¹¹⁸ Cf. Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba, Ljubljana 2012, str. 173–174.

V naslednji številki se je *Slovenski poročevalec* vrnil k tej temi, a jo znova postavil kot marginalno sredi časopisa, na tretji strani, z naslovom »Belogardisti se vračajo«. Že sam naslov v vseh treh besedah pomeni zlorabo ali posilstvo jezika, če parafraziramo študijo beogradskega lingvista Ranka Bugarskega.¹¹⁹ Na Slovenskem namreč ni bilo nobene vojaške formacije, ki bi se imenovala belogardistična, poznani so bili vaške straže, legionarji ter domobranci, medtem ko je termin »belogardist« kopija sovjetske terminologije iz časa ruske revolucije. Glagol »se vračajo« pa implicira prostovoljno odločitev za vrnitev, ki je dejanje povsem drugačnega tipa kot deportacija, ki je prisilen akt.

Ta dva obrobna zapisa v *Slovenskem poročevalcu* – drugi dnevnik, *Ljudska pravica*, o tem sploh ni poročal – pa obenem predstavljata edino novinarsko poročanje o usodi deportiranih domobrancev. Kakšna je bila njihova nadaljnja usoda, ali so bili pravično kaznovani, kakšne kazni so dobili, koliko so jih justificirali, vseh teh podatkov največje morije oziroma kolektivne tragedije časniki niso objavili. Miniti je moralo 30 let, da je dal Kocbek intervju reviji *Zaliv*, ki sta ga potem objavila Boris Pahor in Alojz Rebula. Tržaški *Zaliv* je komunistična oblast prepovedala razpečevati po Sloveniji, vendar pa ga je v polemični formi vseeno predstavila slovenski javnosti v reviji *Naši razgledi*. To je bil čas komunistične diktature, ki je časnikarstvo iz samostojnega poklica, ki poroča o dogodkih, spremenila v svoj propagandni aparat.

In zdaj naposled skok v sedanost, ki pomeni čas medijske svobode in pluralnosti. Slovenska akademija znanosti in umetnosti je predsedniku vlade poslala apel, v katerem ga je pozvala, naj vlada izpelje izkop v Hudi jami zasutih žrtev, postavi kostnico pred Hudo jamo in pogrebni pokop doslej nepokopanih. Leto 2014, skoraj 70 let po usodnih dogodkih, čas brez partijskega nadzora nad mediji, toda množični mediji tej temi posvečajo tako obrobno mesto, kot ji ga je *Slovenski poročevalec* leta 1945.

119 Bugarski, Ranko. *Jezik od mira do rata*. XX. vek, Beograd, 1997, str. 67–68.

Od Sofoklejeve *Antigone* naprej je pravica ubitih do groba, ne glede na to, na kateri vojaški strani so se borili, temeljna gesta civilizacije. To ni le abstraktno in načelno vprašanje, v državi je več deset tisoč državljanov, katerih svojci niso pokopani kot ljudje v grobu. Vendar osrednji dnevni mediji tega vprašanja ne izpostavljajo niti se ga ne lotevajo. Če je bila medijska invalidnost leta 1945 razumljiva zaradi diktature režima, ki ni dopuščal svobode govora, je danes ta cenzura v samih žurnalistih.

Vendar bi težko zaključili, da gre za samocenzuro, v kateri bi novinar iz strahu ali zaradi zunanjih prepovedi ta vprašanja odmisлил. Problem velja postaviti drugače: kdo in zakaj vztraja pri pogledu, da bi morali mrtvi, ki so bili pred več kot pol stoletja pomorjeni in zagrebjeni na skrivnem kraju, doživeti ekshumacijo, identifikacijo in človečanski pokop? Vpraševanje državljanske vojne na Slovenskem je v dominantnih ideologijah postavljeno kot spopad med uporom proti okupatorju in domačimi izdajalci. Skratka, med dobrim in zlom. Pri čemer je čas po osamosvojitvi prinesel korekcijo v smislu priznanja, da so tudi dobri storili nekaj zločinov.

Zgled Srebrenice na Slovenskem ne more sprožiti samopremisleka o lastni ideološki zaslepljenosti. Tam je šlo namreč le za materialno razkritje zločinov vojske Ratka Mladića, ki je bil v slovenskih množičnih medijih že na začetku vojne vnaprej prepoznan kot smrtonosni agresor proti civilizacijskim normam. Šele perspektiva humanistike, ki v razmišljanje vključi podobne primere iz Španije, Argentine, Čila, ne nazadnje Sofoklejevo *Antigono*, lahko razpre pogled, v katerem pokop mrtvih, četudi bi v njih lahko videli izdajalce, postane temeljna civilizacijska dolžnost preživelih. Skupna točka, ki oznani enakost za vse mrtve. Moč humanistike je prav v tem, da znanstveniku in tudi novinarju priskrbi intelektualni miselni aparat, torej sposobnost refleksije, da stopi prek samega sebe, da preseže lastna ukoreninjena verovanja, ki jih formira vladajoča ideologija.

V. Okoljevarstvo in odstop medijev v kampanji županskih volitev 2012¹²⁰

Ob naslovu simpozija »Ideologija in slovenski politični prostor« velja poudariti, da ne moremo govoriti o eni sami ideologiji, saj se v družbi med seboj konfrontirajo različne ideologije. Karl Marx je izpostavljал pomen vladajočih ideologij v delovanju kapitalističnega gospodstva,¹²¹ stoletje za njim so komunistični režimi vpeljali vladavino, v kateri pa ideologija komunistične partije ni bila le vladajoča, se pravi dominantna, temveč tudi edina, ki je imela pravico do medijskega obstoja. Tokratni Pučnikovi dnevi so tudi hommage njegovi osemdesetletnici, zato velja spomniti na njegov zgodovinski članek »O dilemah našega kmetijstva«,¹²² zaradi katerega je aparat komunistične partije *Perspektive* ukinil, Jožeta Pučnika pa poslal v zapor.

Kaj je v tem članku napisal pokojni Pučnik? Njegovo pisanje ni bilo antikomunistično, nikjer ni zapisal, da je partijska vladavina nedemokratska oblika, ni pozival k večstrankarskemu sistemu niti k rušenju partijske zakonodaje. Ukvarjal se je z realnostjo, kot je bila mizerni socialni položaj kmetov.¹²³ Vladajoča ideologija šestdesetih je jemala kot samoumevno, da je življenjski standard delavcev in proletarcev bistveno boljši od kmečkega.

V imenu česa je torej Pučnik problematiziral tako realnost kot dominantni ideološki pogled? Oprl se je na dejstva iz mednarodnih primerjav, ki so pripovedovale, kako je Sovjetska zveza veliki uvoznik žita iz ZDA. Ta drobní statistični detajl mu je služil kot izhodišče, na katerega je postavil svojo kritično obravnavo, v kateri je problemati-

120 Referat na simpoziju »Ideologija in slovenski politični prostor«, Slovenska matica, 2012.

121 Marx, Karl. »Vladajoče ideje«. V: *Zbrano delo* II., Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 57–61.

122 V: *Perspektive* 33–34, 1963–64, str. 463–475.

123 »Kakor kmečki otroci nimajo niti otroštva niti počitnic, tako tudi ostareli ne poznajo upokojitve.« Citirano po Pučnik, Jože, *Izbrano delo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2003, str. 46.

ziral ne le državno politiko do kmetov, temveč samo vladajočo ideologijo. Zoper poglede, da je biti kmet ne le ideološko nazadnjaško, ampak tudi bivanjsko bolj primitivno, je postavil drugačno ideologijo, ki je v sloju kmetov videla tudi potencialno skupino uspešnih malih podjetnikov. Z eliminacijo Pučnika iz javnega in svobodnega življenja je komunistična partija odstranila tudi izvor konkurenčne ideologije, ki bi lahko začela delovati in bi se zoperstavljala partijski ideologiji. Normalno stanje v demokratični družbi je soobstoj različnih ideologij, se pravi več ideologij.

In sedaj konkretno vprašanje: Kakšne ideologije delujejo v slovenskem političnem prostoru? Ta prispevek se bo omejil na dve – na okoljevarstveno in medijsko.

Začnimo z veliko akcijo »Očistimo Slovenijo«, ki promovira ideologijo okoljevarstva. 270 tisoč prostovoljcev¹²⁴ se je podalo v enodnevni projekt, v katerem so po poljih, travnikih, gozdovi in obrežjih voda prizadevno pobirali vsakovrstne artefakte. Številčnost priča o množičnem gibanju, ki ga vodi spoštovanje do narave. Vsak osmi prebivalec države ni samo pristaš ekološke ideologije, ampak tudi biva po njenih vrednotah, torej sledi ideji, da je treba omejiti uničevanje narave¹²⁵ oziroma prilaščanje narave kot prostora, ki ima status smetišča človeške civilizacije. Skratka, ocenili bi, da gre za fascinantno ideologijo, ki dobesedno prežema množice. Toda, kakšna je njena realna moč?

124 »V akciji je po končnih podatkih sodelovalo preko 270.000 prostovoljcev, več kot 200 organizacij, več kot 600 šol in vrtcev.« V: »Očistimo Slovenijo: Znamo biti aktivni državljani in odgovorna družba«, STA, 5. april 2012.

125 Uničevanje narave poteka tudi z izkopavanjem rude, kar pretresljivo odlično ponazori Galeano: »Gora Bolivar v Venezueli je tako bogata, da zemljo, ki jo izkoplje US Steel Co., naložijo neposredno v podpalubja tovornih ladij, namenjenih v ZDA. Na pobočjih gore zevajo globoke rane, ki jim jih zadevajo buldožerji: podjetje ocenjuje, da je v gori približno za osem milijard dolarjev železa.« (Galeano, Eduardo. *Odprte žile Latinske Amerike*, Sanje, Ljubljana 2010, str. 196.)

Z identičnim projektom so že pred dvema letoma očistili Slovenijo,¹²⁶ toda v relativno kratkem času je zasutost narave z odpadki praktično enaka. Kako je mogoče, da najbolj množično gibanje nima vpliva na realnost? Moč ideologije merimo pač po tem, da ima sposobnost, da s svojimi idejami pritegne nove in nove pristaše. Tu velja stopiti še korak naprej. Če ideologija čiščenja Slovenije nima potenciala širjenja navzven, kakšna pa je njena moč glede na nosilce same? Je sodelovanje v enodnevni akciji v resnici samo pokora za greh, ko so posamezniki pripravljeni pobirati smeti za drugimi, nato pa živijo mirno potrošniško življenje, katerega značilnost je prav dnevno gomilanje vsemogočih predmetov, ki jih v vrečkah, škatlah in embalaži nosijo v svoje domove, in prav tako dnevno odnašanje pred tem kupljenih in zdaj zavrženih predmetov in njihove embalaže v zabojnike.¹²⁷

Kako ponotranjena je ta ideologija, lahko premerimo s primerom onesnaževanja zraka. Kontaminiranost s trdimi delci v zraku je v velikem številu slovenskih mest nad dovoljenimi emisijami, tako da je celo Evropska komisija z globo ukrepala zoper slovensko administracijo, ki problema sploh ne rešuje. Kakšna je drža 270 tisoč čistilcev Slovenije? Je v tem času nastala ideja: Očistimo Slovenijo od škodljivih delcev v zraku? So čistilci Slovenije solidarni s protestniki v Trbovljah, ki že leta bijejo boj zoper lokalno sežigalnico odpadkov, ki jim puha škodljive snovi v zrak?

Ne, pristaši ideologije varovanja narave ne dojemajo zraka kot dela narave. Niti ena promila čistilcev Slovenije ni v znak solidarnosti s svojim prihodom podprla manifestacije Trboveljčanov. Sklep je eklatanten – ideologija čistilcev Slovenije je v svoji biti punktualna. Deluje samo bienalno v sklopu velike kolektivne akcije. Njena vsebina prek tega ne seže. Ali je potem to sploh še ideologija?

126 17. aprila 2010 je STA poročala o prvi vseslovenski čistilni akciji, ki se jo je udeležilo več kot 12 odstotkov prebivalstva: »Slovenijo je čistilo najmanj 250.000 prostovoljcev.«

127 Beseda »zabojnik« je evfemistična zamenjava za staro besedo »smetnjak«; travmatično resnico sodobne družbe, ki producira vse več in več odpadkov, je vladajoča ideologija na besedni ravni zakrila z vpeljavo besede, ki ima sama po sebi nevtravno konotacijo.

Če se vrnemo k Jožetu Pučniku: ta svojih misli in idej ni zapisal samo v reviji *Perspektive*, ampak je v skladu z njimi živel pred in potem. Če projekt »Očistimo Slovenijo« ni ideologija, čemu potem sploh služi? Očitno gre za obliko parakrščanstva, kjer si množice z dobrim delom pomirijo dušo, da potem lahko naprej mirno živijo svoje potrošniško življenje.

Ker je bil Jože Pučnik tudi vizionar, velja na kratko predstaviti ideologijo okoljevarstva, ki jo utelešajo gibanja in teorije ekosofov¹²⁸ oziroma »Deep ecology«.¹²⁹ Njen utemeljitelj norveški filozof Arne Næss je izhajal iz ideje sobivanja z naravo, vendar ne v smislu človeka iz kamene dobe. Moderni človek, ki živi v mestih, bo svoje bivanje ukrojl po tej ideologiji, kar pomeni, da se bo vozil s kolesom, pešal, uporabljal javni prevoz, nikakor pa se ne bo prevažal naokoli s terencem, temveč kvečjemu v manjšem vozilu z nizko porabo bencina. Mislil bo na ogljični odtis, kar pomeni, da ne bo kupoval sadja, ki ga z avioni vozijo z drugih celin, ampak bo dajal prednost hrani, ki jo pridelal sam ali pa kupil pri lokalnih kmetih. In seveda ne bo pozimi skakal po stanovanju v kratkih rokavih, saj bo za stopinjo ali dve znižal temperaturo v svojem domu.

Ko so nekoč Næss vprašali, kakšna naj bo odškodnina korporacij za uničenje okolja, je odgovoril s protivprašanjem: Koliko naj plača oseba A osebi B, da ji lahko zlomi roko? Ni cene, saj ima oseba B pravico do celega telesa. Tako ima tudi narava pravico, do obstoja. In sodobni človek ni arogantni gospodar sveta, ampak le predstavnik človeškega rodu, ki mora misliti tudi na pravice še nerojenih otrok in vnukov, da od prednikov ne dobijo kot dediščino uničenega sveta narave.¹³⁰ Skratka, po Næssu narava ni plen človeka!

128 Cf. Nežmah, Bernard. *Ekosofi*, UMco, Ljubljana 2009.

129 Kot temeljni deli »deep ecology« veljata: Guattari, Félix. *Les trois ecologies*. Editions Galilée, Paris 1989 in Næss, Arne. *Ecology, Community and Lifestyle*. Cambridge University Press, Cambridge 1989.

130 Næss, Arne. *Ecology, Community and Lifestyle*. Cambridge University Press, Cambridge 1989, str. 190.

Po ekskurzu v ideologijo »deep ecology« bo naslednji objekt ideologija množičnih medijev. Kot primer bo poročanje osrednjih medijev o volilni kampanji med nadomestnimi županskimi volitvami v Ljubljani marca 2012. Rezultatsko je gladko zmagal bivši župan Zoran Janković, a to ni rezultat volitev. Sliši se kot provokacija. Toda, kaj je značilnost demokratičnih volitev?

V prvi vrsti sodelovanje različnih strank oz. njihovih kandidatov, seveda svobodno glasovanje in pošten nadzor nad volitvami. A tudi predvolilna kampanja. Ta ne pomeni samo nekajtedenske aktivnosti strank in kandidatov, temveč tudi njihovo medijsko reprezentiranje in še zlasti predvolilna soočenja.

Kako so torej dnevni mediji poročali o županskih volitvah? Vsi po vrsti so kot prvo vprašanje postavili: ali bo Zoran Janković najavil svojo kandidaturo? Kot osrednja vest je bilo tako spremljanje pričakovane dne: kdaj bo, če bo in ko bo napovedal sodelovanje v volitvah? Potem je prišel ta dan, on pa je medijem povedal, da je odločitev težka, da bije notranje boje, a da bo odločitev najprej sporočil strankarskim kolegom. In v naslednjih dneh je naposled uradno vstopil v kandidaturo. Osrednji volilni dogodek je bil vprašanje vložitve kandidature enega izmed kandidatov, bil je reprezentiran kot filmski suspenz, ko pa se je zgodil, se je zanimanje za volitve med mediji drastično znižalo.

Največja komercialna televizija sploh ni imela na programu predvolilnega soočenja. Njeno sporočilo gledalcem je bilo enosmiselno – volilna tekma je tako nepomembna, da mi ne bomo izvedli soočenja, kar implicira, da prvi favorit sploh nima omembe vrednega nasprotnika.

Časnik *Dnevnik* je 29. februarja na 11. strani objavil kratek članek o vložitvi kandidature Mojce Kucler Dolinar. Naslednji dan pa je dal na naslovnico članek z naslovom »Janković spet v boj za župana«, na drugi strani je objavil za tretjino strani veliko pompozno fotografijo kandidata s skupino podpornikov, drugo tretjino strani posvetil opisu njegove kandidature, v zadnji tretjini pa ga je predstavil še z intervjujem, medtem ko je vse preostale tekmece stlačil v okvirček dveh

stavkov. S hierarhijo in količino pozornosti je bralcem pokazal, da gre za tekmo med superkandidatom in političnimi ničlami.

To je potrdil še 15. marca, ko je na naslovnici objavil rezultate ankete, po kateri se obeta Jankoviću zmaga v prvem krogu, na tretji strani pa je pokomentiral izide ankete. Poročilu o javnomnenjski anketi je namenil radikalno večjo pozornost kot predstavitvi kandidatov! Ti so šele 21. marca dočakali dan, v katerem jim je časopis posvetil celo stran, na kateri je nanizal kratke programe vseh kandidatov, a to sredi časnika, na 11. strani.

Nekoliko drugače je pristopilo *Delo*. Na dan, ko je kandidaturo vložila Mojca Kucler Dolinar, je časopis na naslovnici povedal, da se Zoran Janković še ni odločil in da se bo bržkone jutri, na dnu teksta pa je na kratko omenil, da je kandidaturo vložila Mojca Kucler Dolinar. Naslednji dan je Zoran Janković spet na naslovnici, tokrat z besedilom, da je tudi on vložil kandidaturo. V naslednjih dneh je *Delo* pedantno, na šesti strani dan za dnem najprej predstavljalo programe kandidatov, nato pa še serijo kratkih intervjujev prav tako na šesti strani. Pri čemer je kandidate predstavljalo na zadnji tretjini ljubljanske strani, tako je na primer Vito Rožej dobil spodnjo tretjino strani, medtem ko je bila prva tretjina posvečena zadevam »Tovarne Rog«, druga tretjina pa obnovi viški gimnazije. Sporočilo je bilo nazorno – županski program kandidata je manj pomemben od zidarskih del na eni izmed mestnih gimnazij. V tem kontekstu dnevnih medijev sta letargijo zmotili le soočenji kandidatov na TV Sloveniji in na Info TV.

Če povzamemo potek volilne kampanje v medijih, ugotovimo, da je bila marginalizirana, da ni bila postavljena kot volilna tekma, v kateri bi mediji odpirali vprašanja, predstavljali programe in polemike med kandidati. V dveh osrednjih dnevnikih je kot naslovna vest obstajal samo eden izmed kandidatov. Medijsko je bila predvolilna dilema – ali bo bivši župan Janković vložil kandidaturo – deležna bistveno večje pozornosti kot sama volilna kampanja.

Če poskusimo benevolentno poiskati motivacijo medijev za ignoriranje volilne kampanje, bi jo našli v medijskem pogledu, da je

bil eden izmed kandidatov tako premočan, da volilna tekma ni imela smisla. Ter seveda posledično, da so bili drugi kandidati nedorasli tekmeči. Toda ta ideologija ni združljiva s konceptom demokracije, ki postavlja prav volilno kampanjo kot okvir, znotraj katerega se s svojimi idejami, načrti in kritikami soočajo županski kandidati. Tisti, ki je bil doslej župan, ima že zaradi svoje funkcije absolutno prednost v prepoznavnosti, zato je prav volilna kampanja korektiv, ki vsaj na formalni ravni izenači kandidate. Ob tem se zastavlja še eno vprašanje: so volitve samo stvar podob kandidatov ali pa so tudi zadeva meščanov? Mar niso samoumevna vprašanja vodenja mesta, detajlne podrobnosti, kako si kandidati predstavljajo bodoče delovanje mestne uprave, ki bo delovala ob rekordni zadolženosti mestne blagajne? Kaj to pomeni za prihodnost – ali bo župan dvignil cene komunalnih storitev, parkirnin, katerim segmentom bo namenil manj denarja in tako dalje. Predvsem pa se odpira krucialno vprašanje: kaj pomeni drža medijev, ki se po vnaprejšnji presoji odločijo, da so volitve odločene že pred začetkom kampanje?

V Rusiji so imeli marca 2012 predsedniške volitve in med volilno kampanjo so osrednji prokremeljski mediji predstavljali Vladimirja Putina kot vnaprejšnjega zmagovalca in minorizirali njegove tekmece. Rezultat je bil odločna Putinova zmaga z več kot 63 odstotki zbranih glasov, toda opazovalna misija Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) pod vodstvom bivšega hrvaškega zunanjega ministra Tonina Picule je ocenila, da so kampanjo priredili v korist Putinu, same volitve pa so zaznamovale proceduralne nepravilnosti. Na volitvah »ni bilo nobene prave konkurence, zloraba vladnih virov pa je zagotovila, da o končnem zmagovalcu volitev ni dvomil nihče«. ¹³¹ Ocen o misije, da so volitve, kjer osrednji mediji ne predstavljajo enakovredno posamezne kandidate, in kjer širijo vnaprejšnje prepričanje, da je eden izmed kandidatov vnaprejšnji zmagovalec, primer medijske zlorabe volitev, je objavilo tudi *Delo* dan po volitvah, ¹³² ki so potekale 4. marca. Toda samo

131 <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/05/russian-election-skewed-putin-favour>.

132 <https://www.delo.si/novice/svet/putin-slavi-opozicija-protestira.html>.

je potem v naslednjih treh tednih kampanje volitev ljubljanskega župana prakticiralo identični princip ruskih prokremeljskih medijev.

Ob tem pa se poraja še dilema o naravi delovanja množičnih medijev. Kaj se zgodi, ko mediji poročajo o nedogodku kot glavni vesti? Kakšen status ima vest, da se prvi favorit dva dni pred iztekom vlaganja kandidatur še ni prijavil? Tisto, kar šteje, je vendar dejanje, ne pa odloženo dejanje. Če kot osrednja vest nastopi podatek, da kandidat X danes še ni vložil kandidature, je to princip hagiografije, ne pa novinarskega poročanja. V srednjem veku so na veliko pisali hagiografije svetnikov, v katerih so popisovali vse najmanjše podrobnosti iz življenja svetnikov. Ideologija osrednjih slovenskih dnevnikov je novinarski pristop zamenjala s hagiografskim. Pri čemer je dodelila svetniški status samo enemu izmed kandidatov.

Če te ni v medijih, potem ne obstajaš, je postulat sodobnosti, ki pa je pravzaprav veljal že tudi v partijski Jugoslaviji. Konec februarja je imel osrednji ideolog komunistične partije Edvard Kardelj govor na Kongresu ljudske fronte Jugoslavije v Beogradu. Njegov govor je trajal štiri ure. Kaj je o njem poročal tedaj osrednji slovenski časnik *Slovenski poročevalec*? Na naslovnici je objavil, da je govor začel malo po osmi uri, končal pa ga je ob 12 in 20 minut, nato pa je objavil celotni govor.¹³³ Od osmih strani časopisa samo na eni ni bilo Kardeljevega govora.

¹³³ *Slovenski poročevalec*, 24. 2. 1953.

VI. Humanistika kot perspektiva razbiranja dogodkov¹³⁴

Prva spontana misel ob povezavi pojmov svoboda in mediji napotuje na omejevanje, samocenzuro in cenzuro. Na eni strani torej novinar, ki bi rad svobodno pisal, na drugi pa urednik, lastnik ali nekoč javni tožilec, ki mu to svobodo onemogočajo. Razvita oblika cenzure je samocenzura, v kateri se cenzor preseli v pisca samega, saj ta že med snovanjem prispevka razmišlja, katere vsebine ali poudarki bi utegnili vznejevoljiti urednika oz. lastnika. Zato je samocenzura celo radikalnejša oblika omejevanja svobode kot sama cenzura.

France Prešeren je npr. napisal *Zdravljico*, ki jo je dobil v presojo dunajski cenzor France Miklošič. Ta je prečrta eno kitico kot nedopustno in ko je bil s to sodbo seznanjen pesnik Prešeren, je *Zdravljico* preprosto izdal okrnjeno, brez cenzuriranih verzov. Rezultat cenzure je bil resda omejevanje svobode izražanja, vendar avtor kot persona ni bil cenzuriran. Sam je lahko pisal svobodno, na kar pa je cenzor odločal, kolikšen del njegove svobode bo objavljen. Ta odprti princip cenzure ni bil kastracijski za pisca. Za Prešerna literarna zgodovina ne ugotavlja, da bi zavoljo Kopitarjeve in Miklošičeve cenzure ne mogel izraziti svojega pesniškega genija. Še več, pesnik kot objekt cenzure je pisal celo pesmi, v katerih se je norčeval iz cenzorja, kot v verzu »Le čevlje sodi naj kopitar«.

Samocenzura, kot je bila uveljavljena v jugoslovanski partijski dobi, v nekoliko predrugačeni obliki pa vztraja tudi v modernem slovenskem novinarstvu in seveda tudi v svetovnem, preoblikuje avtorja oziroma novinarja kot takega. Novinar prilagodi svoje pisanje željam urednika, za kar bo nagrajen bodisi z ohranitvijo službe ali bo morda deležen celo dodatnih denarnih in kariernih nagrad. Toda tak princip spremeni samo izhodišče njegovega dela. Sveta okoli sebe ne gleda iz perspektive interesa javnosti, solidarnosti; dogodkov več ne poskuša razumeti v njihovi biti, kot novinar je preprosto izstopil iz svobode.

134 Članek je bil objavljen v: *Phainomena*, 2011, letnik 20, št. 76/77/78, str. 255–263.

Čeravno je samocenzura najlažje opredmetiti v času enopartijskega režima, je po svoji strukturi bolj univerzalna. A obenem tudi manj vidna. O posegih cenzure govorijo sodne odločbe, prazni listi v časopisu, umaknjene televizijske oddaje, protesti cenzuriranih avtorjev. A s tem cenzura ne ostaja več interni notranji dogodek v mediju, temveč dobi status topike javnosti. O cenzurnem posegu se govori, vznikajo protesti, podpore novinarjem, mednarodne organizacije za svobodo izražanja beležijo tovrstne incidente. Cenzura tako ni več intimno dualno razmerje med cenzorjem in piscem, ampak transparentni spopad, v katerem sodeluje tudi javnost, ki se lahko skupaj z avtorji bojuje za svobodo medijev.

Skratka, cenzura implicira možnost boriti se za svobodo, dobiti množično podporo, od tod vznika tudi pojem svobode kot družbene vrednote. Po drugi strani pa se samocenzura vnaprej odreka borbi za svobodo in vsem potencialnim podpornikom. Koncept cenzure izhaja iz omejevanja svobode, toda v zadnji instanci lahko rečemo, da je cenzura definirana ravno v odnosu do svobode. Medtem ko se samocenzura umika iz področja svobode.

Toda pojma cenzura in samocenzura sta sorodni v tipu antagonizma, kjer se akter, novinar oziroma pisec sooča z zunanjo omejitvijo, ko njegova svoboda zadene ob zunanjo mejo, ki jo bodisi poskuša prestopiti bodisi se ji preda, v obeh primerih pa ve, od kod prihaja omejitev njegove svobode.

Preskočimo sedaj na drugačno področje svobode v medijih. Na čas vojne, ki je definitivni čas ukinjanja svobod. Izberimo torej trenutek, ko se je končala druga svetovna vojna na Slovenskem. V političnem in pravnem smislu najdemo vrsto argumentov, ki oporekajo, da bi povojno obdobje sploh opredelili kot dobo svobode. Pa vendar velja skozi žurnalizem premisliti tragično usodo vrnjenih domobrancev.

Kako so torej mediji poročali o britanski predaji vojnih ujetnikov? Na ravni dogodka je šlo za kolosalni premik, ki ga je zajel tudi *Slovenski poročevalec*. Zadnjega maja in drugega junija je poročal o faktu, da je konec maja prispel iz Celovca v Škofjo Loko prvi transport, takoj

za njim pa v Kranj še transport 1.580 belogardistov. Če odmislimo vrednostno opredelitev, da so bili ujetniki vnaprej ožigosani kot zločinci, se je časniki ukvarjal z izjemno relevantnim dejstvom, ki ga ni zanikal niti ne spregledal. Toda, to je bilo tudi poslednje omenjanje več tisočglave skupine vojnih ujetnikov. Časniki jih odtlej niso več omenjali, ne njihove usode ne denimo »pravične« kazni, kot je bila za partijsko oblast njihova eksekucija v Kočevskem rogu.

Ozrimo se na zgodovino z očmi povojnih partijskih novinarjev. So oni razumeli svoj molk o povojnih pobojih kot posledico nesvobode? Je bila v njihovem novinarskem početju želja, da sledijo usodi zajetih domobrancev? Želja, da bi verno popisali usodo več kot 10.000 izginulih ljudi?

Utemeljeno lahko sklepamo, da njihovo neporočanje ni bila posledica niti zunanje cenzure niti samocenzure. Zanje ujeti domobranci niso imeli statusa državljanov, ki bi imeli kakšne pravice. Niti pravice, da so usmrčeni po sojenju. Njihova svoboda je bila torej, da ne omenjajo nesvobode drugih. Toda, ali je to sploh še svoboda govora oziroma bolj natančno svoboda molka?

Če vzamemo nacistično Nemčijo: ali lahko postavimo, da je to dežela svobode nacistov in ne svobode Židov in Romov? Ali, da je bila apartheidna Južna Afrika kraj svobode belcev? Ali še bolj radikalno: ali je svoboda to, da lahko drugemu vzamem življenje in s tem tudi svobodo? Neizbežni sklep je torej, da ni le ene svobode, ampak več svobod, ki hkrati soobstajajo. Ni svobode v ednini, svoboda nastopa samo v množini. Šele seštevek več svobod je pogoj, da lahko govorimo o družbi, ki ima za vrednoto svobodo.

Čas vojne je specifičen, zato si pogledajmo še ameriški primer med drugo svetovno vojno. Torej državo, ki je bila udeleženec vojne, ki pa z izjemo Pearl Harbourja ni potekala na njenem ozemlju. Kako so ameriški dnevniki poročali o holokavstu? Ko je njihova vojska osvobodila koncentracijska taborišča, je bila osupla in šokirana. Takšne morije vojaki niso pričakovali.

Svetovna agencija za raziskovanje javnega mnenja Galup je 4. decembra 1944 spraševala, če verjamete, da je bilo od začetka vojne ubi-

tih 2 milijona Židov, 76 odstotkov vprašanih je reklo da, 12 odstotkov jih je menilo, da so to le govorice, medtem ko jih 12 ni imelo mnenja. Toda, ko so te, ki so verjeli v holokavst, vprašali, koliko približno je bilo ubitih, jih je le 6 odstotkov navedlo številko med 2 in 6 milijoni.¹³⁵

Zakaj so celo Američani, ki so imeli svobodni tisk med drugo vojno, tako malo vedeli o resnici holokavsta? O tem je Robert Moses Shapiro napisal leta 2003 knjigo z naslovom *Why Didn't The Press Shout? American and International Journalism During the Holocaust*. V njej je natančno izpostavil datum, ko so ameriški bralci prvič prebrali v časnikih, da nacisti izvajajo sistematično izničenje židovskega naroda. 25. novembra 1942 je *New York Herald Tribune* prvi objavil članek, da je izdal Hitler povelje za poboj 4 milijone Židov. Članek, ob katerem bodo bralci osupli, pretreseni in zgroženi. Toda, kako da so bili ameriški osvoboditelji koncentracijskih taborišč šokirani, ko so na lastne oči videli rezultat holokavsta?

Članek v *New York Herald Tribunu* ni bil dobesedno tak, kot sem ga navedel. Naslovljen je bil takole: »*Wise says Hitler has Ordered 4,000.000 Jews slain in 1942.*«¹³⁶

Kdo pa je ta bil ta Wise? – Predsednik ameriškega židovskega kongresa, ki je imel dan pred tem tiskovno konferenco, na kateri je objavil to vest.

Časnik besed o holokavstu ni postavil kot dejstvo, ampak jih je pripisal viru, torej predsedniku židovskega kongresa. Zakaj ta skepsa? Izvira iz profesionalne korektnosti, po kateri je vesti potrebno pripisati izvor. Kaj je manjkalo trditvi predsednika ameriškega kongresa, da bi postala factum? Eyewitness oziroma očividec. Toda Wise se je skliceval tudi na pričevanje Jana Karskega. Karski je bil član poljskega osvobodilnega gibanja, ki je uspel priti v varšavski geto, bil priča množičnim pobojem v taborišču Belzec in potem prišel v London, kjer

135 Shapiro, Robert Moses, *Why didn't The Press Shout? American & Intrnational Journalism During the Hollocaust*, Yeshiva University Press, Jersey City 2003, str. 56.

136 Ibid., str. 45.

je poročal britanski vladi.¹³⁷ Zakaj ameriški mediji torej niso verjeli Wiseju? Ker bi bili v sebi antisemitski?

Leto kasneje je prišel Karski v Washington, kjer je osebno poročal predsedniku Rooseveltu, nato pa se je srečal še z vrhovnim sodnikom Felixom Frankfurterjem, kateremu je povedal o množičnem iztrebljanju Židov. Frankfurter je bil sam Žid, katerega družina je emigrirala iz Avstrije na začetku stoletja. Toda Karskemu ni verjel. Ko je Karski protestiral, češ da govori resnico, mu je Frankfurter odgovoril, da ne misli, da laže, ampak da je sporočilo tako grozljivo, da ne more verjeti, da bi se lahko kaj takega dogajalo.¹³⁸

Če se vrnemo v leto 1942 in prvo omembo holokavsta. Ameriški časniki so povzemali tiskovno konferenco Wiseja. Nekateri, kot *New York Herald Tribune*, so jo objavili na prvi strani, večina pa jo je postavila na notranjih straneh. *Washington Post* jo je objavil na strani šest, *Los Angeles Times* na drugi, *Baltimore Sun* na tretji, *New York Times* na strani deset, *Atlanta Constitution* na strani dvajset, skupaj z reklamami in voznim redom vlakov. Spet nekateri pa o njej sploh niso poročali: *Kansas City Star* in *CBS* ter *NBC*.¹³⁹ Čeprav je Bela hiša potrdila avtentičnost, so mediji zgodbo jemali kot sporočeno iz židovskih krogov, ki so le ena izmed vpletenih strani. Kot taka je bila manj vredna zaupanja kot iz nezainteresirane strani.

Predstavljajmo si torej učinek, ko tako grozljiva zgodba konča kot osamljena kolona v obsežnem časniku. Za medije so bila bolj krucialna sporočila s fronte na Pacifiku in v Afriki. Tudi za ameriško vlado. Po evidentnih dokazih je leta 1944 ameriški židovski kongres zahteval od vlade, da bombardira Auschwitz. Na dan so takrat pobijali po 12 tisoč madžarskih Židov. Zahtevo je v dokumentu zavrnil pomočnik

137 Weil, Claude. »Les Allies ont-ils abandonné les juifs?« V: *Le Nouvel Observateur*, 4-10 mars 2010, str. 9–13.

138 Shapiro, Robert Moses, *Why didn't The Press Shout? American & Intrnational Journalism During the Holocaust*, Yeshiva University Press, Jersey City 2003, str. 53.

139 Lipstadt, Deborah E., *Beyond Belief. The American Press and the Coming of the Holocaust 1933–1945*, The Free Press, New York 1986, str. 181.

obrambnega ministra, ki je zapisal, da bi tako bombardiranje lahko še bolj razdražilo naciste in zaključil, da je najboljša pomoč Židom, da zavezniki zmagajo v vojni.¹⁴⁰

Toda, ali so potem mediji nehali poročati o holokavstu? Shapiro v študiji o *New York Timesu* ugotavlja, da je ta od septembra 1939 do maja 1945 objavil kar 1.147 člankov o usodi Židov pod nacizmom. Detajle smrti, vlakov smrti, plinskih celic ...¹⁴¹

Zakaj torej holokavst ni dobil statusa splošno sprejetega dejstva? Študija ugotavlja, da usoda Židov ni nikoli bila osrednja tema časnika. 2.077 dni je trajala vojna v Evropi, a nikoli ni bila osrednja tema naslovnice. Na naslovnih straneh se je v šestih letih pojavila samo 24-krat, nikoli pa ni vztrajala več dni zaporedoma.¹⁴² Avtorjev sklep je, da Američani niso te informacije nikoli dobili tako napisane in postavljene, da bi jo lahko v popolnosti sprejeli in jo interiorizirali.

Članki o židovski usodi so se pojavljali sporadično na nekaj dni, večinoma v nekaj stolpcih na notranjih straneh, ki so bili postavljeni med drugih 30 zgodb. Problem ni bil, da si bralci ne bi mogli ustvariti slike, kaj se dogaja, temveč v tem, da ni bilo samoumevnosti, po kateri bi se bralci fokusirali na te članke. V šestih letih vojne je *New York Times* objavil le 16 uredniških komentarjev o dogajanju z Židi, objavil pa je v tem času 17 tisoč komentarjev. 0.09 odstotka je bilo posvečeno Židom. Ko je pisal o žrtvah, jih je omenjal skupaj s Čehi, Poljaki, Francozi, Norvežani.¹⁴³

Osrednji ameriški časopis *New York Times* ni smatral holokavsta za tako pomembno dogajanje, da bi o njem pisal iz dneva v dan na naslovnica. *New York Times* je o holokavstu povedal sicer vse, tudi dodal konkretne zgodbe, toda holokavsta ni postavil kot osrednjega fenomena. Ni informiral bralcev skozi umestitev člankov, skozi na-

140 Shapiro, Robert Moses, *Why didn't The Press Shout? American & International Journalism During the Holocaust*, Yeshiva University Press, Jersey City 2003, str. 46.

141 Ibid., str. 52.

142 Ibid., str. 54–55.

143 Ibid., str. 70–71.

slove, skozi komentarje. Njegov rezultat je bil, da večina Američanov navzlic tisočem člankom ni vedela za holokavst.

»Ni dovolj pokriti dogodek in prinesiti dejstva pred publiko. Če se je tako silno dejstvo, kot je poboj 6 milijonov Židov, tako lahko izgubilo sredi časopisa, kako lahko je preglasiti manj usodna dejstva.«¹⁴⁴

Vednost torej ne izhaja samo iz širjenja vesti, ampak izhaja iz tega, kako so vesti predstavljene. Toda ne zadošča le védenje, ampak tudi proces spominjanja. Trivilizacija katastrofe razbarva to, kar smo vedeli. Čisti primer prinaša razprava v Spodnjem domu britanskega parlamenta, ki je 2. marca 1944 sklepal o fondu za 20 milijonov razseljenih oseb v Evropi. Za tem je prišlo poročilo tajnega židovskega komiteja na Poljskem, ki je poročalo, da se je v zadnjem mesecu njihovo število znižalo od 250 na 50 tisoč, nato pa so parlamentarci namenili 4 tisoč funtov veliki pomoči uradu Rdečega križa v Šanghaju.¹⁴⁵

Ameriški tisk in *New York Times* sta študijski primer, kako nemočna je novinarska svoboda govora, če jo dozira uredniška politika. Italijanski filozof Rovatti je v predavanju v Ljubljani opisal fenomen berlusconizacije, ki znotraj svojih medijev niti ne širi le enoumja, dopušča tudi kritične prispevke, vendar v malem številu in na omejenih mestih. To je moderni način, ko v kontekstu hiperinformiranosti postaviš tudi kritični članek, ne da bi ta sam po sebi lahko ogrozil vladačo ideologijo. Pri čemer pa zdaj ne moremo govoriti o diktaturi in totalitarizmu, ki sploh ne dopušča nasprotnih mnenj kot legitimnih.

Naj se na koncu osredotočim še na en aspekt svobode medijev. Če uporabim distinkcijo, ki jo je tako učinkovito navedel kolega Brane Senegačnik, med svobodo, ki zadeva transgresijo, in svobodo transcendence, sem doslej govoril o medijski svobodi kot svobodi transgresije. Ko novinarjeva beseda zadeva zunanje meje, ki jih postavljajo bodisi uredniki, lastniki, politične oblasti ali pravosodje. Ali ima torej transcendenca svoje mesto tudi v novinarstvu? Tu ne mislim za mo-

144 Ibid., str. 73–74.

145 Ibid., str. 74.

rebitne religiozne drže novinarjev, ampak za vprašanje odprtosti do spoznanja.

Kot primer vzemimo nedavne poplave.¹⁴⁶ Časnikarji so verno poročali, prinašali posnetke, fotografije in pripovedi o človeških in stavbenih žrtvah povodenj. Toda takoj zatem so si postavljali seveda relevantno vprašanje: zakaj je prišlo do poplav? Nato smo prebirali mnenja županov, ki so denimo trdili, da so krive neučinkovite državne uredbe. Eden županov je kot krivca razglasil kar krajanе sosednje občine, ki so na referendumu glasovali proti gradnji vodnih zadrževalnikov, ki naj bi preprečile nadaljnjo razlitje voda v glavnem mestu. Županski protikandidati so poantirali, da so odgovorni župani, ker niso poskrbeli za čiščenje odtočnih jarkov, vodnih brežin in strug kanalov in rek.

Skratka, novinarski članki so se gibalі v smeri iskanja alternativne poti, kako bi lahko živeli tako kot doslej, le da bi nas poplave obšle. Kaj vse bi bilo treba dograditi, da bi človeška naselja ne prizadele več poplave. Novinarji so si za izhodišče vzeli antropocentrično perspektivo, njihov miselni angažma pa je šel v smeri iskanja političnih, urbanističnih, kdaj celo hidroloških sogovornikov. Kot slepa pega pa so bili manjkajoči pogledi okoljevarstvenikov¹⁴⁷ in biologov, ki bi spregovorili s stališča narave. Poplave bi morale napelјati na razmišljanje o sodobnem človeku, ki živi v mestu skupaj s potokom, ne da bi poznal naravo svojega sosedā. Človek ima s padavinami dnevni odnos, saj vseskozi sledi vremenskim napovedim, poslušajoč, kdaj bo dež, kdaj bo sneg, kdaj pasje vročine. Toda odnos do narave skozi vremenske napovedi je čisto instrumentalen, zadeva le človekovo skrb, kako obleden in opravljen naj se upre zakonom narave oziroma v najboljšem v napovedi: danes bo čudovit dan, ki ga velja izkoristiti z odhodom v prirodo.

Običajni človek je skozi šolski pouk narave in biologije solidno izobražen v poznavanju prirode, toda ni sposoben percipirati padavin

¹⁴⁶ Septembra 2010.

¹⁴⁷ Izjema je bilo nekaj medijskih nastopov okoljevarstvenika Antona Komata.

in poplav v avtonomnosti narave. Ni si sposoben zastaviti vprašanja: Zakaj mediji ne poročajo o poplavih Cerkniškega jezera? Preprosto, tamkajšnji domačini poznajo svoje presihajoče jezero. Staroste točno vedo, do kod je v zgodovini že poplavelo, kakšne moči je sposobno. In zato ga spoštujejo v tem, da ne gradijo naselij v njegovem dometu.

Na Slovenskem sicer ne bo človeka, ki bi s srcem ne branil biotske raznovrstnosti sveta, to pa ne bo imelo vpliva, da bi nasprotoval pozidavi in krčitvi bližnjih gozdov ali močvirij. V medijih tudi ne boste zasledili dominantnih razmišljanj o vplivu gradnje avtocest, cest, asfaltiranih dvorišč hipermarketov, razraščanju skladišč in betonskih naselij. Namreč iz vseh teh površin voda ne more več pronicati v tla, ampak jo je treba odpeljati v kanale in odtoke. Ta spoznanja omogočajo percepcijo, da je človek sostanovalec dreves, voda, skratka narave, ne pa njihov gospodar, ki jih krči in prestavlja po svoji volji. Narave nam v zadnji instanci niti ni treba braniti, vsakič udari nazaj, zdaj s poplavo, drugič se oglasi z islandskim ognjenikom, ki ohromi letalski promet, in pri tem sporoča, da v urejanju sveta nanjo pozabljajo.

Če se vrnemo k svobodi in medijem. Zakaj novinarji v največji večini ne pišejo o teh aspektih?

V dosedanjih izkušnjah in šolah se s tem fenomenom pač niso srečali. Če žurnalizem pod medijsko svobodo takoj razume svobodo do zakonov in sil, ki jim prepovedujejo, da bi to, kar vedo, izrekli, je pred svobodo spoznanja nemočen. Sposoben je transgresije, ne pa transcendence svobode po Senegačniku. A tu velja postaviti temeljno vprašanje: Kako je sploh mogoča svoboda v obliki transcendence? Predpogoj je seveda odprtost za drugačnost, nekaj Sokratovega »vem, da nič ne vem«, ki človeku odvzame napuh vsevednosti in mu omogoči, da igrivo in radovedno prisluhne stvarjem, o katerih poprej sploh ni mislil, ali pa jih je percipiral iz drugačnih perspektiv.

Odprtost za misel o drugačnosti pa ni nekaj, kar lahko postavimo kot program, nasvet ali kot zahtevo. Prihaja namreč iz humanistike, ki jo mislim kot kulturo bivanja, katere značilnost je permanentno prebiranje knjig, tako študij kot leposlovja. Ne le v času do diplome

ali doktorata, temveč kot *modus vivendi*. Humanist bo pripravljen ob vsakem dogodku preiti prek medijskih poročanj in bo segel po knjižnem čtivu, ki obravnava enake ali podobne fenomene, v zgodovini ali na drugem koncu sveta. Značilnost humanista ni le to, da sam poseduje mnoge vednosti, temveč njegova odprtost, torej svoboda, da išče poglobljena razumevanja stvari samih. Humanistika je zato predpogoj za vznik medijske svobode, ki presega transgresije zakona.

Naj zaključim z momentom iz dokumentarnega filma o francoskem režiserju Françoisu Truffautu. Na vprašanje, kateri način bivanja ga gradi kot takega, je novovalovski cineast pojasnil: »*Vsak teden si ogledam tri filme in preberem tri knjige.*«¹⁴⁸

148 Serge Toubiana in Michel Pascal. *François Truffaut: Portraits volés*, 1993.

VII. Novinarstvo, prosto pristranosti¹⁴⁹

Pojem medijska pristranost zadeva dva tipa novinarskega ustvarjanja – poročilo in komentar. V tej razpravi se bomo omejili na žanr poročanja in izpostavili, v katerih segmentih postanejo poročila pristranska. Ker pa termin pristranost dobiva svoj smisel skozi opozicijo z nepristranostjo, deluje v okviru manihejske logike dobrega in zla. Da bi se temu izognili, bomo pristranost jemali kot rezultat in ne kot koncept. Kritiško orodje, s pomočjo katerega je moč meriti posamezne novinarske prispevke, predstavljajo koncepti zgodbe, kot so: Accurate »natančnost«, Properly attributed »navajanje vira«, Balanced and Fair »uravnoteženost in poštenost«, Objectivity »objektivnost«, Brief and Focused »kratkost in fokusiranost«, ki jih je definiral ameriški profesor Melvin Mencher v svoji temeljni knjigi o žurnalizmu *News, Reporting, and Writing*.¹⁵⁰ Ker je delo pisano kot novinarska Biblija, koncepte predstavi enostavno in nazorno:

Natančnost: vse informacije je potrebno preveriti, preden jih objavimo.

Navajanje vira: novinar izpostavi svoj vir informacij.

Uravnoteženost in poštenost: prikazana so stališča vseh strani v kontroverznosti.¹⁵¹

Objektivnost: poročevalec v tekst ne vnaša svojih mnenj in čustev.

Kratkost in fokusiranost: poročevalski tekst preide k bistvu takoj.¹⁵²

Ker pisanje o slovenskem novinarstvu nasploh ne omogoča argumentacije, ki skozi argumentacijski postopek obravnava konkretne tekste, bomo kot ponazoritev fenomena pristranosti vzeli tri primere

149 Članek je bil objavljen v: *Dialogi*, 2013, letnik 49, št. 9, str. 101–111.

150 Delo navajamo po izdaji: Melvin Mencher. *News, Reporting, and Writing* (7. izd.). Brown & Benchmark Publishers, Madison 1997.

151 Za tujko »kontroverznost« smo se odločili, ker je bolj splošni termin, medtem ko so slovenske inačice spor in diskusija preveč partikularne.

152 Mencher, ibid. 33 et seq.

poročanja, objavljene v dnevnikih časopisih. Namen kritične analize ni podajati sodbe o kvaliteti posameznih besedil, temveč pokazati na postopke poročevalnega pisanja, ki ustvarijo pristranskost članka.

1. »Sin kardinala Rodeta«

V poletju 2013 je časnik *Delo* objavljal serijo naslovnih člankov na temo nezakonskega sina kardinala Franca Rodeta. Po opravljenem DNK-testu, ki je izključil kardinalovo očetovstvo, se je zadeva preselila na sodišče. Pravne implikacije, vprašanja senzacionalizma in rumenega tiska ter presoje o dopustnosti objavljanja tovrstnih člankov ne bodo tema premisleka o kategoriji »pristranskosti«. Primer »sin kardinala Rodeta« je prišel na časopisne strani prvič 6. avgusta 2012 v članku »Zaklenjena rajska vrata«, ki si je v podnaslovnih zastavil vprašnji: »Kaj se dogaja s Cerkvijo na Slovenskem? Kaj se skriva za umikom upokojenega nadškofa Alojza Urana v tujino?«¹⁵³ V celostranskem tekstu se je namreč znašel tudi stavek: »Sicer se pa tudi za kardinala Franca Rodeta govori, da ima v Ljubljani živeče otroke.«

Mencher govoric ne šteje kot vira informacij, zakaj po njem je vsaki informaciji potrebno pripisati opredeljen vir. Na dilemo: ali so govorice lahko vir članka, posredno odgovarja francoski sociolog Jean-Noël Kapferer, ki novic apriori ne izključuje iz polja množičnih medijev: »Govorice so pravzaprav najstarejši množilni medij. Preden so iznašli pisavo, je bilo širjenje informacij od ust do ust edini komunikacijski kanal v naših družbah. Z govoricami so se širile novice, ustvarile so ali uničile dobro ime, netile vstaje in vojne. Ko se je razvil tisk in nato še radio in so svet v velikem slogu zavzeli elektronski mediji, to ni moglo zajeziti govoric. Kljub množičnim medijem javnost del informacij še vedno dobiva z govoricami, ki se širijo od ust do ust.«¹⁵⁴

Po Rodetovemu demantiju, v katerem je zanikal vsebino govoric, kar je potem ponovil še v intervjuju za časnik *Večer*, je *Delo* temo »sin kardinala Rodeta« nadaljevalo konec avgusta v naslovnem članku, ki

¹⁵³ *Delo*, 6. 8. 2012, str. 9.

¹⁵⁴ Jean-Noël Kapferer, *Govorice*. Cankarjeva založba, Ljubljana 2010, str. 11.

se je nadaljeval še na tretji strani. Osrednji članek naslovne strani je prinesel »Peter S. upa, da bo Rode privolil v test očetovstva«. Časnik je dotedanje govorice nadgradil z navedbo virov, ki so spregovorili o temi kardinalovega očetovstva.

Vzporedno je objavil dve veliki fotografiji kardinala Rodeta in Petra S., nemškega državljana, ki se je rodil kot nezakonski otrok in že desetletja poskuša odkriti, kdo je njegov oče. In pokazal na nit, ki je peljala prav do kardinala Rodeta:

»Zdaj v enem od srednjevelikih nemških mest živeča 61-letna Tanja Breda pravi, da sta bila z Rodetom intimna. ‚Da. Bila sva intimna. Ko sem bila stara osemnajst let. Prišel je k nam, ko se je že kot doktor na ljubljanski teološki fakulteti peljal v Maribor.‘ Rode in Tanja Breda sta bila po njenih besedah v intimnih odnosih leta 1969. Naslednje leto 1970, je Tanja Breda v nemškem sanatoriju sv. Jožefa rodila sina Petra. Zdaj na Bližnjem vzhodu živeči Peter je letos spomladi v Sloveniji najel odvetnico, s pomočjo katere poskuša od kardinala Rodeta dobiti priznanje o očetovstvu oziroma njegovo privolitev v test DNK [...]. Kardinal Franc Rode se z nami kljub večkratnim prošnjam ni hotel sestati. Vprašanja, ki smo mu jih poslali po elektronski pošti, še vedno ignorira. Napovedal nam je le kazenski pregon.«¹⁵⁵

Formalno vzeto članek upošteva princip »uravnoteženosti in poštenja«, saj poskuša vključiti vse vpletene strani. Na kardinala se je obrnil večkrat, tako da mu je evidentno ponudil možnost, da spregovori.

Tudi v samem pisanju se avtor drži fokusiranosti, kot je vprašanje kardinalovega očetovstva. Toda pisanje se nadaljuje na tretji strani pod naslovom »Rode me je zapustil, ker sem neizobražena«, samo besedilo pa popisuje odnos med tedanjim učiteljem verouka in veroučenko. Toda v tem delu teksta časnik prinese citat:

»Ne, ne, Rode ni Petrov oče,‘ nam je Tanja Breda, ko smo jo obiskali v Nemčiji, odgovorila na vprašanje, ali je kardinal Rode oče njenega zunajzakonskega sina.«

155 Delo, 28. 8. 2013, str. 1.

Časopis je od prvega fokusa prešel na drugi, od kardinalovega očetovstva je prešel na kardinalovo mladostno romanco. Vendar pa je pri tem obšel kriterij »poštenosti«. Na naslovnici, kjer obravnava očetovstvo, objavi besede Brede, ki govorijo o romanci, na tretji strani, kjer govori o romanci, pa objavi njene besede o zanikanem očetovstvu. Še več, njene izjave, povezane z Rodetovim domnevnim očetovstvom, so nedvoumno zanikanje. Toda časopis jih ni objavil na naslovni strani, kjer je kot fokus postavil kardinalovo očetovstvo. Ko bi to storil, bi imeli zanikanje matere, da je Rode oče, in zanikanje Rodeta, ki grozi s tožbo. Glede na naslovno temo, ki je iskanje očeta gospoda Petra S., časnik najpomembnejše informacije – izjavo matere – na naslovnici ni objavil, čeprav jo je imel. Mencherjev koncept uravnoteženosti in poštenosti vsebuje postopek, po katerem morajo biti v članku podane vse strani kontroverznosti.

V nepristranskem pisanju je namreč prvo vodilo stvar sama, v tem primeru vprašanje: Ali je kardinal Rode oče Petra S.? In vsi neposredni podatki sodijo v naslovni tekst, vsekakor izpoved matere Petra S., ki nedvoumno zanika kardinalovo očetovstvo.

Samo pisanje časnika *Delo* o tej senzacionalistični temi pa je izzvalo pojasnilo kardinala Rodeta, da je naposled le spregovoril o svojem odnosu z gospo Bredo:

»To prijateljstvo bi lahko preraslo v ljubezen, a sva se sporazumno odpovedala drug drugemu zaradi višje vrednote mojega duhovniškega poslanstva. Šla sva vsak svojo pot. Nikoli se nisva toliko zbližala, da bi se iz tega lahko rodil otrok. Razšla sva se nekako tako, kot sta se Črtomir in Bogomila iz Krsta pri Savici.«¹⁵⁶

Tema je vztrajala na naslovnicaх tri dni, nato pa v presledkih še skozi cel september, s tem da je dobila nov fokus v hipu, ko je kardinal Rode pristal na test očetovstva v nemškem laboratoriju, ki ga je predlagal Peter S. Časnik je odtlej sledil dialogu vpletenih o izbiri inštituta, ki bo opravil preiskavo. 3. oktobra 2012 je naposled objavil razplet pod naslov-

156 »Peter S.: Rode pravi, da moja mati laže« v: *Delo*, 29. 8. 2013, str. 1.

nim člankom – »Kardinal Rode ni oče Petra S.« In ga dodatno pojasnil v podnaslovu: *»Analiza DNK, ki jo je opravil Münchenski inštitut za sodno medicino, je pokazala, da kardinal Franc Rode ni oče Petra S. S tem se je nekako razpletla zgodba o Petrovem iskanju očeta, ki smo jo v Delu prvi objavili konec avgusta. Peter pa še vedno ne ve, kdo je njegov oče.«*

Zgodba, ki jo je časnik odprl – o kardinalu-očetu –, je torej končana. Se je s tem končalo pisanje o Rodetovem očetovstvu? Na tretji strani istega dne je prva polovica strani posvečena nadaljevanju teme pod naslovom »Test DNK pokazal, da Peter S. še ni našel očeta«. Bo potemtakem časnik odslej še naprej spremljal iskanje očeta Petra S.? Ne, avtor je tekst zaključil:

»Test DNK je pokazal, da Franc Rode ni oče Petra S. Kljub temu ostaja nekaj odprtih vprašanj: Kakšno je bilo razmerje med Tanjo Brede in Francem Rodetom, kako dolgo je trajalo in ali je kardinal prelomil obljubo celibata? Kdo je pomagal noseči komaj polnoletni Tanji Bredi v Nemčijo? Kdo ji je priskrbel ponarejeno spričevalo in na tej podlagi službo v Siemensu? Kdo jo je potem, ko so v Siemensu ugotovili, da je noseča – ko je izgubila službo, napotil v sanatorij, kjer je povila Petra? In kdo ji je po rojstvu otroka spet priskrbel službo v Siemensu?«

Od osrednjega fokusa – kardinalovega očetovstva in vzporednega fokusa – osebne tragedije Petra S., ki neuspešno išče očeta, je zdaj časnik napovedal nov fokus – mikro preiskavo akterjev življenjske poti gospe Tanje Brede in razkrivanje detajlov njenega mladostnega odnosa s Francem Rodetom. Primer tako ni bil končan, s tem, da je bil razrešen prvotni fokus pisanja, kot novi fokus je bil napovedan – primer Rode, ki bi preiskoval zasebno življenje v povezavi s kršenjem celibata. Ne glede na to napoved pa je časnik ustavil pisanje nadaljnjih člankov o tej tematiki.

2. Proslava dražgoške bitke

Kako dnevniki poročajo o spominskih svečanostih? Časnik *Delo* je 14. januarja 2013 na četrti strani objavil članek z naslovom »Pohodniki si niso belili glave s političnimi rošadami«, ki ga je začel:

»Dražgoše – Približno ob 10. uri so v Dražgoše prišli prvi planinci, ki so se podali na 34. spominski pohod Po poti Cankarjevega bataljona s Pasje ravni. Udeležilo se ga je rekordno število ljudi, kar 607. Najzahtevnejši pohod, iz Železnikov čez Ratitovec, pa je zmoglo 256 pohodnikov [...]. Po ocenah organizatorja je bilo včeraj v Dražgošah, kjer se je točno opoldne pri spomeniku začela osrednja slovesnost ob 71. letnici dražgoške bitke, več kot osem tisoč obiskovalcev.«

Poročal je torej, kdaj se je zgodil dogodek in kaj ga je tvorilo: dva pohoda in proslava pred spomenikom. Navedel je število udeležencev na prvem in drugem pohodu ter število obiskovalcev proslave. Nato pa se je odločil, da predstavi še nekaj udeležencev: Milana iz Kamnika, peterico Ljubljancev, pripadnike 132. gorskega bataljona iz Bohinjske Bele, majorja Anžeta Rodeta, Remyja Bedna iz občinskega odbora borovniške zveze borcev, njegovega kolego Frančka, Terezijo Mlakar iz Ljubljane. Poleg kratkih izjav o pohodništvu in spominih je navedel tudi politično izjavo ene izmed udeleženk:

»Na začetku letošnjega leta mi je bilo odvzeto zdravstveno zavarovanje. Janša mi je teh 28 evrov in pol vzel [...]. Dodala je, da so razmere v Sloveniji zelo oslabe, skrbi jo razdvojenost, ki se je s prihodom sedanjega premiera na oblast še povečala.«

Je izbor te izjave pristranski? Če je bilo razpoloženje med udeleženci dogodka tudi izrazito aktualno-politično, je navajanje njihovih izjav adekvaten način poročanja, saj prinaša dejstva, med katere poleg materialnih danosti lahko štejemo tudi kolektivne mentalnosti, ki jih izražajo topike pogovorov med udeleženci proslav.

O istem dogodku je istega dne poročal tudi časnik *Dnevnik* najprej na naslovni strani, z obširnim člankom pa še na tretji strani. Na naslovnici je objavil fotografijo govornika zgodovinarja Boža Repeta z odlomkom iz njegovega govora:

»Banditi so postali osvobodilna in zmagovita vojska, ki je Slovincem priborila državo. Zombiji bodo ukradeno državo pridobili nazaj.«

Ali dnevnika poročata o istem dogodku? Delo je poročalo o proslavi, *Dnevnik* je kot bit dogodka postavil poanto govora na proslavi.

Toda, ogledati si velja nadaljevanje na notranjih straneh pod naslovom »Druga dražgoška vstaja«. Naslov s podnaslovom »Upor zoper vladajočo elito« več ne poroča o dogodku kot takem, ampak ga interpretira, s čimer kriterij objektivnosti zamenja s subjektivnim pogledom. Svečanost, organizirano ob spominu na medvojni zločin nemške vojske proti civilistom, razglasi za drugo dražgoško vstajo, tokrat zoper premiera aktualne slovenske vlade Janeza Janšo. Tako naslov, kaj pa besedilo članka?

»Ob spomeniku v Dražgošah se je zbralo nekaj manj kot deset tisoč ljudi [...]. Pogovori med obiskovalci so nakazovali, da so tokratno prireditve ob vsej simbolni moči bitke ter vsako leto večjem rekreacijskem in športnem pomenu vzeli kot nadaljevanje protestov zoper vladajočo politične elite. Temu je sledil tudi slavnostni govornik.«

Tudi *Dnevnik* poroča o številu udeležencev, toda na 134 vrsticah poročila o dogodku ne najdemo niti enega stavka, ki bi povzel, kaj se je v Dražgošah dogodilo pred 61 leti. Poročilo o proslavi tragičnega dogodka poboja civilistov po bitki in požigu vasi ne prinese ničesar. Pač pa obširno predstavi sliko duha udeležencev:

»Janša je zadnjič na televiziji rekel, da ga ne bomo zlomili. Ma, če smo zlomili Nemce, bomo tudi Janšo,‘ je povedal 89-letni borec [...]. »Za svobodno Slovenijo sem tukaj. Naj ta golazen spoka iz parlamenta,‘ je razmišljal.«

Da je govornik spominski govor zamenjal za ideološko kritiko sedanjosti, je začutil sam poročevalec, ki je navedel:

»Mnogi so od Repeta pričakovali zgodovinski oris dražgoške bitke, ki pa mu je posvetil le nekaj besed.« Potem pa nadaljeval s povzetkom zgodovinarjevega govora: *»Repe je ostro opozoril na brezobzirni neoliberalistični kapitalizem, na vladajočo politiko, ki drugo republiko gradi z ustrahovanjem in podrejanjem učiteljev in uradnikov, ni pa ostal dolžan niti ustavnemu sodišču niti predsedniku države (et cetera).«*

Vsak novinar se pri soočanju s proslavo dražgoške bitke sooča z resnim epistemološkim problemom: kakšen dogodek je ta obletnica? Časovno najobširnejša sta seveda večurna pohoda, toda dejstvo je, da sta tudi govor na proslavi del dogodka in vzdušje med občinstvom dela dogodka.

Če odmislimo *Dnevnikove* naslove, ki niso poročilo o dogodku, temveč politična interpretacija, s katero časnik opušča kriterij objektivnosti, sta tako članek v *Delu* kot v *Dnevniku* poročili o dogodkih, ki so se na proslavi dogodili. Sama proslava je bila z govornikom definitivno spolitizirana, saj je ta spomin na tragedijo sredi druge svetovne vojne povsem marginaliziral, ko je svečanost uporabil kot oder, s katerega je izrekal politične diskvalifikacije aktualne vlade.

Toda: ali je od novinarjev pričakovali, da bodo v poročilu polemizirali z govorcem (kar bi bilo vnašanje lastnih mnenj in s tem kršenje objektivnosti v poročevalskem žanru), ali da bodo njegov govor zamolčali? Časnik *Delo* se je odločil za slednje, toda ta odločitev ni osnovana na kriteriju »uravnoteženosti in poštenosti«.

Za osvetlitev principa poročanja o ideoloških proslavah si velja ogledati še prodomobransko proslavo v Rovtah pri Logatcu avgusta istega leta. Primerjajmo torej poročilo *Dela* o dražgoški bitki s poročilom slovesnosti v Rovtah. Na drugi strani v izdaji 26. avgusta 2013 je pod naslovom »Janša pozval na boj proti zlu – komunizmu« objavilo:

»Rovte. Proslava v Rovtah na Notranjskem je vzbudila veliko zanimanja, predvsem zaradi udeležbe prvaka SDS Janeza Janše. Slovesnost je potekala v spomin na mrtve tega kraja, ki ga je druga svetovna vojna zelo zaznamovala, in domobranstva, ki je delovalo v teh krajih. Spominska slovesnost ob 20. obletnici postavitve farne plošče in 70. obletnici domobranstva v Sloveniji je potekala v duhu evropskega dneva spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov. V ospredju razprav in molitev pa so bile žrtve nasilja med drugo svetovno vojno in po njej. //¹⁵⁷ Slovesnost je imela svoj uvod, ki se je zgodil le nekaj kilometrov pred Rovtami, pri spomeniku NOB. Pripadniki različnih organizacij in strank (Solidarnost, Odbor za pravično in solidarno družbo, KOKS, DSD in TRS) so ob cesti pripravili špalir partizanskih zastav in praporov, ki se mu avtomobili na poti v Rovte niso mogli izogniti. Glavni govornik je bil zgodovinar Jože Pirjevec. // Poudaril je, da so v času ve-

157 Poševnici označujeta odstavke.

like zbeganosti po razpadu fašistične Italije ,naši kolaboracionisti‘ začeli iskati novega gospodarja in ga našli v nacistični Nemčiji. // Povezovalka dogodka je razkrila, zakaj je bil (Janša, op. B. N.) povabljen na slovesnost. V Rovtah so pred dvajsetimi leti odkrili farno ploščo z imeni 212 umrlih med vojno in tik po njej, od tega 154 domobrancev in 65 mož,¹⁵⁸ ki so se po vojni javili oblastem nove države.«

Uporaba evfemizma »umrli« je primer odsotnosti kriterija natančnosti. Samostalniki »umrli« konotira smrt kot običajni iztek življenja, medtem ko je šlo pri tragediji Rovt za posebno smrt, saj so se odrasli moški vaščani po vojni predali partizanskim oblastem, ki so jih brez sojenja vse po vrsti pobile in na skrivaj zagreble. Ali bi za žrtve Auschwitza zapisali, da so umrli v taborišču? Natančna raba besed bi zatoorej zahtevala uporabo drugačnih glagolskih deležnikov – namesto umrlih tako umorjenih oz. pobitih.

Sam članek je združil dva dogodka: proslavo in proti-proslavo, prvi je namenil dve tretjini, drugi tretjino obsega. O proslavi je članek prinesel del vsebine govora Janeza Janše kot tudi pridigo profesorja Janeza Juhanta pri maši. Pri enem osrednjem izmed elementov dogodka, kot je število udeležencev, pa je članek opustil natančnost, kot je število udeležencev pri množičnih zborovanjih. Pri proti-proslavi ni navedel števila udeleženihih, temveč le imena asociacij, pod katerimi so se ti predstavljali, medtem ko pri proslavi v podobi slovesne maše izvemo o številu obiskovalcev le med vrsticami: »*Nekaj sto vaščanov je pozdravilo Janšo.*«

Ob članku je časopis objavil tudi fotografijo skoraj v velikosti celotnega teksta, na kateri bralec opazi 10 ljudi, od tega 2 fotografa. Dogodek z več sto udeleženci, ki mu je posvečen tako naslov kot večinski del članka, pa ni dobil svoje fotografije v časopisu. Uravnoteženost oziroma usklajenost fotografije slike tako z osrednjim dogodkom in kot z dominantno vsebino članka je zamenjal subjektivni izbor fotografije.

158 Numerični seštevek je napačen: do vsote 212 ne pridemo s seštevkom 154 in 65, saj ta znaša 219.

Na kakšen način pa je o dogodku v Rovtah poročal časnik *Dnevnik*? O njem ni objavil niti članka niti fotografije, kar implicira selektivno in subjektivno izbiro dogodkov, o katerih poroča. V državi, katere zgodovina je državljanska vojna v času druge svetovne vojne, se vršijo veteranske proslave tako ene kot druge izmed udeležениh strani. Uredniška politika, ki izmed vzajemnih dogodkov izbira za objekt svojega poročanja samo eno izmed kontroverznih stvari, odstopa od temeljnega načela uravnoteženosti in poštenosti.

3. »Volk kolje ovce po Pokljuki«

Časnik *Dnevnik* je 8. avgusta leta 2008 na 32. strani objavil članek pod naslovom »Volk kolje ovce pod Pokljuko«:

»Na Pokljuko se je že pozimi zatekel volk in pobil nekaj divjadi, zdaj pa so se uresničile tudi zle slutnje gozdarjev ter lastnikov drobnice, da bo volk, ki je z naravnim okoljem Pokljuke očitno zelo zadovoljen, na Gorenjskem ostal in tako ogrožal tudi drobnico. Od pozne pomladi do danes so našli že 18 pokončanih ovac in jagnjet, glede na to, da gre za težko dostopen teren in da od kadavra tudi zaradi mrhovinarjev (krokarji so edini pokazatelj, kje je volk lomastil) že v treh dneh ne ostane ničesar, pa je volk verjetno pokončal še več drobnice. Za zdaj gre le za enega volka, strokovnjaki pa dopuščajo možnost, da jih bo na Pokljuko prišlo še več. Človeška življenja še niso ogrožena, previdnost v gozdovih na širšem območju planine Lipanca pa ni odveč [...]. Ovčarji tedensko poročajo o novih pokolih. Lastniki ovac so sicer upravičeni do povračila škode, a le, če se ta zgodi na urejenih pašnikih, ki pa jih žal na Pokljuki ni, zato lastnike ovac pozivamo, da pašo čim prej ustrezno uredijo, ker bo tako tudi manj možnosti za napad volka. Če bo ogroženo tudi človeško življenje, bomo predlagali tudi odstranitev ali v skrajnem primeru odstrel volka, kar pa bodo tudi zaradi gibanja te živali precej težko delo,« je pojasnil Andrej Avsenik, vodja blejske enote Zavoda za gozdove [...]. Na Gorenjskem so zadnjega volka uplenili leta 1952 na območju Jelovice, od takrat pa so volka opazili še leta 1980 na območju planine Klek in Kremenovca ter lani na območju Kokre.«

Sam članek je bil podnaslovljen »Po zagotovilih gozdarjev volk še ni nevaren človeku, previdnost pa ni odveč«, priložena pa mu je bila velika fotografijo režečega volka.

Eden temeljnih principov novinarskega poročanja je princip uravnoteženosti in poštenosti, ki predstavi vse strani udeležene v kontroverznosti. Kako torej nastopata konfliktni strani v članku? Na eni ovca, na drugi volk. Pogled ovce reprezentirajo ovčerejci oz. predstavnik zavoda za gozdove, kje pa nastopa pogled volka?

A kot prvo: kaj je tu sploh dogodek? Vest, da je volk pokončal 18 ovac. Članek to informacijo prinese kot factum, ne da bi jo pripisal viru, ki je to presodil. Predvsem pa skozi tekst ne ponudi možnosti volku, da bi povedal svojo zgodbo. Seveda ne konkretnemu volku, ki ga nihče ni niti videl, ampak njegovemu zagovorniku. Se pravi okoljevarstveniku, ki bi lahko spregovoril o dejstvu, da je volk zaščiten in avtohtona živalska vrsta, ki je v gorenjskih gozdovih in na planotah živela že tisočletja, in o eskpanziji ovčerejcev, ki na področje divjine – v habitat zveri, naseljujejo drobnico. Ali pa biologu, ki poklicno proučuje življenje in navade volkov.

Toda članek ne samo, da ni poiskal uravnoteženja kontroverznosti, volku je dal celo lažno identiteto. Podoba zveri, ki je nihče ni videl, objavi v njeni besnosti režečega hlastanja. A katerega volka je ujelo fotografovo oko? Ker je fotografija iz dokumentacije, torej po logiki časovnosti ne gre za fotografijo obtoženega poključkega volka, ampak je bila posneta v živalskem vrtu ali ob drugi priložnosti. Članek ima torej priloženo lažno fotografijo, kar spada celo v red klasične manipulacije. Primer tega članka je v prvi vrsti ilustrativen, ponazarja namreč, od kod izvira pristranost. Njegov avtor se je že v prvem stavku odpovedal temeljnemu sokratskemu dvomu. Ker mu je vir povedal, da volk kolje po Pokljuki, je to sprejel kot factum, na katerem je zgradil svoj tekst, za katerega je nabiral samo še evidence, ki potrjujejo uvodno stanje stvari.

Kaj je tisto, kar zaslepljuje novinarski pogled v podobnih primerih? Eden izmed razlogov, da v stvari ni videl konflikta oz. spopada dveh akterjev, izhaja iz antropocentrizma. Ta pa sploh ni tako redek in daleč od tega, da bi bil omejen na obravnavani članek.

Vzemimo pogled pesnika in ekologa Iztoka Geistra:

»Ob poplavah televizije poročajo, kako pobesnele vode zalivajo celotna polja in vasi, ti pa opozarjaš na govor sovraštva do narave in braniš svobode vode. Zakaj? // Voda ni samo voda, ampak je življenjski prostor. Poleg struge k njej spada še obrežje [...]. V njem voda vedno poplavlja, spomladi in jeseni vode narastejo. K vsaki reki spadajo retencijski oziroma zadrževalni prostori. Če pogledaš kmetije, jih ne boš našel ob vodah, ampak na bregu [...]. Potem je prišla doba industrializacije ... nastal je problem, ker so retencijski prostor reke zasedli ljudje [...]. Ko pa pridejo stoletne vode, se zgodi to.«¹⁵⁹

Skratka, če množični mediji predstavljajo poplave samo kot katalizme, ki uničujejo človeško civilizacijo, ravnaajo pristransko, saj ne povprašajo vodovja oz. ekologov, ki bi pojasnili, da če si reke spravil v korita, razlivalna polja pa pozidal, bo stoletna voda svojo silo uperila proti stvaritvam človekove civilizacije. Pristranost množičnih medijev je v poslednji instanci sinonim za aroganco in ignoranco, ki novinarju jemljeta prostost pred dogmo oz. vladajočimi idejami, s tem pa devalvirata novinarsko profesijo, ki temelji na radovednosti in sposobnosti razkrivanja stvarnosti.

V analizi medijske pristranosti smo obravnavali tri časopisne prispevke, ki so zadevali vprašanja poročevalskega žanra tako s stališča naslovov, podnaslovov, samega besedila in objavljenih fotografij. Skozi kritično analizo smo predstavili oblike, v katerih se pojavlja pristranost poročanja, izpostavili dileme in probleme, s katerimi se soočajo novinarji pri pisanju poročevalskih tekstov, ter osvetlili pojem pristranosti v uredniških politikah. S tem pa prešli še na polje same novinarske profesije, ki odpira vprašanje o biti novinarstva, kot je permanentni premislek o spontani ignoranci in aroganci védenja, ki ju producirajo vladajoče ideje in dogme. Prav ta namreč omogoča avtonomnost novinarjev, ki kot ključna atributa svojega delovanja jemlje radovednost in razkrivanje realnosti.

159 V: Bernard Nežmah. *Ekosofi*. UMco, Ljubljana 2009, str. 15–16.

VIII. Cenzura, samocenzura in cenzura mišljenja¹⁶⁰

Svoboda, liberté, freedom so besede, ki determinirajo pojem množičnih medijev. Ko postavimo svobodo kot vrednoto, s tem predpostavljamo, da svoboda ni samoumevna, ampak se udejanja šele kot opozicija z nesvobodo. Na drugi strani je torej oblast, v katerikoli obliki, ki omejuje in preprečuje svobodo izražanja. Če bi torej pisali zgodovino svobode medijev, bi jo odčitavali posredno prek zgodovine cenzure. Cenzor, cenzuriranje in cenzura so stalnice, ki presegajo politične režime. Seveda pa posamezne oblike vladavin (tako državnih kot lokalnih) uporabljajo različna sredstva in še bolj različne intenzivnosti omejevanja prostega izražanja. Sama cenzura kot omejevanje svobodnega pisanja nastopa v treh oblikah: kot klasična cenzura, samocenzura in cenzura mišljenja.

Klasična cenzura je na Slovenskem najbolj znana iz časov habsburške monarhije. V literaturi in javnem spominu je ohranjena v Prešernovi bodici: »*Le čevlje sodi naj kopitar!*« Veliki poet in freigeist je bil nekajkrat žrtev cenzorskih posegov, ki so omejevali vsebine njegovih poezij. Na drugi strani sta bila državna cenzorja in hkrati jezikoslovca Jernej Kopitar in France Miklošič; slednji je v cenzorskem posegu leta 1846 iz knjižne objave *Poezij* izločil tretjo kitico *Zdravljice* zaradi panslavizma in grobega epigrama na duhovnika Antona Murka, ki ga je pesnik izenačil z Judo Iškariotom.¹⁶¹ Toda princip stare avstrijske cenzure ni bil kastrirajoč za pisce. Oblast je namreč zgolj postavljala meje, kaj sme iziti in priti pred bralstvo, ne da bi obračunavala s pisci besedil. Prešeren je lahko nonšalantno zbodel svojega cenzorja s puščico, ki pa jo je metaforično preoblikoval v priliko o čevljarju, ki je kompetenten zgolj za presojo kvalitete čevljev. Besedo kopitar je napisal z malo kot rokodelski poklic in ne kot priimek.

160 Članek je bil objavljen v: ur. Teršek, Andraž. *Svoboda izražanja, mediji in demokracija v postfaktični družbi*. GV Založba, Ljubljana 2018, str. 150–161.

161 Grdina, Igor. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja: 1800–1860*, Nova revija, Ljubljana 2001. str. 287.

Še bolj je lahkotnost borbe za svobodo govora utelešal pisatelj Josip Jurčič kot urednik *Slovenskega naroda*. Kadar mu je cenzor zaplenil posamezno številko časnika, je v naslednji ostro polemiziral s cenzorjevim posegom. Na prepoved se je pritožil na sodišče in zapisal:

»Kmetско stanje se ne more z drugimi barvami risati, kakor s črnimi, ker je res žalostno. To, kar se v članku pripoveduje, je ena sama resnica. Ne jednega kmeta v vsej deželi ne dobite, ki bi tega članka ne potrdil. Če konfiscirate ta članek, morali bi vse kmete na Slovenskem konfiscirati, ker vsi enako mislijo.«¹⁶²

Ta tip cenzure, ki je se je nadaljeval tudi v času dinastije Karađorđević, je bil zunanji. Na eni strani pisec, ki se je svobodno izražal, na drugi pa cenzor, tožilec in sodišče, ki so v imenu zakonov in skrbi za državo, čast etc. omejevali svobodo tiska. S prihodom komunizma na oblast po drugi svetovni vojni pa je bil leta 1945 vpeljan drugačen sistem nadzora, ki v zakonih in v govorih ni več omenjal besede cenzura. Omejevanje svobode se je preselilo v same časnike, kjer so uredniki igrali vlogo družbenopolitičnih delavcev, ki so skrbeli za dominacijo komunističnega diskurza in za eliminacijo drugačnih oblik razmišljanja. Na praktični ravni je potem cenzuro zamenjala samocenzura. Novinarji so pri snovanju svojih člankov razmišljali, kaj bi ne bilo oblastnikom po godu in na osnovi teh projekcij potem pisali svoje tekste. Princip samocenzure je bil posledično širša oblika omejevanja svobode. Ker pisec ni mogel vnaprej vedeti, kaj vse bi bilo za urednike in partijske mogotce nezaželeno, je vnaprej preventivno razširil polje svoje nesvobode. In se samokastriral. Njegova motivacija pri tem je bila povsem pragmatična, saj je titoistični režim obračunaval z neposlušnimi novinarji, naj si bo v obliki degradacije, odpustitve ali zapora.¹⁶³ Upoštevatı cenzuro je bil nujni pogoj za novinarsko delo. Jakob Alešovec, legendarni urednik *Brenclja* konec 19. stoletja, je bil

¹⁶² *Slovenski narod*, 9. 7. 1875, str. 3.

¹⁶³ Ko je novinar Viktor Blažič objavil kritiko partijskega režima v tržaški reviji *Zaliv*, je bil l. 1976 obsojen na zaporno kazen zaradi sovražne propagande. Po vrnitvi iz zapora se ni mogel več vrniti v službo na dnevniku Delo in je našel zaposlitev le v skladišču časopisnega oddelka v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.

često obsojen na tedenski zapor, a vsakič se je potem vrnil na časopis in bralstvo je s posebnim pričakovanjem kupilo novo številko časnika, da prebere, kaj bo zdaj napisal.

Samocenzura je v primerjavi s cenzuro radikalnejša oblika omejevanja novinarske svobode, s padcem komunizma je resda izginila kot politični instrument, a se je vrnila v novi obliki kot podrejenost urednikom in lastnikom medijev skozi strah pred izgubo službe oz. angažmaja, kar je sicer tudi splošni svetovni model nadziranja medijev, ki ga podrobno razčlenjuje Noam Chomsky. Medtem ko je cenzura jasno opazna, o naloženi samocenzuri izvemo le ob ekscesih in je zato njeno stopnjo razširjenosti nemogoče določiti.

Če sta cenzura in samocenzura topiki tako novinarskega, političnega kot akademskega diskurza, pa obstaja še tretja oblika cenzure, ki je nevidna, saj nastopa kot – cenzura mišljenja. Tako v klasični cenzuri kot samocenzuri je spopad med piscem in mestom cenzure dojemljiv. Novinar ali pisatelj se zaveda meja in prepovedi, ki pa jih z uporabo stila in metafore lahko celo izigra.

Na Madžarskem je leta 1980 vlada dvignila cene kruha. Državna televizija je o tem poročala, vendar pa ni smela podati reakcij državljanov. A uredniki so našli način kritike in so kot naslednji prispevek predvajali zgodbo iz Tanzanije, ki so jo zajeli upori zaradi draginje.¹⁶⁴

Na Slovenskem je Dominik Smole ubesedil prepovedani tabu povojnih pobojev domobrancev, ki niso doživeli uradnega pokopa. Napisal je dramo *Antigona*, ki je bila parafraza Sofoklesove *Antigone*, v kateri kralj Kreont po državljanski vojni med vojskama bratov Eteoklesa in Polinejka dovoli pogreb Eteoklesa, medtem ko pod grožnjo smrtno kazni prepove pokop »izdajalca« Polinejka, čemur se njuna sestra Antigona upre. S pomočjo literarne metafore, ki je vpeta v svetovno književnost, je ingeniozno izrazil prepovedano temo in vrednostno

164 Mudry, Pavol. »SITA: Slovakia's First Independent News Service and its Battles with the Huey Long on the Danube«. V: Atkins, Joseph. *The Mission: Journalism, Ethics and the World*, Iowa University Press, Ames, 2002, str. 93.

poanto. Povedal jo je tako, da jo izrazil v obči obliki, avtorstvo pa je prepustil Sofoklesu. Jasno, da tedanji režim ni prepovedal antičnega velikana.

Podobno je v času fašizma slikar Tone Kralj po stenah primorskih cerkva slikal biblijske teme, v katerih je negativce risal v Mussolinijevi podobi in tako subtilno izražal kritiko avtoritarnega režima.¹⁶⁵

Cenzura in samocenzura imata objekt prepovedi, medtem ko ga cenzura mišljenja nima. Posameznik se namreč sploh ne zaveda meja svojega mišljenja.

Vzemimo primer iz novejše zgodovine. Zgodovinarja Slavko in Ivo Goldstein sta napisala podrobno in kritično biografijo o Titu.¹⁶⁶ Ob njenem slovenskem prevodu je v intervjuju Ivo Goldstein predstavil avtobiografski opis svojega razmišljanja: »*Spomnim se, bil sem še fant, ko je Tito govoril – kdo drug kot komunisti naj bo odgovoren za razvoj te družbe. Torej, razvoj jugoslovanske družbe je prišel do točke, ko je bilo treba razrešiti dilemo, ali bodo komunisti še naprej nadzirali vsa področja te družbe ali pa bodo nekje popustili. Te meje Tito ni znal prestopiti. Tako se je začela nekakšna retardacija ...*«¹⁶⁷

Pisec postavlja, da je sredi sedemdesetih prišel trenutek, ko bi moral Tito v odločanja o družbi prepustiti tudi nekomuniste, a da temu ni bil kos. Če torej tvorijo družbo ljudje najrazličnejših vrednostnih in ideoloških pogledov, medtem ko posamezne institucije nadzirajo in vodijo le komunisti, je jasno, da tak režim vnaprej izloči iz družbenega odločanja večino prebivalstva. To se mu zdi sporno, seveda nedemokratsko in škodljivo za razvoj. Toda, kaj pa pred tem?

In točno to je kraj cenzure nemišljenja. Ivo Goldstein v svoji knjigi seveda prakticira akt mišljenja, le da je v svoj miselni okvir sprejel vrednostno implikacijo, da je bilo 30 let komunistične diktature oz. komunističnega ekskluzivizma dober politični in gospodarski režim,

165 CF. Pelikan, Egon. *Tone Kralj in prostor meje*. Cankarjeva založba, Ljubljana 2016.

166 Goldstein, Ivo in Goldstein, Slavko. *Tito*. Profil-knjiga, Zagreb 2015.

167 Grgič, Jožica. »Tito, še vedno je tu«. *Delo*, 27. maja 2017, Sobotna priloga, str. 5.

da je komunizem kot oblika vladavine postal »retardiran« šele v sedemdesetih. S stališča konsekventnega razmišljanja bi moral koncept vključujoče družbe, ki poleg komunistom daje legitimiteto tudi ljudem drugačnih nazor, izpeljati tako, da bi nujni čas umika komunistov s položaja edinih, izključnih in apriornih oblastnikov postavil že takoj po koncu druge vojne ali pa vsaj leta 1954, ko je dal Tito odstaviti tedanjega predsednika državne skupščine Milovana Đilasa,¹⁶⁸ ki je v svojih tekstih v časopisu *Borba* pozival, da morajo pravico do političnega odločanja poleg komunistov dobiti tudi nekomunisti v obliki stranke – socialistične zveze.¹⁶⁹

Seveda Ivo Goldstein ni edini, ki je sprejemal cenzuro nemišljenja, ki je onemogočala, da bi kdo ne le pisal, ampak pomislil, da bi morali v Jugoslaviji uvesti parlamentarni sistem. Kritični pisci, ki smo v *Mladini* v drugi polovici osemdesetih sistematično detabuizirali partijske dogme, kot so bile nedotakljivost jugoslovanske armade, čaščenje Tita, verbalni delikt, politični zaporniki etc., smo prosto razčlenjevali vse teme razen ene – večstrankarskega sistema. Sprejemali smo tedanji okvir delegatskega sistema in razmišljali o vseh oblikah svoboščin, ampak znotraj horizontov obstoječega sistema. Šele Jože Pučnik, ki je prišel iz emigracije v Nemčiji, je leta 1986 v *Novi reviji* povsem enostavno postavil zahtevo po vpeljavi svobodnega ustanavljanja strank in večstrankarskega parlamentarnega sistema.¹⁷⁰

Cenzuro nemišljenja v politiki in množičnih medijih je tematiziral ameriški kognitivni lingvist George Lakoff, ki vpeljuje koncept miselnih okvirjev kot mentalnih struktur, katere določajo način videnja

168 »Odstavitev Djilasa« v: Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba 2012, str. 200–218.

169 »Zveza ali partija«. *Borba*, 4. januarja 1954, str. 2–3.

170 »Gre torej za tabuizirano vprašanje parlamentarnega pluralizma, večstrankarskega sistema kot modela za urejanje družbenega življenja. Če je v današnjem svetu demokracijo sploh mogoče postopoma razvijati v smeri neposredne demokracije, v neki smeri realnega samoupravljanja, potem je to pot parlamentarnega pluralizma.« Objavljeno v *Novi reviji* 52–53, 1986, citirano po: Pučnik, Jože. *Izbrano delo*. Mladinska knjiga, Ljubljana 2003, str. 125.

sveta. Tako celo razkritje novega dejstva, ki negira vladajoči diskurz oziroma zdravo pamet, ne bo imelo vpliva na publiko, če se ne bo skladalo s splošnim miselnim okvirom.¹⁷¹

Na Slovenskem tako praznujemo 27. april 1941 kot dan vstaje proti okupatorju, dan, na katerega se je skupina sokolov, komunistov, krščanskih socialistov in kulturnikov sestala in sklenila, da bo organizirala vojaški odpor zoper okupacijske vojske. Podatek, da so že na prvi dan vojne 6. aprila 1941 vojaki kraljeve vojske začeli obrambni spopad z nemškimi četami, da je bilo v spopadih precej ubitih, da so po kapitulaciji zajete vojake poslali v nemška vojaška taborišča, da obstaja torej velika skupina ljudi, ki so štiri leta preživeli v lagerjih, ker so se uprli okupatorju, nima nobenega učinka pri večini prebivalstva. Zakaj? – Preprosto je neuporaben, ni ga mogoče vključiti v vladajoči mentalni okvir, ki čas druge svetovne vojne postavlja kot dobo, kjer so komunisti skupaj z zavezniki v *Osvobodilni fronti* začeli in edini vodili borbo proti okupatorju.

Lakoff v kritiki aktualne ameriške družbe prinese odgovor, ki je uporaben celo pri analizi učinkov komunističnih režimov, pri zgledu, kako osebo, ki je v večji meri demokrat kot konservativec, preoblikujejo v konservativko: »*She hears conservative language and conservative arguments over and over, day after day for years – in the media or with the friends or both. The conservative language will activate the conservative moral system, making it a bit stronger every time the language is heard. As the conservative circuitry in her brain becomes stronger, the more likely it is that her views on issues will change from progressive to conservative.*«¹⁷²

Potreben je zgolj informacijski sistem, ki vztrajno ponavlja govorico republikancev in potem se bo lahko celo demokrat spremenil v konservativca. Po istem sistemu je deloval komunistični in seveda vsak totalitarni režim, ki ne vlada le s terorjem, ampak prek ideoloških aparatov države svojo vladavino predstavi kot naravno stanje. Odlično

171 Lakoff, George. *Don't think of an Elephant! Know your Values and frame the Debate*. Chelsea Green Publishing, White River Junction 2014, str. 15–16.

172 Ibid., str. 46.

študijo nacistične govorice je izdelal Victor Klemperer,¹⁷³ ki je pokazal, kako je nacizem spreminjal pomene besed, pri čemer so skozi leta ta novi okvir sprejeli kot jezikovno normo tudi tisti Nemci, ki sami niso bili nacisti.

Cenzura nemišljenja izhaja iz splošne govorice zdrave pameti, ki jo širi vladajoči politični in medijski diskurz. Prav zato je široka medijska diverziteteta temelj demokratične družbe, ki onemogoča dominacijo govorice vladajoče stranke.

Ker pojem zdrave pameti izrine vsa partikularna spoznanja, tudi iz nje izhajajoča cenzura nemišljenja izvira iz nevednosti. Sama nevednost je tudi začetek razmišljanja, če vzamemo filozofa Sokrata, ki je pravil: *Vem, da nič ne vem*. Seveda se ni pri tem ustavil, nasprotno: pod vprašaj je postavil svoje dotedanje vedenje in ga na novo premišljal. Vendar pa je sokratski postopek neudoben, saj se njegov akter odpove lagodju zanesljivosti in predvidljivosti. Zdaj ni nič več vnaprej samoumevno. In v Atenah so na koncu Sokratu očitali, da ne veruje v avtoritete, ki so jih predstavljali bogovi, in ga obsodili na smrt.¹⁷⁴

Če ta filozofski zastavek prevedemo v sodobni žurnalizem, potem od novinarja, ki bi se hotel izmakniti cenzuri nemišljenja, zahteva odpoved lagodne držе poročevalca, ki medijski publiki streže z uradnimi informacijami in vestmi. Najdemo namreč številne članke in prispevke, ki so narejeni v obliki zgodbe, a zgolj sledeč vsebinam tiskovnih konferenc oz. uradnim komuniquejem PR-služb različnih ministrstev in županstev. Preskok iz cenzure nemišljenja predstavlja že novinarski pristop, kjer časnikar išče vire informacij zunaj mašinerije političnega in kapitalskega esteblišmenta.

Vzemimo dva primera: projekt tovarne Magne v Hočah in ameriški napad z *materjo vseh bomb* v gorovju Afganistana.

Kanadska multinacionalka je na začetku leta 2017 napovedala, da bo postavila lakirnico avtomobilov v Hočah. Toda poslovna ideja je

173 Klemperer, Victor, *Govorica tretjega rajha*. Založba /^{*}cf., Ljubljana 2014.

174 Cf. Platon. *Poslednji dnevi Sokrata*. Slovenska matica, Ljubljana 1988.

bila že na začetku strukturirana kot spopad, saj je investitor za kraj tovarne izbral lokacijo kmečkih polj v lasti posameznih kmetov. Torej spopad industrije s kmeti. Po principu uravnoteženosti novinar poroča o konfliktnem dogodku tako, da navaja stališča obeh konfrontirajočih se akterjev, ne da bi bil pri tem pristranski.¹⁷⁵

V prvih mesecih zadeve »Magna« pa so osrednji dnevni mediji praktično v celoti poročali le s strani graditeljev tovarne: kolikšna bo investicija, koliko delovnih mest bo prinesla, kako uspešno poteka odkup zemljišč, kdaj se bodo začela dela, kakšne davčne prihodke si od nje obeta državni proračun. Januarja 2017 je TV Slovenija javila, da se bo gradnja začela čez tri mesece, torej aprila 2017,¹⁷⁶ nekaj dni kasneje je časnik *Dnevnik* napovedal, da bodo gradbeno dovoljenje dobili že junija tega leta.¹⁷⁷ Na delu je bil neverjeten fenomen: medtem ko so bila zemljišča še vedno v lasti kmetov, so mediji kar tekmovali med seboj z napovedmi, kdaj se bo začela gradnja lakirnice.

Zakaj je tu odpovedala uravnoteženost? Projekt je že na samem začetku dobil podporo vlade, ki je šla celo tako daleč, da je za potrebe hitrega razlaščenja kmetov v parlamentu dosegla sprejetje posebnega zakona, ki se ga je v medijih prijelo ime – »lex Magna«. Najvišja državna administracija je ravnala kot instrument v rokah multinacionalke. Toda to dejstvo je v prvih mesecih v osrednjih dnevni medijih ostalo zakrito. Vladna retorika je namreč izpostavljala, da gre za žrtev slabih sto hektarjev plodne zemlje, da bi v Hočah zgradili nov industrijski obrat. Skratka, v ospredje ni postavila svoje oblasti kot take, temveč interes države, ki ga je utelesila številka 146,4 milijonov evrov vredne investicije in več kot 400 delovnih mest.

175 Melvin Mencher. *News, Reporting, and Writing*. Brown & Benchmark Publishers, Madison 1997, str.43.

176 <http://www.rtvsllo.si/gospodarstvo/uradno-v-hoce-prihaja-magna-gradnja-se-bo-zacela-cez-tri-mesece/412263>.

177 <https://www.dnevnik.si/1042759376>.

Mediji so veliko idejo gospodarske rasti vzeli kot nesporno avtoriteto in potem posledično poročali s stališča investitorja o drobnih zapletih, kot so težave s prepričevanjem kmetov, da naj zemljo prodajo. Poročila so nato navajala številke, kolikšen del kmetov je že privolil v prodajo.

Kaj pomeni za svobodo govora oz. žurnalizem vzpostavitev splošne vrhovne ideje, kot je interes države? To je po eni strani revival novinarstva iz časov komunistične oblasti, kjer so novinarji prav tako za delovno izhodišče vzeli ideje in sklepe partijskega vrha, ki jih niso problematizirali, kaj šele, da bi zoper njih postavili dejstva nasprotnih strani. Po drugi pa postavlja realizacijo projekta, velike ideje, kot prvo načelo, zaradi katerega je potrebno spremeniti zakone, ki ščitijo kmete in rodovitno zemljo, ter pravne postopke, ki zadevajo spremembo prostorskih načrtov.

Toda razlog, da mediji niso prikazovali pogledov druge strani, ni le avtoriteta državnega interesa, temveč odsotnost artikuliranega odpora lokalnih kmetov. Ko bi se ob prvih občinskih sklepih o spremembi kmečkih zemljišč v tovarniška pojavila nekaj stoglava množica protestnikov, bi seveda tudi to postalo medijski dogodek.

A tovrstna medijska reakcija pomeni zanikanje principa uravnoteženosti: mediji mu sledijo le tedaj, ko sta obe strani v konfliktu podobno močni, glasni, bučni, artikulirani, ne pa, kadar je druga stran molčeča, neizobražena in nevešča argumentacije, če ne kar zastrašena.¹⁷⁸

Seveda tu nastopi praktični problem medijskega poročanja, ki ga Chomsky¹⁷⁹ opiše s pojmom filter propagande, kot so viri novic. Vlade, župani in korporacije producirajo številne izjave, tiskovne konference in PR-materiale, ki so na voljo novinarjem kot gradivo. Vse

178 Klasični primer so bili »izbrisani«, državljani Jugoslavije, ki so po letu 1991 izgubili državljanstvo in jih mediji z izjemo Igorja Mekine v *Mladini* v devetdesetih niso tematizirali; snažilke, nekvalificirani delavci, ljudje zunaj kulturnih in poslovnih elit, niso dobili statusa druge strani, dokler njihov status ni postal politična tema na prelomu tisočletja.

179 Chomsky, Noam. *Somrak demokracije*. Studia humanitatis, Ljubljana 1998, str. 98 et seq.

je tu, tekst je na voljo, potrebno ga je samo še uokviriti in članek oz. prispevek je ustvarjen. Hkrati udobno in produktivno za posameznega poročevalca.

In v začetni fazi projekta »Magne« smo imeli obilo informacij s strani graditeljev ter praktično nobene s strani prizadetih kmetov. Po Chomskem je to princip medijskih korporacij, ki vračunajo novinarsko ležernost in s tem trasirajo »zmago« svojih idej, stališč, načrtov. Mencher, ki se ne ukvarja z vprašanjem manipulacije medijev s strani velikih korporacij, insistira na profesiji žurnalista, ki sledi principu uravnoteženosti.

Kaj to pomeni v danem slovenskem primeru? Četudi časnikarji niso zaznali manifestacij odpora, bi bil za avtentični prikaz implementacije tovarne na kmetijska zemljišča nujen pogled tudi z druge strani. Ne le pogled kmeta, temveč pogled rodovitne zemlje, ki ga reprezentirajo okoljevarstveniki, biologi, agronomi, gozdarji. Kar pomeni drugačen novinarski pristop, ki ne beleži le dejanj akterjev, temveč v primeru, ko ni javnih manifestacij, sam poišče glasnike pravice kmetov do kmetovanja, ohranjanja plodne zemlje in samooskrbe s hrano kot strateškega bogastva države et cetera.

Prvi korak zoper cenzuro nemišljenja je princip vključitve različnih perspektiv na dogodek, ki je medijska tema. Na vsak dogodek, tudi ko je s strani vladnih služb opevan kot interes države. K informacijam na dlani je dodati informacije, ki so skrite, nevidne, neslišne. Odsotnost informacij je eden izmed vzrokov nemišljenja.

Kot drugi primer cenzure mišljenja vzemimo vest, ki so jo slovenski mediji prinesli 15. aprila 2017 pod naslovom – »Mati vseh bomb« ubila več kot 90 džihadistov:

»Kabul, 15. aprila – Število borcev džihadistične skupine Islamska država (IS), ki so bili ubiti v ameriškem napadu z največjo konvencionalno bombo, imenovano tudi ,mati vseh bomb', se je dvignilo čez 90, so danes sporočili afganistanski uradniki. Bomba je uničila kompleks podzemnih rogov IS v afganistanski provinci Nangarhar. // Bomba je ubila najmanj 92 borcev IS, je sporočil guverner okrožja Ačin Esmail

Šinvari. Tiskovni predstavnik province Nangarhar Atulah Kogjani je medtem navedel 90 smrtnih žrtev, poroča francoska tiskovna agencija AFP. // Šinvari je ob tem vztrajal, da med žrtvami ni bilo vojakov in civilistov. Varnostni strokovnjaki so namreč opozarjali, da je IS svojo utrdbo zgradila blizu civilnih domov, vlada pa je zatrdila, da je na tisoče družin v zadnjih mesecih bojov že pobegnilo s tega območja. Afganistanska vojska naj bi območje po poročanju nemške tiskovne agencije dpa celo evakuirala [...]. Do prvega napada s t. i. ,materjo vseh bomb', največjo nejedrsko bombo, imenovano GBU-43B, je prišlo v četrtek. Bomba vsebuje 8,48 tone eksploziva H6, kar ustreza moči 11 ton TNT. // Afganistanski predsednik Ašraf Gani je napad podprl. Nekateri uradniki iz njegovega bližnjega kroga pa so protestirali proti temu, kar so označili za izkoriščanje Afganistana kot testnega polja za orožje. Opozorili so tudi na dejstvo, da ZDA napadajo skupino, ki obvladuje le majhen delček ozemlja in ne predstavlja velike grožnje.»¹⁸⁰

Predstavljena vest¹⁸¹ o ameriškem bombnem napadu je klasični primer cenzure mišljenja. Najprej z uporabo izraza¹⁸² »mati vseh bomb«, ki ubijalsko orožje imenuje z igrivo-ljubečim izrazom – mati. Lakoff temu reče uporaba orwelovskega jezika, ko besede pripovedujejo ravno nasprotno, kar pomenijo.¹⁸³ Konotacija samostalnika mati evocira ljubečo skrb in naklonjenost, tu pa je hkrati uporabljena tudi kot konotacija za doslej najhujšo bombo namenjeno množičnemu ubijanju. Srbski lingvist Ranko Bugarski pa ta princip imenuje – po-

180 »Mati vseh bomb« ubila več kot 90 džihadistov. STA, 15. aprila 2017.

181 Ob Slovenski tiskovni agenciji so jo v lapidarni obliki prinesli tudi drugi množični mediji.

182 Že sama izbira izraza oziroma besede je politična: »Language is political. Language is not neutral. Every word is defined in the brain through frame circuits. These characterize both moral values and particular issues that make sense only in terms of moral values. Moreover the frame-circuits are not simply logical. They are connected to emotions, governing our gut intuitions about political issues and limiting how issues – and even facts – can be understood.« Lakoff, George in Wehling, Elisabeth. *The Little Blue Book: The Essential Guide to Thinking and Talking Democratic*. Free Press, New York, 2012, str. 15.

183 Ibid., str. 19–20.

silstvo jezika, ko analizira¹⁸⁴ srbsko medijsko poročanje o Vukovarju 1991, v katerem so napad opisovali kot obrambo.¹⁸⁵

Tu je pripomniti, da vesti ni prinesel dopisnik *Slovenske tiskovne agencije*, temveč je bila narejena kot kompilacija vesti drugih tiskovnih agencij. Toda, ob tem se je najprej vprašati: kaj je vest? Dejstvo, da so ameriški vojaki z bombno akcijo pobili toliko in toliko džihadistov ali reklama za bombo GBU-43B oziroma še huje – izbira misterioznega naslova o *materi vseh bomb*, ki je dal prednost senzacionalizmu pred poročanjem o dejstvih?

Predvsem pa je konkretna vest opustila načeli uravnoteženosti in objektivnosti. Nikjer namreč ni navedla odziva džihadistov niti afganistanskega prebivalstva. Na delu je lahkotna samoumevnost spremljanja vojne v Afganistanu kot svete vojne dobrega proti zlu. Seveda bi se slovenski mediji tu branili, da so le povzemali tuje vesti. Toda, tudi v takem primeru je v poročilu nujna uravnoteženost, se pravi – predstavitev antagonističnega aktrja dogodka. Ker od medijev ni pričakovati, da bi brez dopisnikov prišli do borcev Isisa ali do lokalnega prebivalstva v pogorjih Afganistana, bi ta manko lahko popolnil profesor prava ali politolog. Pravnik bi tako izpostavil, da so bili v afganistanskem gorovju pobiti vsi, ki so se tam nahajali, lahko tudi civilisti, po drugi strani pa bi v primeru zajetja te skupine ujetniki podlegli konvencijam o vojaških ujetnikih, kar pomeni, da bi bili kvečjemu internirani ali sojeni, ne pa na mestu pobiti, kar bi bil vojni zločin.

184 Ranko Bugarski. *Jezik od mira do rata*. XX. vek, Beograd, 1997.

185 »To je bil propagandni diskurz, ki je bil zastavljen na ideji, da se Srbi samo branijo, to seveda ni veljalo samo za Srbijo, ampak zdaj se pogovarjava o Vukovarju. Pri tem je bil tipičen prehod na z zgodovinsko simboliko napolnjeno terminologijo – stoletna ognjišča, kar se v Srbiji sliši svečano, patetično, malodane cerkveno. Pri čemer naj bi ta stoletna ognjišča branili goloroki. Stvarnost je potem pokazala, da ne le, da niso bili goloroki, ampak da so tudi osvajali druga ognjišča. Uradni govor pa je predstavljal osvobajanje s tem, da smo vdrli na te teritorije in od tam pregnali lokalno prebivalstvo, da bi potem zasedli svoja ognjišča. To je posilstvo jezika, ki je preobrnilo besedne pojme na glavo, ko je napad predstavljalo kot obrambo.« V: Nežmah, Bernard. »Intervju: prof. dr. Ranko Bugarski«. *Mladina*, Posebna poletna številka, 2014, str. 75–78.

Politolog pa bi postregel z mednarodno primerjavo denimo vojne v Vietnamu ali Kambodži, kjer je ameriška vojska prav tako metala bombe po džunglah in vaseh, trdeč, da se bori za demokracijo zoper najbolj monstrozne režime komunistov, čez leta pa so bila razkrita dejstva o ameriških požigih z napalmom in drugih pobojev civilistov. Noam Chomsky je ameriško medijsko poročanje o ameriških vojaških akcijah in vojnah seciral v knjigi *Necessary Illusions*, s pomenljivim podnaslovom – *Thought Control in Democratic Societies*.¹⁸⁶

Princip uravnoteženja v vojnem poročanju je sicer redko dosežen, saj prevladajo patriotski in drugi politični razlogi, toda na Slovenskem smo ga poznali pred stoletjem, ko so ga dosledno uveljavili slovenski dnevniki v zadnjih letih prve svetovne vojne. »*Edinost*‘ je poročanje s fronte razdelila dobesečno na dve rubriki: *Zvezna armadna sporočila* in *Sovražna armadna poročila*.«¹⁸⁷

Cenzura medijev je fenomen, ki ni proizvod le absolutističnih in diktatorskih vladavin, temveč je stalnica medijskega poročanja, ki se skozi cenzuro nemišljenja širi tudi v modernih demokratičnih političnih režimih.

186 Chomsky, Noam. *Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies*. CBC, Toronto 1989.

187 Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba, Ljubljana 2012, str. 101–102.

IX. Samoumevni pogled na realnost, ki zapira pot do svobode mišljenja¹⁸⁸

Od kod sploh vznikne svoboda? Vzemimo trivialni primer, o katerem je poročal lokalni primorski radio: »Pred šolo so delavci posekali nekaj dreves, ki so s svojimi koreninami uničevala površino poti in parkirišča, in potem na novo asfaltirali vozišče, ki je zdaj zgledno urejeno.«

V izhodišču tega poročila stoji spontani pogled na drevo kot anomalijo, ki s svojo rastjo uničuje šolsko dvorišče. Njegova podmena je razumevanja asfaltiranja kot udejanjanja gradbene civilizacije in pojmovanje drevesa, ki ima status neukročene divjosti, katera spodkopava človeško ustvarjanje. Torej spopad kultivirane civilizacije z divjo naturo, ali v jeziku antropologa Clauda Levi-Straussa – konflikt med kulturo in naturo.

Toda ta samoumevna spontanost, s katero je radijski novinar pristopil k opazovanju sveta dogodkov, je posledica njegove poprejšnje odpovedi svobode. Svobode, ki nastopa kot svoboda izbire, za katero pa je značilna predhodna refleksija, ki všteje vprašljivost samoumevnosti. V trku med kulturo in naturo, obstaja namreč tudi perspektiva nature.

Poročilo iz drugega zornega kota bi se namreč slišalo takole:

»Delavci so posekali nekaj 30 let starih javorjev, visokih 15 metrov, ki so letno proizvedli za toliko in toliko kubičnih metrov kisika in absorbirali velike količine prašnih delcev. Izguba dreves je neprecenljiva, saj so bila dom, v katerem je živelo 40 različnih vrst insektov, priljubljeno zbirališče ptic pevk, ki so na njem nabirale insekte kot hrano za svoje mladiče, posekali so drevesa, ki dajala hladno senco in prispevala k vlažnosti zraka.«

188 Referat na mednarodni konferenci *Svoboda in pravičnost kot izziv humanistike* v Ljubljani leta 2016, objavljen pod naslovom »What is the Position of Humanities in Mass Media?« V: Ur. Miladinović Zalaznik, Mira in Komel, Dean. *Freiheit und Gerechtigkeit als Herausforderung der Humanwissenschaften*, Peter Lang, Bern, Berlin, Bruxelles, 2018, str. 315–324.

Ta drugi zorni kot predpostavlja poznavanje botanike, funkcij in specifične narave drevja. In drevesu priznava status prebivalca naše-ga planeta, ga jemlje kot živo bitje, ki ima pravico do obstoja tudi v mestnem okolju. Da bi torej sploh lahko svobodno percipirali dogo-dek, je potrebna predhodna vednost o obstoju več perspektiv. Da pa bi novinar lahko razprl pogled skozi dve perspektivi, potrebuje znanje, ki mu ga standardna novinarska izobrazba ni prinesla. V danem pri-meru poznavanje ekologije in botanike, ki ga denimo prinaša nemški bestseller izpred let, ki ga je napisal Peter Wohleben in je izšel tudi v slovenskem prevodu pod naslovom *Skrivno življenje dreves*, ali pa gigantsko študijo hrvaškega profesorja prava Nenada Viskovića *Stablo i čovjek*, ki sega tudi na pravno področje pravic drevesa.

Za osvetlitev vzemimo dva primera iz Viskovićeve knjige:

»V času jugoslovenskega komunizma je obstajala navada, da so v čast rojstnega dneva predsednika Tita sadili drevorede. Po njegovi smrti so tako lokalni politiki v Slavoniji posadili 88 dreves, po padcu komu-nizma pa je nova antikomunistična oblast v procesu obračuna z dik-tatorskim režimom in njegovimi simboli posekala tudi alejo dreves.«¹⁸⁹

»V ZDA so v osemdesetih letih v državi Oregon gozdarska podjetja nameravala posekati gozd Willamette National Forest. Skupine ekoloških aktivistov so takoj pričele s protesti in demonstracijami, kar je pri-vedlo do tega, da je sodišče prepovedalo sekanje in zaščitilo gozd. Takrat je bil ustanovljeno gibanje ekobojevnikov ,eco-warriors‘.«¹⁹⁰

Svoboda v medijskem poročanju lahko nastopi šele z vstopom hu-manistike v novinarjevo delo, v smislu znanj in vednosti, ki presegajo vladajoče poglede aktualno dominantnih idej tržne ekonomije in po-trošniške družbe. A v žurnalizmu se pojavlja bolj poredko, saj sodobni ustroj novinarstva zahteva od novinarjev predvsem hitrost odziva in obenem postavlja tako visoke norme produkcije tekstov in prispev-kov, da časa za humanistiko v poklicu novinarja praktično ni. Poklic, v

189 Visković, Nikola. *Stablo i čovjek*. Antibarbarus, Zagreb, str. 726.

190 Ibid., str. 786.

katerem je permanentni študij in prebiranje literature izključen iz delovnega programa, sistematično onemogoča vstop svobode v novinarsko profesijo. Svoboda v novinarstvu tako ni princip, ampak izjema.

Če je bil prvi primer iz polja ekologije, je naslednji iz politične zgodovine. 4. oktobra 1993 je bil sredi Moskve edinstven prizor. Stavbo parlamenta (dume) so obkolili tanki in jo obstreljevali z granatnimi izstrelki.

Kako so mediji poročali o tem? Absolutna večina je dogodek opisovala kot bitko predsednika Jelcina za demokracijo. On je namreč kot vrhovni poveljnik vojske ukazal napad na parlament. Po zahodnih novinarskih in političnih standardih je vojaška intervencija zoper vrhovne predstavnike ljudstva eklatantni napad na pravno državo. Toda v primeru Rusije in Jelcina ta standard ni veljal, brutalno bombardiranje je bilo predstavljeno kot demokratični obračun s komunizmom. Večina poslancev, ki so se nahajali v parlamentu, je namreč pripadala komunistični partiji, ki je s sprejemanjem zakonov omejevala politiko predsednika Jelcina. Leta 1993 je v Rusiji potekal oster politični spopad med parlamentom in predsednikom, ki je izdajal posebne dekrete, s katerimi je razveljavljal v parlamentu sprejete zakone, kadar mu niso bili po godu. Oktobra je predsednik Jelcin z vojaškim napadom na parlament izvedel dobesedno državni udar.

Če je v uvodnem primeru poročanja o goloseku dreves na šolskem dvorišču obstajal manko novinarskega vedenja o funkciji dreves, so bile 4. oktobra 1993 znane vse evidence. Toda svetovni množični mediji so spontano prevzeli¹⁹¹ Jelcinovo perspektivo. Dominacija vladajočega pogleda, da je komunizem absolutno zlo in da so v konfrontaciji z njim dovoljena vsa sredstva, tudi državni udar, je nadvladala princip pravičnosti.

V Moskvi se je 4. oktobra 1993 primeril bizarni dogodek. Takrat sem kot poročevalec za tednik *Mladino* doživel gledališki prizor.

191 V Rusiji je bilo to razumljivo, ker je predsednik sočasno prepovedal 16 časopisov, pri drugih pa uvedel cenzuro nad kritičnimi članki. Nežmah, Bernard. *Jelcinova Rusija*. UMco, Ljubljana 2007, str. 51.

Okoli tankov, ki so streljali na parlament, se je na razdalji sto metrov formiral še en krog, ki ga je tvorilo tisoče meščanov, ki so si prišli dogajanje ogledat na lastne oči. Med njimi sem opazil starca, ki je med napadom poslušal radijsko škatlo, ki si jo je prislonil na uho. Ko sem ga vprašal, kaj počne, mi je odvrnil: »*Poslušam radio, da preverim, če poroča pošteno.*«¹⁹² Ruski mužik je utelešenje razuma, saj medijska poročila jemlje s previdnostjo in jih gre zato še sam preverit.

Sem je vključiti še Andreja Sinjavskega, ki je bil ruski pisatelj in disident, ki je preživel nekaj let po zaporih, nato pa emigriral v Severno Ameriko. Ko so leta 1968 sovjetske čete vkorakale v Prago, je na Rdečem trgu pred Kremljem demonstriralo sedem protestnikov. Eden med njimi je bil Sinjavski. Bil je torej antikomunist par excellence. Kako je torej on razumel Jelcinovo bombardiranje parlamenta?

»*The final disagreement between me and Russian intelligentsia was over firing on the White House. The flower of Russian intelligentsia went over to the authorities supporting Yeltsin's fire on the White House, chanting: Go on Boria, Crush our enemies! It was unbearably painful and shameful to see, at the bottom of the collective letters demanding that the adored president take harsh repressive measures against the political opponents and even indicated who should be sent to prison, which group should be disabanded, which newspapers and TV programmes should be banned.*«¹⁹³

Če je bil uvodni primer poročanja o pozitivnem sekanju dreves posledica pomanjkanja svobode in humanističnih znanj, je ta odnos ruske inteligence dokaz, da intelektualci kot nosilci humanistike sami po sebi še niso garant pravičnosti.

A vzemimo še tretji primer principov množičnih medijev, tokrat iz gledišča virov informacij. Dandanes politiki sklicujejo tiskovne konference, na katerih jih potem novinarji sprašujejo in iz povedanega

192 Ibid, str. 48.

193 Sinyavski, Andrej. *The Russian Intelligentsia*. Columbia University Press, New York 1997, str. 10.

napravijo poročila. To je zdaj ustaljena praksa sodobnega žurnalizma. So svobodni pri postavljanju vprašanj, toda ali temu lahko rečemo svoboda?

Tiskovne konference so namreč dobile status dogodka. In s stališča novinarskega dela pomenijo ogromni prihranek časa. Namesto da bi sami raziskovali in preiskovali posamezne teme, si vzamejo uro za tiskovno konferenco in potem samo še uredijo izjave, ki so jih dobili.

To se je radikalno pokazalo leta 1981 na Kosovu, ko je zoper množične proteste intervenirala vojska, ki je poslala celo tanke na ulice, tako da je bilo ubitih 1.600 oseb.¹⁹⁴ A navkljub silnosti teh spopadov množični mediji v tedanji Jugoslaviji o spopadih niso poročali. Teden kasneje pa je imel član predsedstva CK ZKJ Stane Dolanc tiskovno konferenco v Prištini, kjer je opisal, kaj se je dogodilo, navedel število devetih mrtvih ter predstavil celo edinstveno sposobnost, ko je ločil prave demonstrante od mimoidočih demonstrantov, ki da so demonstracije samo opazovali, ne da bi vedeli, za kaj gre.¹⁹⁵ Konferenco je spremljalo 200 jugoslovanskih novinarjev, ki so politikove besede prenesli kot gola dejstva. Nihče ni šel na ulico, da bi kaj povprašal albansko prebivalstvo, nobenih fotografij posnetkov uničenja mesta ni bilo objavljenih. V času komunističnega režima je namreč vladal princip, po katerem so politiki določili, kaj je dogodek in kako se o njem poroča. Posvečeni kraj, ki je proizvajal dogodke, je bila tiskovna konferenca.¹⁹⁶ In ta princip v nekoliko modificirani obliki še vedno vztraja tudi v množičnih medijih demokratične slovenske države.

Za zaključek dodajmo še primer Mao Zedongove Kitajske. Oboževani voditelj Mao je čaščen tudi v sodobni Kitajski in njegovi spomeniki so ostali nedotaknjeni. Njegov naslednik Deng Xiaoping, ki je komunistično gospodarstvo spremenil v tržno in ki je bil sam žrtev maoizma, ko je bil zaprt med kulturno revolucijo, je izvedel politično tranzicijo

194 Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992*. Lipa, Koper 1995, str. 363.

195 *Delo*, 7. aprila 1981, str. 3.

196 Cf. Nežmah, Bernard. *Časopisna zgodovina novinarstva*. Študentska založba, Ljubljana 2012, str. 253–260.

tako, da je razglasil, da je bila politika Mao Zedonga v 70 odstotkih pravilna. Rezultat je torej odsotnost demistifikacije starega režima.

Če sprejmemo sodobno kitajsko pragmatičnost, velja opozoriti na odnos evropskih intelektualcev do Maa v šestdesetih in sedemdesetih. Njegova politika »Velikega skoka« je povzročila smrt več kot 30 milijonov, ki so umrli od lakote.¹⁹⁷ V času kulturne revolucije pa maoistične skupine niso izvršile le množičnih pobojev, temveč tudi kanibalizem. Po uradnih kitajskih poročilih so 291 takoimenovanih sovražnikov ljudstva pobili in ritualno pojedli.¹⁹⁸ V Parizu sta se tedaj Jean Paul Sartre in Simone de Beauvoir navduševala nad kulturno revolucijo in v navdušenju so nastajale številne maoistične skupine po Franciji. Seveda je bil ključni razlog njihovih simpatij antiavtoritarna ideja kulturne revolucije.

Toda, ali so Sartre in francoski maoisti poznali dejstva grozodejstev Mao Zedongovega režima? V Franciji je bilo takrat objavljenih že kar nekaj knjig na to temo. In leta 1974 sta intelektualca Rolland Barthes in Philippe Sollers odšla na uradni obisk na Kitajsko in po vrnitvi objavila nekaj člankov svoje fasciniranosti. Ker so ju spremljali kitajski državni uradniki in prevajalci, sama pa nista znala kitajsko, je seveda razumljivo, da sta doživela le propagandno sliko države.

Toda na enak način je sredi tridesetih odšel v Sovjetsko zvezo tudi francoski pisatelj in nobelovec André Gide; obkrožen s sovjetskimi aparatčiki in prevajalci, ker pač ni znal rusko. Še več, sam je bil tedaj levičar in veliki simpatizer komunizma. Po vrnitvi je objavil knjigo *Retour de l'U.R.S.S.*, v kateri pa so padle njegove iluzije. Namesto novega socialističnega človeka je našel totalitarno državo. Pomenljiva je metoda njegovega opazovanja:

»Ko se me peljali v tovarno na pogovor z delavci, so mi ti povedali, da imajo v Moskvi metro, medtem ko imamo v Franciji le avtobuse

197 Becker, Jasper. *Hungry ghosts: Mao's secret famine*, Henry Holt and Company, Inc., New York 1996, str. xi.

198 Gauthier, Ursula. »Les cannibales de la révolution«, v: *L'OBS*, 18-24 août 2016, str. 24.

in tramvaje. Ko sem ugovarjal, da imamo tudi v Parizu metro, so me delavci pogledali z nasmeškom. Potem so mi povedali, da so delavci v Franciji nesrečni, da otroke v šolah tepejo.»¹⁹⁹

Kamorkoli je šel, je doživljal isti princip, da so sogovorniki istočasno hvalili uspehe Sovjetske zveze in poudarjali žalost in nerazvitost Francije. Ob tem, da nihče od njih ni nikoli bil v Franciji. Iz tega je izpeljal, da državni aparat vrši silno propagando nad ljudmi. In njegovega navdušenja nad komunizmom je bilo konec.

Če povzamemo: pomanjkanje humanistike v množičnih medijih onemogoča novinarjem, da bi svoja poročanja gradili na principih svobode in pravičnosti, toda po drugi strani tudi intelektualci, ki so humanistično formirani, sami po sebi v svojih opažanjih in razumevanjih ne izhajajo iz pravičnosti, kadar jih ne vodi radovednost do razumevanja stvari same, ampak interes potrditve svojih vnaprejšnjih sodb.

199 Gide, André. *Retour de l'U.R.S.S.* Gallimard, Paris 1936, str. 46.

Bibliografija

Atkins, Joseph, *The Mission: Journalism, Ethics and the World*, Iowa University Press, Ames 2002.

Becker, Jasper, *Hungry ghosts: Mao's secret famine*, Henry Holt and Company, Inc., New York 1996.

Bugarski, Ranko, *Jezik od mira do rata*, XX. vek, Beograd 1997.

Cankar, Izidor, *Obiski*, Nova založba, Ljubljana 1920.

Cankar, Izidor, *Obiski – S poti*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1960.

Chomsky, Noam, *Necessary Illusions: Thought Control in Democratic Societies*, CBC, Toronto 1989.

Chomsky, Noam, *Somrak demokracije*, Studia humanitatis, Ljubljana 1998.

Galeano, Eduardo, *Odprte žile Latinske Amerike*, Sanje, Ljubljana 2010.

Gauthier, Ursula, »Les cannibales de la révolution«, v: *L'OBS*, 18-24 août 2016.

Gide, André, *Retour de l'U.R.S.S.*, Gallimard, Paris 1936.

Gilles, Benjamin, *Lectures de poilus 1914–1918*, Autrement, Paris 2013.

Goldstein, Ivo in Goldstein, Slavko, *Tito*, Profil-knjiga, Zagreb 2015.

Guattari, Félix, *Les trois ecologiés*. Editions Galilée, Paris 1989.

Healey, Maureen, *Vienna and the Fall of Habsburg Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Kahn, Jean-Francais, *L'horreur médiatique*, Plon, Paris 2014.

Kapferer, Jean-Nöel, *Govorice*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2010.

Klemperer, Victor, *Govorica tretjega rajha*, Založba /*cf., Ljubljana 2014.

- Jezernik, Božidar, *Jugoslavija, zemlja snova*, XX. vek, Beograd 2018.
- Lakoff, George in Wehling, Elisabeth, *The Little Blue Book: The Essential Guide to Thinking and Talking Democratic*, Free Press, New York 2012.
- Lakoff, George, *Don't think of an Elephant! Know your Values and frame the Debate*, Chelsea Green Publishing, White River Junction 2014.
- Lefèvre, Frédéric, *Une heure avec, Siloë*, Laval 1996.
- Lipstadt, Deborah E., *Beyond Belief. The American Press and the Coming of the Holocaust 1933–1945*, The Free Press, New York 1986.
- Marx, Karl, »Vladajoče ideje«, v: *Zbrano delo II.*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979.
- Mencher, Melvin, *News, Reporting, and Writing* (7. izd.), Brown & Benchmark Publishers, Madison 1997.
- Montague, Ashley, *The Anatomy of Swearing*, Rapp & Whiting, London 1967.
- Næss, Arne, *Ecology, Community and Lifestyle*, Cambridge University Press, Cambridge 1989.
- Nežmah, Bernard, *Časopisna zgodovina novinarstva*, Študentska založba, Ljubljana 2012.
- Nežmah, Bernard, *Ekosofi*, UMco, Ljubljana 2009.
- Nežmah, Bernard, *Jelcinova Rusija*, UMco, Ljubljana 2007.
- Nežmah, Bernard, *Kletvice in psovke*, Nova revija, Ljubljana 1997.
- Ocvirk, Anton, *Razgovori*, Tiskovna zadruha, Ljubljana 1933.
- Pelikan, Egon, *Tone Kralj in prostor meje*, Cankarjeva založba, Ljubljana 2016.
- Pirjevec, Jože, *Jugoslavija 1918–1992*, Lipa, Koper 1995.
- Platon, *Poslednji dnevi Sokrata*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- Pučnik, Jože, *Izbrano delo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2003.

Puhar, Alenka, ur., *Izidor Cankar: mojster dobro zasukanih stavkov*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2016.

Shapiro, Robert Moses, *Why didn't The Press Shout? American & International Journalism During the Holocaust*, Yeshiva University Press, Jersey City 2003.

Sinyavski, Andrej, *The Russian Intelligentsia*, Columbia University Press, New York 1997.

Slovenska kronika XIX. stoletja: 1800–1860, Nova revija, Ljubljana 2001.

Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, Nova revija, Ljubljana 1995.

Svoljšak, Petra, »Delovanje avstrijske cenzure med veliko vojno«, v: Režek, Mateja, ur. *Cenzurirano*, Nova revija, Ljubljana 2010.

Veyne, Paul, *Et dans l'éternité je ne m'ennuierai pas*, Éditions Albin Michel, Paris 2014.

Visković, Nikola, *Stablo i čovjek*, Antibarbarus, Zagreb 2001.

Weil, Claude, »Les Allies ont-ils abandonné les juifs?«, v: *Le Nouvel Observateur*, 4–10 mars 2010, str. 9–13.

Recenziji

prof. ddr. Igor Grdina

Predložena monografska študija dr. Bernarda Nežmaha, ki ima naslov *Fragmenti o novinarskem pisanju* in obsega okoli 200.000 znakov (tj. okoli sedem avtorskih pol), posega na več področij, ki med seboj niso »samoumevno« povezana. Tematizira medijsko problematiko na ravneh ustvarjanja, recepcije ter edicijskega postopka, posega v zgodovino (zlasti ob slovenskih primerih, posebej v izjemnih časih vojaških operacij) ter načenja načelna vprašanja o prostosti besede v javnosti, kjer je mogoče srečati zelo različne omejitve – od moralnih prek političnih do avtocenzurnih. Vso to problematiko pa smiselno navezuje na temeljna vprašanja humanistike, tj. na tista, ki slednjo delajo za občepomembno. Dejansko študija dr. Nežmaha razkriva redko zaznano bistveno povezanost novinarstva in humanistike. To samo po sebi govori o novosti in potrebnosti študije v slovenskem prostoru, ki se ne more ravno pohvaliti z množico poglobljenih znanstvenih refleksij o fundamentalnih vprašanjih in njihovi relaciji.

Knjiga se mi zdi posebej pomembna zaradi avtorjeve sposobnosti, da na poglobljen način, se pravi brez poenostavljanj in shematizacij, predstavi tako dileme kakor mogoče omejitve svobodnemu poročanju in izražanju mnenj. Kot tako ima delo ne samo znanstveno težo, temveč tudi širši potencial uzaveščanja bistvenih problemov medijskega poročanja in sprejemanja. Obravnava problematike, ki se ves čas odvija v humanističnem horizontu, je jasna in zato vabi k dialogu. Ugotavljam, da delo dr. Nežmaha pripada dialoški strukturi.

Vir temeljnih problemov, ki se jih loteva študija, bi bilo mogoče izraziti v naslednjih koordinatah: Neizogibna interpretativnost, ki je vsebovana tudi v navidezno neproblematičnih novicah, izhaja iz neukinljive neidentičnosti predmeta in njegove podobe (kar je sicer prepričljivo tematiziral že Paul Veyne v svoji monografiji o rimski erotični elegiji). Toda tudi vse omejitve poročevalske besede in njene recepcije so interpretativne – vendar zato, ker so lahko pretežno izražene le načelno. To pa nadalje pomeni, da se monografija smiselno povezuje tudi z eminentno humanističnimi

vprašnji v vsej širini, od tematske do epistemološke. Humanistika, za katero velja, da je v medijski stvarnosti sodobnosti premalo navzoča, je prek vprašanj, ki so njen predmet, v njej vsekakor prisotna. Seveda pa je za to potrebno izpolniti pogoj, da je tako emitiranje kakor recepcija v medijskem prostoru reflektirana. A že pri niti ne posebej podrobnem pretresu se izkaže, da je prav slednje osrednje odprto vprašanje medijskega prostora pri nas, pa tudi marsikje drugod. Refleksija je pogosto bodisi konceptualno poenostavljena, praviloma zvedena na antinomije, bodisi zavestno odsotna oziroma tako ali drugače zreducirana. S tem pa postaja emitiranje in recepcija v medijskem prostoru predvsem tehnično vprašanje. Podobno je mogoče reči tudi za najrazličnejše omejitve.

Pristop dr. Nežmaha v osnovi ni genetski, čeprav opozarja na zgodovinsko ozemljenost pojavov. Avtorja zanima predvsem jasna opredelitev predmeta raziskave in izkušnje, ki so se v različnih časih nabrale pri njegovi umeščenosti v realni prostor. Gre torej za analizo, ki ne zanemarja ne sinhronega ne diahroničnega pogleda. Tako se lahko verodostojno prikopljajo tako do stalnic kakor do trenutnih izjemnosti v problematiki, ki jo obravnava.

Dr. Nežmah je izkušen novinarski praktik in hkrati tudi na artikulacijo teoretičnih oziroma načelnih problemov pozoren raziskovalec medijskega prostora in najrazličnejših faktorjev, ki vplivajo nanj. V njegovem pisanju, ki je več kot zgolj predstavitev rezultatov raziskave, so navzoče tako izkušnje kakor poglobljena ter s tehtno znanstveno literaturo podprta refleksija.

Po povedanem morem skleniti, da pomeni delo dr. Bernarda Nežmaha pomemben prispevek k razumevanju stvarnosti, saj z refleksijo, ki v vsakem pogledu presega običajne interdisciplinarne pristope, kakršni se prakticirajo na Slovenskem.

V knjigi z naslovom *Fragmenti o novinarskem pisanju* sociolog in publicist dr. Bernard Nežmah predstavi devet esejev o vlogi novinarstva v preteklosti in sedanjosti, predvsem z vidika njegovega poslanstva, katero v svojem bistvu izhaja iz humanističnega pogleda na družbo in vlogo posameznika v njej. Prvi esej obravnava iznajdbo žanra intervjuja na Slovenskem s strani Izidorja Cankarja. Drugi esej predstavi časopisno poročanje o dogajanju v prvi svetovni vojni, pri čemer posebno pozornost namenja vlogi cenzure in njenem sprejemanju s strani časnika in bralcev. Tretji esej predstavi formiranje žanra vojnega poročevalstva v dnevniku *Slovenski narod* v času protiturske vstaje v Bosni in Hercegovini v letih 1875 in 1876; pri čemer je poudarek na načinu, kako je njegov urednik Josip Jurčič vzpostavil dopisniško mrežo, da bi se izognil državni cenzuri. Četrty esej obravnava temeljno lastnost humanistike, ki jo uteleša permanentno študijsko branje, katerega predpostavka je zavedanje omejenosti znanja; nakar aplicira vprašanje udejanjanja tega principa na sodobni žurnalizem. Peti esej na podlagi dveh primerov novinarskega poročanja (o akciji Očistimo Slovenijo in o županskih volitvah l. 2012) analizira, kako se vladajoča ideologija manifestira skozi dominantne medije. Šesti esej je razprava o pomenu humanističnega znanja kot podlage za svobodno, celovito in poglobljeno razumevanje dogodkov, ki so predmet obravnave medijev. Sedmi esej obravnava problematiko medijske (ne)pristranskosti na podlagi natančnosti, navajanja virov, uravnoteženosti, objektivnosti in fokusiranosti; pri čemer so predmet analize trije članki iz slovenskega dnevnega časopisja (zgodba o domnevnem sinu kardinala Rodeta, obravnava partizanske proslave v Dražgošah in zgodba o plenilskem volku s Pokljuke). Osmi esej obravnava svobodo medijev in mišljenja skozi fenomen cenzure; pri čemer je slednja percipirana kot nekaj, kar presega meje posameznih avtokratskih režimov. In končno deveti esej ponuja razmislek o samoumevnosti pogleda na realnost kot posledici dominacije vladajoče ideologije, ki zapira pot do svobode mišljenja; le-ta pa je nujna za to, da lahko novinarstvo sploh opravlja svoje poslanstvo.

Poglobljenost in pronicljivost omenjenih študij dokazuje, da je avtor odličen poznavalec zgodovine in aktualne prakse novinarskega poročanja. V svojih analizah prepričljivo dokazuje, da brez humanistične širine in kompleksnega pristopa k razumevanju posameznika in družbe, predvsem pa težnje po odkrivanju resnice, novinar preprosto ne more opravljati svojega poklicnega poslanstva, ki je v tem, da državljanom omogoča celovito poznavanje in razumevanje družbenega dogajanja. Pri tem pa kritično ugotavlja, da logika delovanja sodobnih množičnih medijev ter način obnašanja samih medijskih protagonistov pogosto ignorirata to humanistično dimenzijo, s čimer povzročita, da je novinarsko poročanje ujetnik prevladujočih ideoloških vzorcev, ki so »po meri« političnih, ekonomskih in ostalih centrov moči.

Imensko in stvarno kazalo

A

- Adam, Frane 45
- Alešovec, Jakob 84
- Annunzio, Gabriele d' 38
- Antigona 52, 85
- antropocentrizem 81
- Atila 17
- Ashley, Montague 40

B

- Balzac, Honoré de 8
- Barthes, Roland 102
- Becker, Jasper 102, 114
- Beneš, Edvard 13
- Berdjajev, Nikolaj Aleksandrovič 13
- Bismarck, Otto von 17
- Blažič, Viktor 84
- Bleiweis, Janez 38
- Bonaparte, Napoleon 16, 17
- branje 2, 3, 27, 32, 34, 35, 49, 112
- Bugarski, Ranko 51, 93, 94, 105

C

Camus, Albert 45, 49

Cankar, Ivan 2, 3, 7, 8, 31

Cankar, Izidor 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 112

cenzura 2, 3, 4, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 40, 42, 52, 61, 62, 63, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 92, 93, 95, 99, 107, 112

cenzura mišljenja 2, 4, 83, 85, 92, 93

Chomsky, Noam 85, 91, 95, 105

Cocteau, Jean 14

Combat (časnik) 49

D

deep ecology 56, 57

Delo (časnik) 58, 59, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 84, 86, 101

Dnevnik (časnik) 75, 76, 77, 78, 80, 90

Dickens, Charles 8

Dolanc, Stane 101

Dolenc, Jože 12

dopisnik 3, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 29, 46, 48, 94

Đ

Đilas, Milovan 87

E

Edinost (časnik) 28, 29, 32, 95

état de grâce 14

Eteokles 85

F

Finžgar, Fran Saleški 3, 7, 8

Foester, Anton 8

Franc Jožef I. 18, 28

G

Galeano, Eduardo 54

Gani, Ašraf 93

Garibaldi, Giuseppe 16, 23

Gauthier, Ursula 102, 116

Geister, Iztok 82

Gide, André 13, 102, 105

Gilles, Benjamin 35, 105

Glonar, Joža 9, 10

Goldstein, Ivo 86, 87, 105

Goldstein, Slavko 86, 105

Gorki, Maksim NI

govorice 7, 8, 64, 72, 73, 88, 89, 105

Grdina, Igor 83, 110

Gregorčič, Simon 3, 38

Grgič, Jožica 86

Gsell, Pavle 9

Guattari, Felix 58, 105

H

Hadžić, Vule 21

Hafner, Jernej 34

Hitler, Adolf 64

Homeini, Ruholah Musavi 49, 50

Hubmajer, Miroslav 20, 21, 23, 24

humanistika 2, 3, 4, 5, 47, 48, 49, 61, 69, 70, 97, 98, 100, 103, 110, 111, 112

Huxley, Aldous 14

I

Ilešič, Fran 9

Ilustrirani Glasnik (časnik) 33

intervju 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 51, 57, 58, 72, 86, 94, 112

J

Jakopič, Rihard 8

Jama, Matija 8

Janković, Zoran 57, 58

Janša, Janez 76, 77, 78, 79
javno mnenje 25, 63
Jelcin, Boris 99, 100
Jezernik, Božidar 24, 106
Juhant, Janez 79
Jurčič, Josip 3, 31, 84, 112

K

Kahn, Jean-Francois 48, 105
Kapferer, Jean-Nöel 7, 72, 105
Kapuściński, Ryszard 49
Kardelj, Edvard 60
Karski, Jan 64, 65
Klemperer, Victor 89, 103
Koblar, France 9, 11, 12
Komat, Anton 68
Komel, Dean 97
komentar 17, 18, 66, 67, 71
Koseski, Jovan Vesel 37
Kralj, Tone 86, 106
Krek, Gojmir 8
Krek, Janez Evangelist 12
Kreont 85
Kucler Dolinar, Mojca 57, 58
Kurosawa, Akira 49

L

Laibacher Zeitung (časnik) 29, 38

Lakoff, George 87, 88, 93, 106

Lefèvre, Frederic 13, 14, 106

Levec, Fran 12

Lévi-Strauss, Claude 97

Levstik, Fran 11, 12

Lisenko, Andrij 46

Ljubibratić, Nikola 21, 23

Ljudska pravica (časnik) 51

M

Mann, Thomas 14

Malavašič, Franc 38

Mao, Zedong 101, 102

Marès, Roland de 35

Marx, Karl 53, 106

Maureen, Healey 31, 105

Maurois, André 13

Mekina, Igor 91

Mencher, Melvin 4, 71, 90, 106

Meško, Fran Ksaver 4, 71, 72, 90, 92, 106

Miklošič, France 11, 61, 83

Miladinović Zalaznik, Mira 97

mitologizacija 3, 23

Mladić, Ratko 52
Molè, Vojeslav 7
Montaigne, Michel de 35
Mudry, Pavol 85
Murko, Anton 83
Mussolini, Benito 86

N

Napoleon III. 16, 17
Naši razgledi (časnik) 51
natančnost 71, 79, 112
Nežmah, Bernard 32, 38, 40, 50, 56, 82, 87, 94, 95, 99, 101, 106,
110, 111, 112
Næss, Arne 56, 106
Novačan, Anton 32

O

objektivnost 24, 71, 77, 78, 94, 112
Ocvirk, Anton 13, 106
okoljevarstvo 2, 53, 54, 56

P

Pahlavi, Reza 49
Pahor, Boris 51

Pascal, Michel 35, 70
Perspektive (revija) 4, 53, 56
Picula, Tonino 59
Pirjevec, Jože 78, 101, 106
Platon 7, 12, 89, 106
Pleteršnik, Maks 11, 12
Pelikan, Egon 86, 106
Pogačar, Janez Zlatoust 11, 12
Polinejk 85
Porošenko, Petro 42
Prešeren, France 3, 37, 38, 61, 83
Princip, Gavriilo 43
pristranost 2, 4, 19, 71, 81, 82
propaganda 20, 24, 25, 30, 84, 91, 103
Pučnik, Ivan 4, 53, 54
Pučnik, Jože 32, 53, 56, 87, 106
Puhar, Alenka 12, 13, 107
Putin, Vladimir 46, 48, 59

R

Rabelais, François 35
Rebula, Alojz 51
Regali, Josip 8
Repe, Božo 76, 77
Režek, Mateja 30
Rilke, Rainer M. 14

Rode, Franc 2, 4, 72, 73, 74, 75, 112

Rodin, Auguste 8

Roosevelt, Franklin D. 65

Rovatti, Pier Aldo 67

Rožej, Vito 58

S

Sardenko, Silvin 8, 10

samocenzura 2, 4, 28, 52, 61, 62, 83, 84, 85, 86

Sartre, Jean-Paul 102

Senegačnik, Brane 67, 69

Shapiro, Robert Moses 64, 65, 66, 107

Sinjavski, Andrej 100

Slovenec (časnik) 4, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42

Slovenski narod (časnik) 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 39, 41, 42, 84, 112

Slovenski poročevalec (časnik) 50, 51, 60, 62

Smole, Dominik 85

Sočica, Lazar 20, 21

Sofoklej 52

Sokrat 7, 12, 69, 89, 106

Sollers, Philippe 102

Stelè, France 7

Š

Šinvari, Ačín Esmail 92, 93

Škrabec, Stanislav 11, 12

Štih, Bojan 13

T

Tedenske slike (časnik) 32, 33, 37, 43

Teršek, Andraž 83

tiskovna konferenca 64, 65, 89, 91, 100, 101

Tito, Josip Broz 50, 86, 87, 98, 105

Tomšič, Matevž 112

Toubiana, Serge 70

Trnkoczy, Ubald pl. 39

Truffault, François 70

U

Uran, Alojz 72

uravnoteženost 49, 71, 73, 74, 78, 80, 81, 90, 91, 92, 94, 112

V

Valery, Paul 14

Verovšek, Anton 8, 10

Vesel, Ferdo 31

Vidmar, Josip 13

Viljem I. 17

Visković, Nikola 98, 107

W

Werder, August von 16

Weil, Claude 65, 107

Wohleben, Peter 98

Z

Zaliv (časnik) 51, 84

zaplomba 25

Ž

Župančič, Oton 3, 7, 8, 35

Fragmenti o novinarskem pisanju

Znanstvena monografija

Humanistična zbirka INR

Urednika: Dean Komel, Tomaž Zalaznik

Avtor: Bernard Nežmah

Jezikovni pregled: Eva Horvat

Oblikovanje naslovnice: Evita Lukež

Recenziji: Igor Grdina, Matevž Tomšič

Založil in izdal: Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko,
Vodovodna 101, 1000 Ljubljana

Oblikovanje in prelom: Žiga Stopar

Tisk: Primitus, d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Leto izida: 2019

Cena: 18 €

Prepovedana je vsakršna oblika razmnoževanja publikacije brez
pisnega soglasja avtorja.

Publikacija je izdana s pomočjo sredstev Javne agencije za
raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

070(081)

NEŽMAH, Bernard

Fragmenti o novinarskem pisanju / Bernard Nežmah. - Ljubljana : Inštitut
Nove revije, zavod za humanistiko, 2019

ISBN 978-961-7014-20-4

COBISS.SI-ID 304320256

FRAGMENTI O NOVINARSKEM PISANJU

BERNARD NEŽMAH je bil urednik na Radiu Študent, glavni urednik, kolumnist in novinar Mladine, gostujoči raziskovalec na univerzi v Göteborgu, sodelavec Inštituta Nove revije. Na Filozofski fakulteti in Fakulteti za medije v Ljubljani predava novinarske žanre, publicistiko in zgodovino novinarstva. Za izstopajoče publicistično delo je v letih 1997 in 2007 prejel Jurčičevo, leta 2017 pa Meškovo nagrado. Doslej je izdal šest samostojnih knjig: **Kletvice in psovke** (1997, 2012), **Zrcala komunizma** (2007), **Jelcinova Rusija** (2007), **Ekosofi** (2009), **Časopisna zgodovina novinarstva** (2012; nagrada ARSS za izjemni znanstveni dosežek) in **Pogovore z Merkujem** (2014).

9 789617 014204